

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

MAJOR NÁNDOR TANULMÁNYA
MATEJA MATEVSZKI VERSEI ÁCS KÁROLY
FORDÍTÁSÁBAN

BRASNYÓ ISTVÁN REGÉNYÉNEK MÁSODIK RÉSZE
SÁROSI KÁROLY ELBESZÉLÉSE

ÁGOSTON MIHÁLY A MAGYAR SZÓ HELYESÍRÁSÁRÓL
KÉPZŐMŰVÉSZETI MELLÉKLETEINK: A NÉGY
ÉVTIZED KÉPZŐMŰVÉSZETE SZABADKÁN C.
KIÁLLÍTÁS ANYAGÁBÓL

KÖNYV-
SZÍNI-
ZENE- KRITIKA
TÉVÉ-
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1985

Február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLIX. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Danyi Magdolna és dr. Gerold László
(kritikai rovat)

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Mateja Matevszki:</i> A sivatag felfedezése (versciklus)	161
<i>Brasnyó István:</i> Szokott-e ősz lenni Paraguayban? II. (regény)	173
<i>Vankó Gergely:</i> Torzók (versciklus)	189
<i>Sárosi Károly:</i> A harmadik megálló (elbeszélés)	191

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Major Nándor:</i> Basso és a termelőerő apológiája	196
<i>Ágoston Mihály:</i> Magyar Szó-glosszák (I.)	221
<i>Koltai Tamás:</i> Változatok egy témára	239

DOKUMENTUM

<i>Csorba Béla:</i> Néhány adalék a sinkói élet(mű) egyik sorsfordító mellékszereplőjéről	246
---	-----

VITA

<i>Balogh Tibor:</i> Az elméleti lélektanról és a homeosztázisról	252
---	-----

A SIVATAG FELFEDEZÉSE

M A T E J A M A T E V S Z K I

ELSŐ ÉNEK

Először is ki kellett tölteni a semmit
ahogy a világtalanság sötét úrét töltenénk ki
ahogy az álom pusztaságát foglalnánk el
lángszórta pernyét
elfolyt napok
csúf száraz medrét

Folytonosan közeledtem hozzá ő meg távolodott
mint láthatatlan állatka bizalmatlan kíváncsisággal
mint a hasztalan űzött árnyék a sötétségbe

S így mindig egyforma távrolól
néztünk farkaszemet két kimerült szél
rügyfakasztó fuvallatja szerettem volna lenni
de ő félt a lángomtól

Valójában a mag üres anyagát kerestem
ebben a sugárzó pusztaságban
egy homokszemet a homokhegy közepén
melyet kiszúrt a szomjas skorpió-nap

Ebben az ürességben kerestem a lélek anyagát
az idő lényegét a tűz magját
hogy megérintsem a fényt mely úgy elcsorog a szemből
mintha a szomjas homok nyelné el a szelek örök keresztútján

MÁSODIK ÉNEK

Az ég serpenyője áttüzesedik a magasban
 holt homok-kalászon vibrál a hő
 a dél feldobott dongója veri
 a por nagydobját
 tücsök-malom egyhangú zenéje visszhangzik a pusztán
 a szöcske lomhán rázza magáról a port a hamut

Pihen a nap-kobra izzó gombolyagban
 őrzi meddő kincsét az időnek

Messzi szélkaraván hosszú-hosszú porfelhőt lobogtat
 az ég tántorgón megkapaszzkodik
 a hőség űzte tevék púpjában
 a dél kutyája nyüszítve várja
 a homok-ár közeledtét

De én biztos helyen vagyok s nyugodtan
 szürcsölöm a magában tengő
 fukar pálma forrását
 hogy engem is föl ne szürcsöljön mint a homokot mint a delet
 a nap fekete kobraja

HARMADIK ÉNEK

Még mindig közelednék hozzá
 de a szürke végtelen elnyeli lépteim
 a szél tempósan poroszkál a hamuszín bokrok között
 nyomaim törli
 a nap nyugodt hiénája
 száját nyaldossa
 hűlt helyemen

Mindenfelől lesnek rám de sehol senki
 üstököm vérszomjas héja csipdesi a dél
 vörös homok a torkomra forr
 messzi hegyek pengéje hátamba dőf
 Homok les rám a ligeten túl homok

bércetetői vöröslenek a távolban homok
száraz szirmai lesnek rám mindenfelől
ontják kábító homokillatuk
nehéz homoklánc lehúzó elaltat

Csodálkozva néznek a század lomha rovarai
hogy vonszolom magam messzi esőkre figyelmezve
melyek elhagynak ittfelednek hűtlen barátai az időnek
s a felhők hiába fülelek
kiapasztják a nap fekete kútját

Elbukom és ők jönnek
süllyedek s messzi suhogás kél
jön az édes vízözön hogy eltörölje
a sivatag lázálmát
az álmatlanság kegyetlen fényét

Bennem dobol dörömböl miközben egyre közeledem
ehhez a nyugodt maghoz mely szüntelen szökik előlem
a homok árnyékába a nap gyümölcsébe
a szív fekete felhőjébe

NEGYEDIK ÉNEK

Senyved a sivatag a nap köve alatt
az idő forró malomköve alatt
bennem pedig még muzsikálnak furcsa nevei
a homoknak mit taposok a fénylő végtelenben
Abu Dhabi Buraimi El Ain
Fujaira Dibai Bahrein
míg a szél viszi a futóhomokot
homokhegyek homokfelhők rohannak
mint a Bisztra fölött a hosszú hófúvások
vagy a Szkopjéra zúduló esők
homok a szemben a nyelv alatt a szóban
utána vonít a szél
vonít a sivatag kutyája
utána vonít a messzi vizek sója
a homok ami tudombe hatol

homok a lélegzetben a sikolyban
 az elhagyott tavaszban
 a homok ami a versbe hatol
 mint az el nem ért rímek apró kristály szemcséi
 homok a világ minden tájáról összehordva
 belőlem bennem mint a nyár dere
 lerakódik a sivatag bársonyán
 és ellepi a maga teremtette különös szavakat
 abu dhabi buraimi el ain
 fujaira dibai bahrein
 és újra meg újra eltemet átlátszó hordalékai alá
 mint a Polog zivatarai mint az Imaret csendje
 fénylő homok síma homok gyönyörű homok
 meleg remegő női kéz
 álomba porló
 gyöngéd puha gyereknyszolya homok
 mely az időt kioltja
 ó homok-ár te jó te iszonyú
 alattad tűz a nap
 alattad eped az éj
 alattad csak a szó
 emeli fel arcát

Homok homok homok a világ teremtése óta
 előtted csak a szó létezett

ÖTÖDIK ÉNEK

Nem nő margaréta a dél ólma alatt
 a fehérre vált nap kiégett ég alatt
 mely lassan kiterült a homokra
 az elfáradt időre

Nem nő a nappali lankadt harmóniában
 az olvadt elemekben színehagyott színekben
 szürkében pirosban sárgában
 a látóhatárt betöltő
 látóhatár mögött vibráló
 homok-szivárvány tüzében

Minden szintézis az időé a szélé
a napé melynek homok a neve
homokká lett felhő
homokká lett tenger
homokká lett emberárny
homokba szűrt pálma-nyugalom
teve lépése homok-lépés
homok-rovarok homok-éj mérgek homokja
az elveszett idő roppant szintézise
amiből nem nő margaréta
amiben csak menni lehet mindig előre
a homok látóhatára felé
a látóhatár homokja felé
csak előre a századokkal
a homok változó köreiben
a homok láthatatlan kerítésein át
a homok tüzes rejtvényein keresztül
amiket maga a homok fejt meg
s kibeszéli a nap a homok csendjében
majd homokhegyet hord rájuk
jövőben rejlik
az álom-nap-margaréta

HATODIK ÉNEK

Arcra borulva sebzetten fekszem homok-harmatban
homok sebzett homok gyógyít
Pereg rólam a sivatag hangos hideglelése
körülfog a sodró száraz meder
hova szökhethném tőle a homokon kívül
homoktól szököm homokba
Még messzi arcod is a homokban feledett
homokból épül fel újra
homokszemekből homokmagokból
míg lassan nőni kezd bennem
almafád illatával
míg ki nem tölt egészen távoli pillantásod
a homok adta a homok elvette tőlem

s most az árnyát űzöm a homokon át
 mint szomjú forrást időtől elragadottat
 mely megtanít rá hogy mint a folyó visszafelé fussak a természet
 ellenére

menekülve a homok magányától
 a világ magányába
 A homok elfújta arcodról a homokot
 s már egész közel hozta az ég ösvényein
 a felhők elmerengő bokrai közt
 de a homok mely megalkotott téged is az eget is
 eltörölt újra a homokkal
 mely felszállt a messzi szél markából
 az átkommal
 mely homokká változik

HETEDIK ÉNEK

De hol vagyok én ebben a körben ebben a körforgásban
 melyet képtelen vagyok bezárni
 a nap éber küklopsz-szeme alatt
 hol vagyok ebben a gyermek esetlen eltévedt
 körkörös mozgásban a tér magva felé
 mely minden körből kimagaslik

Megpróbálok szembeszegülni ezzel a deres pusztasággal
 amely csak homokot szül elégedett csillapult nőstényfarkas
 emléiből homok szop
 dús homok-tejet
 s némán rám fonja homok-ujjait
 hogy aztán durván betemessen homok-kövekkel

Pedig az volt a szándékom hogy én gyűrjem őt magam alá
 hogy sivatagom feküdjön sivatagára
 de lám a homok felkél szemeim szúrja
 mert ebben a sivatagban nincs hely két sivatagnak
 az embertelen nap éber szeme alatt

A nap-küklopsz égi barlangjában
homok-nyáját őriz a remény magját
a mozgás értelmét a sivatagban és környékén
fáradtságom álmatlanságom meleg lélegzetem
a közönyös homok céltalan térségében

Régi legendák csalását hívom segítségül
mert lassanként örökre rabul ejtjük egymást
én reménytelen homok-ketrecbe zárva
ő meg a szavaimba a sikolyomba
puszta magányom ketrecébe
mert nem volt annyi homokja hogy eltemesse az álmom
s nekem se volt erőm hogy leigázzam
vagy hogy megszökjem tőle

NYOLCADIK ÉNEK

Óvatosan körözve kellett volna megközelíteni
a hőség szürke fátyolával bevont testet a nap alatt
de én szomjúságtól hajszolva rontottam a magja felé
A sivatag úgy terült eléem mint messzi asszony árnya
megfoghatatlan szivárvány szép hazugság
De én nem tanultam el a héja tudományát
amint bölcsen szárnyára göngyöli az ég nyugalmát
és kiszámított lassúsággal közelíti meg
a menekülő szivárványt éppúgy mint az elfekvő tetemet
A vadászat törvénye és a szépség törvénye
mely olyannyira összeférhetetlen az érzékeny lélek számára
itt szükségszerű összhangba olvad össze
A megközelítés csak lassan szövődhet
nyugodt magányból homályos távolokból
mert ebben a lankadt végtelenségben
melyben a homok önnön porát őrli
semmit sem lehet elsietni
és semmi sem bújhat el
a nap szeme elől
még a saját árnyékában sem

KILENCEDIK ÉNEK

Ki kellett lépni ebből a homokból
mely meghatározza az időt
s a látás egész geográfiáját
ki kell lépni megvert homlokkal
hisz be sem léptem igazából
csak köröztem a magja körül
mely megfogózott a sivatag termékeny térségében
ott hol a homok érik duzzadón

Ki kell lépni ebből a végtelen síkból
ebből a roppant lidércnyomásból
a néhai tenger árkán a hajdani hegy gerincén
mit a türelmes szél vakolókanala csiszolt simára
Mélyen alattunk rejtőznek a távoli háborúk nyomai
a víz kapui előtt az árnyékok tornyai előtt
a messzi mesék a homok hamuja alatt
s a rémségek a vészek riadalma

Mint ahogy Homérosz Vénje mondja
a félelem társa a futásnak
szökjünk meg hát időben az ismeretlen dolgoktól
melyek mindenünnen lesnek ránk láthatatlanul és állhatatosan
meneküljünk ebből a pusztaságból ha lehetséges
mentsük ki a magot mielőtt feltörnék a héját
hadd szökjön szárba a mag mielőtt elvetette volna
valami messzi szél valami messzi víz
mely ott búvik a sivatagban és áthatol rajtunk

A homok megoldotta önnön kérdéseit
s tág szürke harmóniába olvasztotta az időt
melyben békésen legelhetnek a homok roppant csordái
az árnyék nélkül kerengő végtelen homok-rajok
itt minden' a hosszú álom jelében létezik
a homok ágya fölött a homoktakaró alatt
melyből csak a sivatag elérhetetlen titka szól át

De van egy szem mely őt is keretébe fogja
 homok beszórta homok izgatta szem
 mely minden ismert és ismeretlen útra emlékszik
 és utat talál a homok szívéhez
 Megfejt sorra a homok-galaktikákat
 kiigazodik a csillagászat zodiákus-jelei közt
 s visszatalál a végső peremtől eljut
 a nagy csend és változékony igazság kútfőjéhez

Messze még a homok feltárása a sivatag megfejtése
 a gondolatba tán befészkelhet de mit tegyen a gyermekkel
 kinek állán homok csorog le
 s a madárral mely felügyel a szárazság birodalmára
 Kígyótest csigavonalát rajzolja fel az égre
 s izzó nyelvvel szól a homok álnokságáról
 mely halálban éled és születésben hal meg

TIZEDIK ÉNEK

El kell távozni tőle szerteszórt reménységgel
 el a homokdűnéktől meddő száraz völgyektől
 homok szürke villáma homok sárga folyója
 homokpermeteg homoktakaró
 fehér határtalanság pirosló álmatlanság
 századok szele ontja világ égboltja dönti
 homok mely a sivatagnak is a homok nevét adja
 sivatag eljegyezve a homok sivár nevével

Nem lehet bejárni nem lehet átkarolni meghódítani
 nem nyújt kezét nem terül el test gyanánt nem válaszol
 vendégmarasztó kacajra szép simogatásra
 idegen hozzáférhetetlen szigorúan zárt az ő ajka
 mosolytalan kacajtalan süket bizalmatlanságában
 kígyóként összekunkorodik madárként rian
 meddő vagyonát védi a hunyó nap alatt
 mely álmában is pislog csúf magányban
 barátnöje a szélnek a szél tűzszárnyának
 egyedül vele járja homok-láz-táncát

Magába zárkózik mezsgye mögé bú palánkkal védekezik
 tűztől dühtől szomjúságtól magánytól
 bezárkózik eső elől ember elől
 ki hasztalan szelídíti víz-kezevel
 Tenger mosolyog rá de ő kutat apaszt
 zöld gyep simogatná de belemar
 homok-körmével homok-fogával homok-késével
 villog a kezében a szél ágai közt

De íme jön már a szelídítő
 keze csupa lomb a lova régi álom
 közeledik mindenfelől eső-lepellel
 fehér mint a tenger tajtéka magas mint pálmán a harmat
 szemében csobbannak a megálmodott oázisok
 gyengéd szegélye a homok-határtalanságnak
 gyerekek futnak át rajta madarak bukfenceznek
 fénylő virágcsírákat vet a homok sötétjébe
 Jön szél ellen szélvész iránt szembe a homokkal
 szembe a nap porával az üvöltő holddal
 csillagokat szelídít kioktatja a mennyei köröket
 melyek lassan átfordulnak a sergő sivatag
 homokfészkei apadt medre fölött

Nekem elérhetetlen de oly ismerős az ő szemének
 ez a meggyászolt századokig siratott s elsiratott
 elfelejtett menyasszony aszott vénlány
 feltárul az ő keze által elomlik tenyere alatt
 elterül mint a tisztás odaadón mint a szerelmes asszony
 mielőtt homokteste a csillagokkal megtermékenyülne
 mielőtt madarak települnének összeborult ágai közé
 s elsímítanák a homok gyengéd redőit

TIZENEGYEDIK ÉNEK

Ki kell vonulni lassan ebből az elcsöndesült homok-várból
 el kell hagyni homoksáncait homokfalait
 visszavonulni némán világos aggyal
 a moha páfrány bozót gyöngéd áradata előtt
 Gyorsan el kell távozni ebből a néma sivatagból

mielőtt a perem beszűkül mielőtt szétporlanak a partok
 vissza kell húzódnunk keserves álmainkba
 mielőtt beomlanak a homok-mezsgyék és -kerítések
 Homok fölött ébred a régi folyó-álom
 jordán barada nílus lázbeszéde
 homok napszállatán virág-hajnalhasadáskor
 s torkolatuk elvész a bőség káprázatában
 Dús gabonák harmatoznak a szemre madár szántja gondolat
csendjét

szél-nehezék a gyerekkor szárnyán
 Új ismeretlen emberek jönnek utazók katonák tengerészek
 kik bejárták rég a fájdalom egész topográfiáját
 önnön homokjuk bölcsejében az idő csigavonala mentén
 homok-csillag-vadászok homok-bástya-építők
 kik immár fejhosszal kimagasodnak az idő vállalai fölé
 rútan mint az édes álmatlanság dalosan mint a keserű mese vége
 Homoktól kitanított homok formálja
 széllel simított türelmes napon érlelt arcélük
 homoktól termékenyített homok sokszorozza alakjuk
 s így már végigjárhatják a homok szürke útvesztőit
 Menj hát terád már nincs szükség ebben a vándorlásban
 vonulj vissza szemöldökük mögé állj odébb az árnyékukból
 ez az elfelejtett ember a kezét emeli
 nevetésével integet magjaival susog
 Eredj el a sivatag homokjából a szavak homokjába
 vonulj vissza mezsgyéjük mögé ugar-harmatesőbe
 mert álmatlanságod homok korbácsolta homokjától
 csak magányos éneked tajtéka virágzik

TIZENKETTEDIK ÉNEK

Mögöttünk maradt a sivatag mint a megálmodott messzeség
 mely kiszárította ajkunkat kifacsarta látásunk
 elmaradt mint a megkezdett mese melyet más fog folytatni
 a szél fülében a világ érzékszerveiben

S még nem is szóltunk az arabs csikókról
 melyek fáradhatatlan verik patáikkal a nap üllőjét
 sem az arab legények fehér habköpenyeről
 melyet lósörény szele lobogtat

És itt maradt az asszonyok árnyéka a homok-kapuk mögött
keblükben fáradt homok és titkolt sóhajok
homokba vesző test homokba fúló dal
a nap éber szeme alatt

De nem is szándékoztuk leírni a homok geográfiáját
mert a lélek szintvonalán a homok hamar lesüllyed
Illúzió volt hogy egy csapásra meghódíthatom
amihez évszázadok sem tudtak hozzáérni
a nyugtalanság folyékony anyagához
mely megszabja a vizek útjait
a homok szitáján mely bűt és dalt önt össze
a megismételhetetlen idő rejtett magvához
mely pálma- és mangónyájakat édesget
a derűs oázis poros kapui elé
s a lélek is oda igyekszik
míg mélyre süppedünk a homok-ugarba
hol a halál is nagy hangon hirdeti
a homok hangos születését

El Ain — Szkopje, 1973

ACS Károly fordítása

SZOKOTT-E ŐSZ LENNI PARAGUAYBAN? (II.)

(Regény)

BRASNYÓ ISTVÁN

ROKONAINKNÁL

Sugaras vetülék valaminek a fehér homlokzatán, meg ahogy belepotyog valami, gyümölcs talán, apró szemű, szinte sodródik a levegőben, az erősebb légáramlat is kibillenti zuhanásának merőlegeséből, forog vagy hánytörög netán, föl-fölbuzog a magasság felé, amely kivetette és gazdátlanná tette, hacsak erre a rövid időre is, amíg földet ér, úgyszólván beolvadva, odacsapódva hozzá teljes súlyával, és rátapadva, de az egészet be- vagy átszövik hanyatló napsugarak, s a fonadék alól puszpáng kél, támad vagy rezdül elenyésző teher alatt, felhő vagy madár érinti, nem annyira ellenségesen, mintha lecsapna rá, inkább csak véletlenül akad bele, talán búbánat ez a pikkelyszerű levelek között, bölcs felülemelkedés a talaj vonzásán, a sötétzöld, már-már feketéllő növényi árnyalat felkészítése a holdfény közeledtére, ahogyan majd az simítja — ekkorra azonban az ablakok zsalugátére az egész szemhatárt befogja majd, és egyáltalán el fog enyészni az afféle képzet, hogy kívül vagyunk-e avagy belül, és a számunk sem lesz fontos, sem az egymáshoz való kötődésünk, kapcsolatunk, amennyiben eddigre kialakult, más viszonylatokban fogjuk átélni létezésünknek ezt az óráját, vagy nem is teljes óráját, mert a nap sebesen halad a szemhatár felé, az alkonyi lét egy vigasztalan perce csak talán, amelyből hamarosan, nos, idejekorán fel fogunk ébredni, magunkhoz térünk majd kábulatunkból és villanásnyi ideig tartó szomorúságunkból, amit külön-külön élünk át, én természetesen még az úton, rálátva a teljességre és tudatom mélyén a kikezdhethetlen éberséggel, amely nem inoghat meg, mert ami következhet, az számomra fon-

tosabb az elernyedés által kiváltott jóézésnél, kellemességnél: tartózkodási helyem múlik most rajta, evilági státusom, néhány napi reményeim, hogy valaki netán hátulról megérinti a vállam, észrevétlenül hozzám settenkedik, hogy szót váltson velem, mert edzettnek gondol, keménynek, határozottnak; tehát hogyan is ábrándíthatnám ki, hogyha csupán felsejlek itt, mint valami látomás, magvető alakja a bíbor földeken, amint sebesen tovalábal — ezzel az indulattal lökni be most a léckaput: érkező, váratlan vendég!

Vagy később, vacsoránál lepni meg őket, amikor villahegyre tűzött héjában főtt krumplit hámoznak, elmélyülten hántják a párolgó héját és vájják ki a szemek helyét, mindegyik mozdulatuk só és olvadt zsír és szalonna fehérje, amíg csak egy hatalmas burgonyára nem akadnak, amely mint valami élőlény, ahogy egészben, szőröstül-bőröstül megfőzték, és most némi meglepetés, borzadás vagy épp csalódás olvasható ki a szemekből, hogy nem mozdul vagy nem adja tanújelét kivételes származásának, mert erre talán titkon számítottak, és most nem tudnak vele mihez kezdeni, mert elfogyasztani sok, darabolni pedig kár: tehát csak az én vacsorám lehet az a rendkívüli krumpli, mintha énám gondoltak volna, óriási étvágyamra, s kuncogva veszik tudomásul megjelenésemet, a gazda pedig jókedvében még az asztalra is csap, a szilvakék lábú asztal lapjára, mely oltára most e gyülekezetnek, s nevetve kerítenek a számomra széket, hogy mindannyian láthassák viadalomat a burgonyával, és hogy a belseje is olyan mutatós-e, mint a külseje, vagy üreges-e netán, akár valami állat gyomra — akként is figyelik minden mozdulatomat, mintha a krumplitól valóban tartanom kellene, mert nekem eshetne, rám vethetné magát, de az is elegendő lenne nekik, ha csupán egyetlenegy mozdulatot tenne, oldalára fordulna vagy bármit, ha legalább elképesztene valamivel, megrettentene, hogy kipirultan ugorjak talpra a helyemről, és nekik álló hétig legyen miről beszélniük, ezt mesélnék a szomszédoknak, sőt egyáltalán mindenkinek, akivel találkoznának, rólam pedig lassanként szárnyra kelne a hír, hogy én vagyok az az ember, aki csatát vesztett egy kölyökmacsckányi főtt krumpli ellen, amely pontosan a tányérja közepéről támadott rá, és nyerítve kergette előbb az asztal körül, majd ki a házból is, amíg csak nyoma nem veszett a sötétben; az most már egészen mindegy volna, hogy nekem-e vagy a krumplinak, a lényeket mindenesetre a csata lefolyása jelentené, és nagy kár, hogy nem került sor rá, hiszen ennél a háznál halt meg annak idején dédnagyapám, lehetett kilencvenesztendő, és a szék-

ről, amelyen ültem, épp az ágyára láttam, amelyik szintén szilvakék volt, s igen jól tartotta még magát, csupán a lábából kellett lefűrészelni valamennyit, „úgy félsuknyit, mert nagyon magasra csinálták”, mondják, miközben nevetek, a krumplin is, meg az ágyon is, mert bizonyára ott szeretnének engemet altatni, oly alacsonyan, megrögzött ellenségei a magasságnak, akik mindig is hadilábon álltak vele.

— Én leveszem rólatok a kezemet! — zengethetném meg ma a hangomat az alkonyatban, ha nem jutna eszembe az az idő, amikor itt kerékpárt toltam keresztül a legelőn, s ha akkor felültem volna rá, itt hagyhattam volna mindezt, elkerülhettem volna a jelenlétemmel kiváltott feszültséget, de mégsem ültem, pedig tudtam, hogy bánni fogom majd, a mindenét a hülye fejemnek, és most itt vagyok, egy aprócska növendék szegődik mellém közülük, aki még eléggé tapasztalatlan, nekem meg a képeken a sok zúzódás nyoma, és jönne velem a magasított sarkú cipőjében, ez két centi, meg tisztességesen ki is húzza magát, ez még kettő, vagyis összevissza négy, hát nem lesz tőle valami sudár, de mégis több a semminél, nem kallódik el már a barázda göröngyei között; és most elmegyünk a Pobedára, bár fürödni a medencében már késő van, akár az évszakot, akár a napszakot tekintjük, hűvös nyárvég jár ránk, inkább italozgatásra való idő, lámpafénynél, nem a sötétben, a sötétben való italozásról hamar lejár, kifejezetten nyári időtöltés a szabadban, úgyhogy most az akácfasorban vonulok a növendékkel, Varjúszem, mondom neki, az világít ránk a fák sötét tetejéből, vagy eltévedt csillag égi lovak homlokán, s már barátilag viszonyulok hozzá, ó, kurva rokonaink!

Azután alaposan a pohár fenekére néztél-e? Micsoda riadalom volt az az éjszakában, hogy nem tudtál tőle falut érni, hiszen nem is falú felé vtedd az irányt, illetve egyáltalán nem volt semmiféle irány sem, csupán az a takaró, amelyet már mióta vonszolok, éjszakai palástom! A kenderföldek felől számítva már nagy utat tettem meg: a szegedi út kanyarulatán eljöttem a szeghegyi útig, arról a Perczel úton átkanyarodtam a hegyesi útra, de valahol elértem a moholi utat is, és azon mentem a becsei útig, de itt még egy út akadt, elágazás egy kanyar után — csantavéri talán?, teljesen belegalyodtam az útvonalakba, és végül itt kötöttem ki, különben, mondhatni, ismerős vidéken jártam, mert melyik vidék nem ismerős, vagy legalábbis valamennyivel ismerősebb a Szahara labirintusánál?

Ám mindig kénytelen vagyok visszatérni oda, amikor az időben vagy túl az időn oldalamon asszonnal elindulok rokonaink házá-
nak ősi barlangrendszere felé, felkerekedve vagy csupán ide érke-
ve, több megérkezés és több kísérlet után végre sor kerül aláme-
rülésekre, amire titokban egész életemben várakoztam, illetve nem
is titokban, hanem a várakozás érzése kifejezhetetlenül ott lappan-
gott bennem anélkül, hogy tudhattam volna, mikor kerül sor fel-
oldására, milyen alakot kell ahhoz öltennem, pontosabban formáló-
dásom mely pillanatában fog bekövetkezni, mikor éri el bennem
az idomulás azt a szintet, amikor óhatatlanul átömlik, belesordul
ebbe a másik minőségbe, öntudatlan kísérleteim nyomán végül is
eredményre jutok, illetve nagyobb eredményre a pusztá várakozás-
nál és vonzólásánál, mielőtt végleg elhatalmasodna rajtam, pusztai
szerzet lennék és a végtelenben fürkészném majdani otthonomat,
híján minden leleménynek, mert ez leselkedett rám egész idő alatt,
vagyis attól a pillanattól kezdve, amikor rokonaink házában meg-
születtem, olyan távlatokkal — hiszen mennyi egy emberöltő? —,
hogy egy napon ott is fogom végezni, és ezzel máris nyilvánvaló
alárendelt szerepem, amin nem is akartam változtatni; időnként
ugyan felgyülemlett bennem a viszolygás, nos, mindig ez taszított
ki az utakra, ahol vereségem lépésről lépésre nyilvánvaló volt, vagy
ágyban feküdtem valahol, és ezzel is kétségtelenül szerencsétlenséget
okoztam vagy váltottam ki, képes voltam messziről is megláztani
a bármire is irányuló idegen figyelmet, oly elkezeredetten szálltam
meg az idegen gondolatokat, ott kutattam megoldás után, illetve
másokat is a tulajdon céljaimra használtam fel, kis híján már-már
gyilkosságoknak lettem a kiváltója, pedig csupán a nehézked-
déssel szálltam így szembe, amely elhatalmasodott bennem vagy
rajtam: mindenesetre hosszú utak vártak rám, emlékszem a kender-
gyárakra és a téglagyárakra az utak mentén, egy malomra, büzlő
disznóhizlaldákra, a kőrisfákra a zöld bogarakkal, a kúp alakú
tyúkólakra a tanyaudvarokon, amelyek fehérre meszelten messzire
világítottak az őszi ég kék zománcos háttéréből, kőkeresztekre az
utak mellett, határutak kereszteződéseinél a magasra halmozott há-
romszögelési pontokra, a löszpartokra a szinte alázuhanó keréknyo-
mokkal.

Amikor egy alkalommal a kenderáztató tükrében, a bűzös és
lepedékes vízben megláttam arcmásomat, s odahallatszott valami
rémséges emberek kiáltása is, egyenruhás csőszöké vagy öröké, fel-
ügyelőké, míg akik dolgoztak, leginkább hozzám hasonlítottak, és

hangtalanul mozogtak, mintha a kiáltozók hajcsáraik lennének, tozhat, ha úgy tartja kedve, magasabb beosztásban van annál, aki-vagy netán azok is voltak, mindenesetre, aki kiáltozik vagy kiál-nek némán kell dolgoznia, a levegője ugyanis úgy van beosztva, hogy egy kiáltás is kibillentené munkája ritmusából, s az elkezdett műveletet semmiképpen sem tudná befejezni, itt, mondjuk, a fejére és a szeme közé csorgó lé miatt az egészet előlről kellene kezdenie, és még be is mocskolná magát, a ruháját, amelyet ki tudja, mikor fog majd váltani, s én önkéntelenül is azonosultam ezekkel az emberekkel, s ha nincsenek a felügyelők, bizonyára közéjük is állok, ledobva magamról fölösleges gönceimet, bár ennek is formális akadályai lettek volna, a sűrű, kendervászon kötésű címeres munkakönyv hiánya meg hogy orvos sem világította át röntgenkészülékkel a mellkasomat, rácsodálkozva az ekránon kirajzolódó, fluoreszkáló csontvázamra; tehát odébb kellett vonzódnom, bár sikerült látnom az általam oly szívesen felhánytorgatott kender átalakulási folyamatát, legalábbis e folyamat kezdetét, mert a gyár körzetébe már nem merészkedtem be, a tilolóig, mondjuk, a földkerekség leg-szörnyűségesebben gomolygó, fortyogó vagy zakatoló munkafolyamatában? kínzóüzemében?, ahol megtörtnek az elevenek és vaspofák közé vettetik a kevélység, hozzá képest kutyafasza az a por, amit a szél ver netán az ember szemébe, és a sivatagi számum egy könyörületes isten tapintatos bosszúja, ez nem betemet, hanem kifordít, akár a piócát, amikor botra húzzák, akiknek ez az együgyű játékszerűk és szórakozásuk — s habár itt nem voltak rokonaink, eleve kizárt-nak tartottam, hogy ide telepítsem magamat, itt keressek magamnak fedezéket, itt üssem fel egy kenderkazal tövében a sátorfámat, a tűzveszély miatt lemondva a dohányzásról is — nem, ez csupán egy pillantás volt a víztükörré, akár valami vak szembe, s ez a ki-látás elborzasztott, inkább a békás tavak felé lökött, akár elmerülni is a lassan áramló s feljövő hínárban; törékeny, zöld pamacsra nő a fülemből és a szememből, benne él.

Ha még volna is más mondanivalóm erről, rokonainknál szerzett tapasztalat, vagy csak a rókalyukak körül, amelyek ősz végén egyszerre ott vannak a kazlak alatt, az már nem épül be a sörhabba, amelyből szólnék most, de a növendék a tövemben erővel másról beszél; hanem az ember végül is kiér ebből, földet ér vele a mennybolt nagy ördögmalma, valami jeles napon, szentnek a neve napján, és már ott darvadozik középen a hosszú-hosszú, deszkaszálak-

ból ácsolt és fehér ágylepedőkkel leteregetett asztal sarkán, alkotásokon edződve, délutáni felkiáltásokon:

— Miért nem azt írja meg a szovjet sajtó — horkan fel távolabb egy szenvedélyes újságolvasó, aki mintha fuldoklásából merült volna egy pillanatra a víz fölé, de most akaratos karok fonódnak rá, visszahúzzák a helyére, óhatatlanul is valami Laokoón-csoportot alakítva ki, csupán azért, hogy elejét vegyék az eszme-futtatásnak; menzai jelenet, menet közben szedem fel az ilyesmit, az éttermek világa igencsak ismerős előttem, ezekből a típusokból kellene összeállítanom a magam jellemét, ha egyszer netán majd szükségem lenne jellemre: az első egy pacák, aki állandóan attól tart, hogy megmérgezik, ételét-italát beporozza valami lilás vacakkal, ami leginkább a káliumpermanganátra emlékeztet, vagy épp az is, hi-permangán; azután egy fasz, aki a bejáratnál szokott ülni, és reménytelenül szenvedő arccal egyre-másra megállapítja a felszolgálónőről: Már megint a W. C.-n volt, már megint! Nem igaz, hogy valahányszor kezet mos! (Ennek alighanem az a legnagyobb gondja, hogy legalább a levesében nem láthat pinaszórt) — nos, ez az egész itt egy menhelyi agglegénykonferencia, miközben asztalomnál egy butyula azt fejtegeti egy repedt csigaháznak, akire már csupán ököllel kellene rácsapni, hogy szétessen, miszerint a németek az orosz atombombát körül tudják keríteni (mi a szarral? — szólnék közbe? vagy ütném össze a fejüket? Négy-öt magyar összehajol?); és a dolog teteje az, amikor egy jól megfigyelhető alak, hajszal híján kétméteres, egyszerűen nem tud választani a felkínált kétféle étel közül (úfzte u sosu, bosanski lonac) úgyhogy helyben vagyunk, Bálám számára, arra jutván, hogy gond óhajaink megnevezése, kitoldódik a küzdelem határa is.

S én, íme, leereszkedvén küszöbötökre!

— Nem fogok én a ti küszöbötökről morzsát csipegetni — fogadtam meg, de elvakít a szerelem, asszony van velem, egyszer még erős ütőkártya lesz mindez a kezemben — járok körbe-körbe a diófák alatt, egy-egy lehullott vagy varjúcsórtól levert termést fel is emelek, még egészen tiszta, nem hempergették meg orrukkal a disznók a porban, ahogyan esetleg a fejemet fogják egy napon, ha így folytatom, vagy folytatom, ahogy folytatom, eléggé magamra tartozónak érzem ezt a dolgot, ha van vonatkoztatás vagy viszonyítás, az csupán velem lehet kapcsolatos, akármikori, mert ezerszer elmentem itt korábban is, ugyanilyen őszel, határozottan emlékszem a feljegyzéseimre, bizonyára délután róttam fel ezeket a

sorokat, zárt helyen vagy kerti asztalnál a bukó nap fényében, égaljról tükröződő visszfényben, sebes vonásokkal, mielőtt szemem előtt teljesen elsötétülne vagy túláradna a tinta gyászos, megcsomósodott és beivódott vérfoltokat sejtető leve, gyermekes betűim a látóhatárig elérnek, írok a gyepre, a lombra, futtában sebes rajzot készítek, hátha szükségem lenne ezekre a vázlataimra, bár kötve hiszem, hogy még egyszer felismerném a helyet, a bajt, amibe keveredhetnék, vagy a lelke, a lelkiismeretem, nem élek azonban azzal a jogommal, hogy panaszkodjak: itt, kérem szépen, a korcs fák alatt meg a csalitban nem történik semmi. Én-én-én-én dadogok; nem mondom a magamét, előbb felmondom, majd szóról szóra le is írom, s utána még elolvasva utólagos javításokat eszközölök, szabatossá igyekszem tenni mondandómat, mintha másnak készíteném, esetleg jelentést írnék, senkinek a semmiről, de azután a kép, betetőzve az éggel, folyóval netán vagy csupán vízfolyással, nem tudom mivel, ez kész rejtelem ma már — a magasban habos felhők, hófelhők talán, máris harapós idő készül, mutatja be a pillanatot a skicc, úgyhogy összébb kell húzni köpönyeget, hacukát. Valaki majd képzeletben őrt áll, ennek nem szeretnék a bőrében lenni, este lesz, felerősödik a szél, amiből itt tüzet lehetne rakni, azt elsodorja, húzza, mint fénylő sávot, üstökös csillagot, görgő fényballangót, tüzesvas-labodát valami mélység felé, amerre tartunk, nos, ha tartunk: szedelőzködünk.

Annyi idő után azonban mindez pusztá fantázia, amelynek nincs megjelenítése, ha emlékezetemet a valósággal vetem össze, a kép semmiképpen sem tökéletes, csupán egyszeri, ahogy valamiből valamivé válik, valami lemorzsolódik belőle, teszem azt, bealkonyodik: a sötétséget, ami végül lesz, nem szeretném innen szemlélni, hiszen a kép becsukódik, mintha hátat fordítanék.

Mikor nézhetek én a magam martalóc dolga után: sörös vagy boros hordók hajnalig tartó nyergelése jár minduntalan az eszemben, hitelben, ingyen, akárhogy; járom Európa zordonabbik felét, otthonos lennék Törökországban, ki lakna meg tömlöcöt kenyéren és vízen, ha tudna olyan ígéket, amelyeknek minden betűje kározzat, káromlás, és felgyújtának a világot, belefojtának egy vizelet-tócsába, és most én ebben az új pozíciómban ácsorognék-e akasztófa alatt, hogy tekintetemtől szörnyethaljon a hóhér, ha-ha, de azért még hajléktalan vagyok, minden vagyonom ez a katonapokróc. És ha esni kezd a hó, arra gondolok az őszben. Lesz-e valami, vagy, mi lesz azzal a képpel, amit gondolatban itt most ismét át-

tanulmányoztam, napáldozat tájban? És egy madár szárnyshintása takarta el a szemem elől? Baljóslatú események fészkére szállt?

Érezhetők-e puszta körvonalak, hogy ne mondjam, ködös kontúrok, habár az emlékezetem feneketlen zsákjába ez is belefér, valaminek a bővében vagyok és külsőm mit sem változik tőle. A bor, az el tud banni velem, amit majd iszok, folyamatosan, ma vagy holnap vagy az idők végezetéig, habár bizonytalan elképzelés előtttem, hogy a világon valamiért is zsoldot vagy bért adnak, a borra, az utca sarokkövét, azt adják, azt ölelem, öleld, éjszakára, valami fakó álca csak a mély felett, a magam látványa öli el az ég képét, a puszta látványhoz ez az üres ábra.

Most már nem érdemes közeledni hozzá, egyszerűen csak bámulni kell, elképedve vagy csalódottan, mint aki reményeket is fűzhetett volna hozzá, vagy csak a tükröképéhez, egyszerű képmásához akár, amely füstölög, felcsap a gőzben, a szalmacsóvalángban, nagy hólyag ürül fenn, hát ürítsd csak, ez az az idő, majd közelebb lépek én tehozzád, meglásd, majd adok én neked!

Végül is elképesztőnek, egyenesen bámulatra méltónak találtam, hogy milyen gyorsan tudnak kapcsolni azok a hülyék, ott, a söntésnél meg mit tudom én, még hol, volt belőlük mindenfelé, akik itt minimum szombat esti szemlére gyülekeztek, egy részeg brigadéros is, aki lóháton érkezett, még kora délután, de lóháton már nem tudott távozni, és látszott, hogy néhányan az ide valósiak közül, akiknek valamiért a begyükben lehetett, egyszer talán megoldoztathatta őket úgy istenigazában, amikor a határkörébe keveredtek, azt fontolgatták, hogy „tenni kellene valamit a lóval”, és biztosan nem arra gondoltak, hogy felültetik rá a brigadérost, hanem inkább arra, hogy eloldják a kötőfékjét és egy nagyot a farára csapnak, az állam ezzel nem fog károsodni, mert a ló egyenesen az istállója ajtajában fog megállni, és türelmesen megvárja, míg leszámározzák, hogy utána ehessen, mert az ivást már előbb el fogja intézni zablával a szájában és nyereggel a hátán, csöndben, a kút meillettí válúnál, mert ekkor még azt gondolják, hogy a sötétben ember is van vele, bár elég tökéletlen ember lehet, ha előbb meghajtja, és utána nyomban itatja is, de embernek nyoma sincs, és a ló sincs meghajtva, hanem szinte röhög magában, ezek a volt katonalovak mind ilyen röhögősek, és mind értik a heccet, fiatalon lenyomták a maguk egy-két-három évnyi frontszolgálatát, végeredményben zömmel többször is sebesült túlélők, és azt sem tudni pontosan, Európa mely részéből valók, a nyakukba égetett sorozási számukat

nem lehet határozott útmutatónak venni ebben az ügyben, mert Európa hány országában írnak cirill betűkkel, és a cirill ábécé hány nyomtatott nagy betűje azonos a latin ábécé valamelyik betűjével: tehát egy lónak esetleg jóval több rejtélye lehet, mint az emberek többségének, csupán az istálló öt vagy hat apró termetű, lerobbant, folyós lábú vagy félvak lováról biztos az, hogy „orosz”, Oroszországról pedig annyit mindenki tud, hogy hatalmas, de azért ezek a lovak is származhatnak még tíz másik országból, mert azért a világ is elég hatalmas, és a sors még kiszámíthatatlanabb, főleg ha az egy ló sorsa, és már a legelején olyan méreteket öltött, hogy azt egy lónak kell majd elviselni, még ha háborús veterán lesz is.

Amint a zaj elül, a patadobaj, és a ló a kengyelen himbálózva magával ragadja kora ifjúságomat, az emberiség kora ifjúságát, és egyszeriben nem vagyok képes megérteni a heccet, amin itt oly rendkívüli módon nevetnek, rajtam nevetnek talán? — közlöm is a növendékkel, hogy én innen elmegyek, tovább egy házzal, vissza szeretnék jutni a lefűrészelt lábú szilvakék nyoszolyához, akár valami ravatalhoz, hogy elbúcsúzzak tőle, nem pedig hogy benne aludjak, miként ő gondolhatja, de sokkalta egyszerűbb, ha nem kapcsolódom be a gondolatmenetébe, valami lehetetlen dolog ez, hogy nem érdekel az idegrendszerének a tűrőképessége, hogy mekkora az a megterhelés, amit könnyen viselhet el, megtarthatna-e engemet, aki rokonaimat keresem, pontosabban rokonokat keresek nagyképűségemhez vagy arcátlanságomhoz, s eddig akit találtam, az épp dadogós volt, s elég volt meghallgatnom egyetlenegy élcét, hogy nyomban fel is kerekedjek, akárcsak most innen, mert a csatánóját sehogyan sem tudtam kívárni, és föltétlenül valami illetlenség lehetett, ám sehogyan sem tudta kinyögni, egye meg magát a fene, mondtam neki, mit kezd itt nekem vicceket mesélni, fújja meg a vicceit, ha részeg lenne, nem mondom, meg én is részeg lennék, akkor holnap estig is elhallgatnám, legfeljebb lelökném a székről, vagy megpróbálnám fellökni székestül együtt, de azt mégsem várhatja tőlem, hogy józanon kezdjem el öklözni, hogy elhallgasson már, és most egyszerre ugyanez a helyzet itt a menzán is, ezek a bánattól meglegyintett emberek meg a brigadérosuk meg a lovak, ahogy egy pillanatra öröm ül ki az arcukon, mert amit véghezvittek — véghez mertek vinni —, már-már lázadás, pedig hát hol van ez még attól, hogy lázadás legyen — és eszembe jutott, vagy inkább hirtelen feléledt bennem egy réges-régi sakkjátszma, különös figurákkal, aranyszegélyű sakktáblán, és a csikó figurájának felszegett nya-

kát teljesen elborította a dúsán lobogó habfehér — meg épp ellenkezőleg: koromfekete — sörény, hogy egy pillanatra megtorpant az ember ujjá a levegőben, mielőtt érintette volna, tartva a váratlan és hirtelen harapástól: de nem, ez nem az az éjszaka volt, más volt a minősége és a tapintása, más eszmére feszítették ki, és más simítás esett rajta, nem csendült úgy, ahogy egy kard pengéje csendülne meg, és tudnom kellett volna, hogy a valódi rokonaim nem errefelé vannak, hanem amott, ahol azt a batyut vagy pakkot cipelem az őszi ég alatt, azt a vidéket az idő egy rétegében talán még hazámnak nevezhetném, ha lenne bennem erre elég bátorság vagy körmönfontosság: emlékszem, álltam a répa föld szélében, és cipőm orrával igyekeztem széthajtogatni a terebélyes leveleket a sorok között, de teljesen elborították a földet, korai volt még az idő, s az éjszaka bőséges harmat hullott, az árokpart fűvén majdnem seggre huppantam, annyira csúszott, s akkor odalett volna az egyetlen viselhető ruhám; a nádas már körben megéledt, csupa pityegés meg elnyújtott füttyező, a szállásokat ekkor még nem bontották le, de már épp elég némák voltak, ember csak épp mutatóba, mintha közvetlenül ezt megelőzően járvány söpört volna végig az egész területen, az a régi, a szokványos, amely után senki sem marad, de most még voltak, hevítette a nap az emberi nyomorúságnak ezt az árnyékos oldalát, rásütött egy kifeszült pókfonalra, amelynek közepe a légáramlat nyomása alatt egészen megengedett, várható volt, hogy valahol a közepén elpattan, de nem pattant el, hanem lassanként visszahúzódtott, s már egészen lazának tűnt, s most amarról áramlottak alacsonyabban a nyirkos és hűvös illatok, a vízről, amely nem is látzott a sűrű növényzet alatt, megint csak kaszanyűg és ménta, s arább a nádszálak, alaposan megmerülve a vízben, mintha a koszos és barnás vízszint emelkedett volna valamennyit az utóbbi napokban vagy az utóbbi egy hét alatt, pedig se eső, se semmi, inkább kintartó nyár deréki aszály, csupán a gyümölcsfák lombjába nem vert még éket a forróság, de néhány akácfát már alaposabban megsuhintott, szörnyen el tudnak satnyulni, csenevészsedni különben is, és akkor még évről évre nyakukba venni ezt a nyarat, az egyre-másra támadó fényes, sárga porfelhőket a löszpartok irányából, meglepő, hogy azokon túl mintha más világ kezdődne, sem a Nap nem jár arra, sem más jele nincs az életnek, semmi vonulás, meddig állhat ott vajon az idő, történt-e kísérlet a végleges megállítására, vagy épp azt a kísérletet éljük, rajtunk megy végbe, ezt szemléljük, anélkül,

hogy tudnánk, kezdetét vette átalakulásunk, idomulunk hozzátok, mindenfajta rokonaink!

Akkoriban még a tata tartotta errefelé kordában a világot — az ördögbe is, ez az én fajtám olyan gyorsan elkezd öregedni, hogyha így folytatják, hamarosan öregem is fognak a világra jönni, kis rancos, fonnyadt tökű öregemberek születnek majd, csupán az hazudik le valamennyit a korukból, hogy egyetlen szőrszál sem lesz rajtuk, és csak azután indulnak majd növekedésnek, lesznek belőlük megvénytült kisfiúk és elaggott legényemberek, akik a lábuk nagyujjával tanulják meg a nevüket leírni a porba a léckerítés mellett, és valószínűleg minden érzés kiveszik majd belőlük, nem lesz többé szerelem, de még csak vonzódás sem, a közösségek szabályai irányítják majd minden megnyilvánulásukat — a tata is így gondolhatta, s ez a gondolat köthetett meg a testük körül, akár valami cementlap, hogy csupán a fejük maradt ki belőle, hogy némi levegőhöz jussanak; csupán azt nem tudni, hogy ez örökkéig fog-e tartani, vagy a zárlat egy napon vagy egy nemzedék jöttén hirtelen fel fog szabadulni, s akkor ötvenévesen már aligha kell engedelmeskednie az embernek, nem kell többé más akarata szerint élnie, nyugodtan mehet a saját feje után, amerre a lába viszi, hogy ne mondjam, amerre a feje viszi, vagy valami azért mégiscsak viszi, kell, hogy legyen ennek a világnak valami mozgató- vagy hajtóerője, csak tart valamerre, vagy legalábbis jön valahonnan, tehát a mozgás emléke a bénasága előttről valószínűleg még szunnyad benne, emlék vagy elnyomott ösztön formájában, s egyszer csak megindul, valaminek így is, úgy is ki kell váltania, a szerveződésnek magasabb fokára kell lépnie annál, ahol megfeneklett, ennél a kordában tartásnál vagy mi másnak mondhatnánk, tompafejűségnek, az öntudat pusztulásának, az emberi méltóság feladásának, egy határnyi jó gyerek és vén szatyor lapításának, visszazuhanásának a prenatális értelemben, szinte a vízfűjűség határára: ennek valahol feltétlenül van eredete vagy legalábbis kezdete, kell léteznie egy olyan kozmikus pillanatnak, amikor az egész gyakorlattá fogalmazódott, szokásjogi hatályosságot vett fel, valamitől megszabadult, hogy valami mássá legyen, és ez lett az a más, egyszóval ezzé lett, ami most, s ebből nem araszol kifelé, hanem megkapaszkodik benne, ahogy a kígyónak lába nő és szárnyra kap a tojás, ezt kellett volna korábban felismerni, a bánatok és a nagy ivászatok helyett, esetleg után, hogy egy külön ösvényt tapostunk a tulajdon fejünkben vagy gondolataink között, s arról most már letéríthetetlenek vagyunk, nem létezik olyan érv,

amelyik felszánthatja, mindig korábban kelünk mi az ekevasnál! Tehát a tata alakja az utolsó, ami még felmagaslik a tudatomban, tömör, akár a kerékvető kő, vagy bizonyára volt idő, mikor ilyen tömör volt, hegyesre fent vastag bajusszal és vagy egyhetes ősz borostával az arcán, fekete, kinyomott tetejű kalapban, de hát ez is inkább valóságos búbánat, úgy látszik, nagyon gyermek lehettem még, de a fontos az, hogy megadatott számomra a felnőttkor, amely valóságos kincs, ha az ember egyszer el tudja érni, nem ragad le valahol félúton vagy nem lép át rajta az idő, ahogy a ló lép keresztül az emberen, ha véletlenül a lába alá keveredik — ezen ugyanis túl kell jutni, nem annyira fájdalmas, mint inkább kínos dolog, túl kell tennie magát az embernek az idegen jelenlétén, a cuppogás és a fintorgás egy pillanatban felugrasztja az asztaltól, hevesnek mondható mozdulattal, amely nem vall a békés környezetre, sem esetleges neveltetésre: van tehát a forralt tej, ahogy a reggelben felfut a hajba, ügyelni kell, hogy széjjel ne áradjon a platnin, nem szabad engedni, hogy túlságosan mély lélegzetet vegyen valahonnan önmaga fehérségéből, ahogy megcsapja a füst (a szél mindig, emberemlékezet óta befú a sötét kürtökbe, ez a szél, ami öröktől fogva közönséges fikció, amikor a levegő annyira felmelegszik, hogy kezd felszállni a harmat, teljesen kiegyensúlyozódik a légnyomás, s a magasságot valami gyöngyház rekkenti meg), ez kíséri az emberiség tűzhelyeit, meg a korom szaga, amely iszonyatos rombolást végez az anyagban, mint végtermék, miután cseppfolyóssá lesz, és megállíthatatlanul szivárog minden irányba, a szaga jelzi kiterjedésének határait: egy olyan folyamat, amelyet nincs mód megállítani, nem segít a hevítés, az égetés vagy a kaparás — nos, ezt sem tudom eltűnni, az ördögnek ezt a verejtékezését, amely sárgán üt át a falon, mintha ingként venné magára a házat; inkább már akkor a kávé, vagy csak a bőrszűrt tejbe hullott megégett kenyérhéj darabja, ahogy egyre barnább és barnább színt ereszt, s ez végül emlékeztet, felidézi előttem egy majdani kávészínű puplingatya látványát, kertben, gyümölcsfák alatt, a talajt vagy felszántották, vagy malacok túrták fel, és valami kései zöld szálak sarjadtak belőle, leginkább árpára emlékeztettek volna, ha nincsenek letördelve és megcsócsálva, a kalászkok helye már üres, és a föld már reménytelenül száraz, nagy rögök akadályozzák a járást, akár valami köves terepen, s ezeket már eső sem tudja elintézni, hanem majd csak a fagy, de az sem elsőre, ám most még hosszan ki fog tartani a jó idő, a por térdmagasságban szinte

mozdulatlan réteget alkot a gyeptől, még távolabb is majd nagyobb magasságban az alkonyati levegőben, hanem az még odébb lesz, egyelőre csak itt állunk, hogy szót váltsunk valamiről, egészen jelentéktelen dologról, amiről egy futó látogatás alkalmával lehet, még a szándék is rövid abban az időben, amennyi itt el fog múlni felettünk, a szándék arra, hogy bármi nehezebben körülhatárolható vethessünk fel, tompa indulat ez az ilyen meddő fák alatt, bár az egyik koronájából időnként, akár valami jelre, néhány körte hullik le, távolabb vagy közelebb, mindenesetre kiszámíthatatlan rend és elosztás szerint, habár huzamosabb megfigyelés alkalmasint megeléné a logikáját; a kávészínű puplingatyát viselő ember minden bizonnyal ezt a kifakult közeget lakja, a zörejei és a nyirkorgásai otthonosak lehetnek a számára, az ablakkereté, mondjuk, amelyet a tél jöttén már nem biztos, hogy be lehet majd csukni, sőt inkább biztos, hogy nem lehet majd becsukni, a tavaszon ki sem kellett volna nyitni, hogy egyáltalán valami formája maradjon a körülhatároltságnak, de innen már kinyomult az, ami sohasem fog visszatérni — ezzel az elszántsággal, kérdezhetné, ami a szívemben van, bárki más jutna-e valamire, azonkívül, hogy felkiáltana: csalás van ebben is, mint akármi másban, ha lenne, aki elhinné, jóhiszemű ember, azt kellene közelebb húzni és megölelni, ölelni, amíg csak szusz van benne, talán van néhány ilyen fogás a világon, pusztán kézzel kivitelezhető, afféle kocsmai ügyesség, hogyha az ember eléggé józan, ne szalassza el zsákmányát, ahogy le lehet ültetni egy lovat, féken lehet tartani egy bikát vagy akármit: hanem ez már túljutott azon a percen, megsavanyodott a pillanata . . . inkább akkor már az, amit lassan ki lehetne emelni a helyéről, legyen akár szentségtörés is, a küszöb fáját, amelynek alaposan ellátta a baját eddigre a szű meg a korhadás, milyen fa volt az, amelyből annak idején ácsolták, hol az a vándorló rönk, milyen Kárpátokból ereszkedett lefelé, melyik Tiszán, de végeredményben mégiscsak eljutott ide, és most itt alszik a hegy álma, sohasem értettük meg egymást, más a repedés és más a hasadás nyelve, az éké, de mindenesetre ott volt még a tuskó, amelyet kerülgetni ugyan lehetett, ám a fejsze egyszerűen elakadt benne, elakadt benne a vesék szava, mintha valami mást akarna mondani, csak csettegés lett végül, így járt vele mindenki, messzi földek híres hasogatói és aprítói, olyanok, akik sziklákból értelmes darabokat tudtak lefejtetni, itt egyszerűen elakadt minden tudomány, rá lehetett mondani, hogy a tuskó még egy ideig tuskó fog maradni, egyáltalán miként került oda, ahol

áll, terpeszkedik vagy nyomja a földet, csetleg fogást keres rajta, hogy betörje, de mily haszontalan nagy darab valami különben, s ezzel vége is volt minden rá vonatkozó külön mondandónak, traktorral kellene elvontatni valahová, ha erre hajlandó volna, mármint idegen erő akarata szerint mozdulni, de el fog múlni még sok idő, mire akad valamirevaló traktor, amelyik nem fog elülni az erőlködéstől a földben: ahogy ez a két valami majd méregeti egymást, és hogy melyik lesz láncon meg kötélén, majd figyeljünk oda, hiszen így is, úgy is a tuskónak fogunk szurkolni, ha másért nem, azért, mert ez kijár az erősebbiknek, fogadni fogsz még rá és nyerni fogsz rajta, és akkor sem mozdul, de ha feljön egyszer a víz, az könnyűszerrel továbbviszi, sodorni fogja valahová, ahonnan minden ered, amíg csak ötlet- vagy sorsszerűen jönnek nem látja megint letenni, hogy ismét kezdetét vegye a szerencsétlen próbálkozások sora, s ha békén is hagyná valaki, épp elegen lennének azok, akik nem hagynák, még az a jó, hogy itt van, itt legalább csoportosulhat köré történés, leköpi a kinyúló gyökerét, de ezzel nem sokra jutnak, önnönmagadat köpöd le, pribék, ha az elmúlhatatlan gyökerére köpsz, előbb ég le a fejed fölül a tető, mint hogy ezt feltűzeld! Másolatot készít magáról az idő, s ezt veszi hozzá mértéknek, ez lesz itt a küszöb annak, aki belőle érkezik, és errefelé tér. Áll az a szürke színű tükröződés a levegőben, vagy emészti, hajtja valami, ahogy nyúlványaival a nap, az este után kígyózik, semmi sietség ugyan, a gyalogló nem tér le miatta az ösvényről, még hátra is pillant kényelmesen, ahogy a megtett utat mérlegelné, hosszú pillantást küld visszafelé, puskalövésnyire, mintha búcsúzkodna, nem tudni kitől és azt sem, hogy miért, semmi sem utal arra, hogy netán tragédia vagy katasztrófa lengene felette, piros kookás inge akár egy váratlanul felkapott asztalkendő, és megy tovább az ösvényen, amelyről nem lehet megállapítani, hogy hová vezet, csapás, akár a világ többi hasonló csapása, egészen lokális és időszakos használatra szánták, de lehetséges, hogy évről évre kiújul, sejtet valamit az állandóságból vagy az öröklétből, nemzedékeket ismer a helye, ám az is lehetséges, hogy semmi, céltalan kacskaringó csak a víz mellett, s mire kimondanánk, elenyészett, egyszerre nincs tovább az ember sem, a mélyúton nekivágott a partoldalnak, s mi bizonyossága marad annak, hogy valaha is ott járt vagy hogy egyáltalán létezik valaki olyan számára, aki hamarosan továbbindul innen — merőben más a helyzet a göröngyöket hullámzó kerttel, ez a lenti szürke amannak a fentinek a párja, valahol keményen mé-

regethetik egymást, de ebből is csupán a feszültséget érezni, mert semmi szikrázás, semmi nyilvánvaló jele az ellentétnek, az egész más síkban zajlik le, nem az emberiben, sokára vagy sohasem fokozódik fel érzékelhetőre a lenti meg a fenti, és mindössze közöttte, egy vékony sávban zajlik az, ami életszerű vagy köze van a mindennapi létezéshez: a fal aljának hűvöse vagy az árnyék képezhetné ugyan vetületét, s ez a tartomány elérhetné az eresz magasságát is; az otthonos és bemért tér, amelyben elmúlik vagy túlságosan is elhúzódik az élet, felhevül a délután, úgyhogy rá kell térnünk jövőtelünk céljára, céltalan fordul benne céltalanhoz, a szem, amely megállapodik, visszatér a forralt tej emlékéhez, s ennek sebesen helyet kell valahol szorítani, bár a dolgok menete egyáltalán nem kedvez az emlékeknek, csupa feszélyezettség és különös megszakadása a kapcsolatoknak, amelyek egykor még táplálni és melegíteni voltak képesek, és mindez váratlanul a természetre hárul, a közönyös és tágas szférára.

— Ég veletek! — kiálthatnék itt fel, besodródva valahol a látomás, a látvány és az érzékelés közepe felé, magam is szürkén, mint amikor az őszi hajnalon megjön az első köd, annyi elnyűhetetlen nyári vihar után egyszerre hogyan is lesz ekkora nyugalom, mintha meghalt, vagy legalábbis nagyon mélyre üledett volna a hang, csupán elhalt? A zengés? Valakinek ezt is ki kellett mondania először, amikor messze innen kezdtek első ízben elnémulni a vizek, s a csukázó szigonyt örökre le lehetett szűrni a kerítés tövébe, viselje gondját ezentúl a rozsda, és minden hirtelen apadni kezdett, szinte zuhant, majd nagy erővel a fenékhez csapódott, egyszer, majd még egyszer, s többé már nem jaidult.

Szárazra ér a tenger csillaga is.

(Folytatjuk)

TORZÓK

VANKÓ GERGELY

LAO CE

Az orkán sohasem tart egész reggel,
a zápor sem tart soha egész nap.

Minden tanítás érje csak be ezzel,
mert ennél többet úgyse nem mondhat.

TAGORE

Mint ha ismerőst lelünk idegenben,
úgy kiáltunk fel, oly örvendezőn.

A flamingószárny szantál-éjbe rebben,
s hogy tűnt: senki sincs már künn a mezőn.

VAN GOGH

Vörös pamacsokra bomlik szét a nap,
záporából a föld elő se néz.

Merre a bozontos fürgeteg halad,
minden fényét veszi, minden setét.

PICASSO

Szalmakalap s húshagyó görögdinnye
kuksol ott míves-mozdulatlanul.

A termő tokot színhalálba vitte,
a termés már igazul alakul.

RIMBAUD

Hessentős-halovány fénykenet látszik
testén a hűsölő elefántnak.

Elkerül az egyik, kerül a másik:
szóképeid gepárd-lépttel járnak.

THOMAS MANN

Turpisságra törekvő ténykedését
tovább terjeszti a titok-madár.

Oldalsó szemével oly módon néz szét,
hogy lásson és láttasson, hogyha száll.

ZRÍNYI

Kirohanhatunk magunk ellenében,
jól tudva azt, hogy győzni nincs remény.

Küldetésünk, ha lett volna s ha léssen,
hibádjik a végzetünk kezén.

ARANY JÁNOS

Fekete macska szalad át az úton,
verebek riadnak, égre szállnak.

Ha bírod már a szót, akkor azt úgy fogd,
hogy ne essen étkül babonáknak.

A HARMADIK MEGÁLLÓ

S Á R O S I K Á R O L Y

Tarkó Géza nyugalmazott százados feleségével, Emmával a Nép-hadsereg utca és az Október 23-a sugárút kereszteződésén lévő autóbusszmegállónál várakozik. Mindkét kezében tömött szatyor. Emma aprókat pislantva hol rá, hol abba az irányba tekinget, amerről az autóbussznak kellene érkeznie. Tipeg-topog mellette. Ijedt rebbenésekkel a szájaszögletében szorítja kopott, de gondosan lekefélte kabátkájához a kezitáskáját.

— Már megint késik az autóbussz — mondja.

— Igen, már megint késik — mondja a férje is, és leteszi a két nehéz szatyrot a lába mellé.

— Milyen időközökben járnak most az autóbusszok? — kérdezi Emma a férjét.

— Nem tudom, Emma. Igazán nem tudom.

— Ha sokáig nem jön, gyalog is elindulhatunk.

— Ezzel a két nehéz döggel?! Nem, Emma. Megvárjuk.

— Jól van. Megvárjuk — mondja Emma.

Közben egy 101-es húz el mellettük. Tarkó Géza nyugodt mozdulattal kabátja zsebébe sülyesztí mindkét kezét, majd hirtelen, mintha darázscsípés érte volna, kirántja. Révetegen felemeli a jobb-ját. Talán a füle hegye magasságáig.

— Te, ez nem Feketeék autója?

— Nem tudom. Nem láttam, hogy kik ültek benne.

— Biztosan ők voltak. Fekete meg a felesége. Csak nem akartak észrevenni bennünket. Elfordították a fejüket. Pedig a hátsó ülés üres volt. Csak ketten ültek a kocsiban.

— Én is úgy láttam, hogy a hátsó ülés teljesen üres volt — mondja Emma.

A 101-es már messze jár, és ők tovább álldogálnak az autóbussz-

megállónál, csupán ők ketten, más senki. Tarkó Géza nyugalmazott százados lehajol, és tenyerével megsimogatja bal lábszárát.

— Fáj? — kérdezi a felesége.

— Egy kicsit. Hasogat. Időváltzás lesz — mondja, és felnéz az égre, de sehol semmiféle borulás.

— Nem mutatja az idő — mondja a felesége.

— Érdekes — mormogja maga elé Tarkó Géza —, pedig a sebhely mindig pontosan előre jelzi az időváltzást.

— Mindenki tévedhet — veti oda a felesége.

— A rosseb egye meg — simogatja meg még egyszer —, hogy nem tudott ez a golyó tíz centivel arébb repülni. Most kutya bajom sem lenne.

— Ott jön! — kiált fel az asszony.

— Kicsoda?

— Hát az autóbusz! Nem látod?

— Látom, látom — motyogja a férfi, aki már túl volt az ötvenen, de a járása még mindig olyan ruganyos volt, hogy ha nincs a bal lábára egy kis biccenés, az ember azt gondolhatta volna, legalábbis a járásáról, hogy éppen csak elhagyta a negyvenet. Most is fürgén kapja fel a két szatyrot, és a beérkező autóbusz mellé sét.

— Érdekes — mondja az asszony —, üres az autóbusz. Senki sincs benne. Csak a sofőr és a jegykezelő.

— Érdekes — mondja a férfi is —, az autóbuszra sem várakozik kívülünk senki.

Az autóbusz éleset csikordul, és megáll. Egyszerre pattan fel mindhárom ajtaja. A hátulsó ajtónál ül a jegyszedő. Ott szállnak fel. Az asszony megy előre, megváltja a jegyet, majd a középső ajtónál, a kijáratnál leül. Hátranéz, hogy követi-e a férje. Tarkó Géza nyugalmazott százados két szatyorral a kezében nem tud semmiben sem megkapaszkodni, s a megszokottnál kissé ügyetlenebbül száll fel az autóbuszra. Csak a szemével int a feleségének, hogy érkezik.

Mögötte becsapódik az ajtó. Felerősödik a motor hangja. Egy rántás, és az autóbusz elindul. A rántástól Tarkó Géza kissé megtántorodik, de aztán a lábán marad, és óvatos léptekkel megy a feleségéhez, Emmához. Leül melléje, és ismét a lábához rendezgeti a szatyrokat.

— Jól megrántott — mondja.

— Láttam — mondja az asszony. — Fontos, hogy nem történt veled semmi.

— Velem nem egykönnyen történik valami — emeli meg egy kissé a hangját a férfi.

Egy ideig hallgatnak, majd az asszony ismét megszólal:

— Érdekes, senki sincs az autóbuszban. Egyedül utazunk. Talán csak nem ültünk téves autóbuszra...

— Nem hiszem — mondja bizonytalanul a férfi.

— Jó volna megkérdezni...

— Kérdezd — mondja maga elé nézve Tarkó Géza. Aztán megdobja magát, hátrafordul, és az autózúgásban jó hangosan oda kiált a jegyszedőnek:

— Mondja, a Limánra megy ez az autóbusz?

A jegyszedő a motorzúgástól és az ablakok hangos zörejétől nem hallja, hogy mit is mondhat az az ember.

— Mit akar? — kiált vissza. — Nem értem, hogy mit akar — toldja meg.

Nem lehetett kiérezni a hangjából, hogy jóakarásból-e vagy unalmában toldotta-e meg mondanivalóját.

— A Limánra megy ez az autóbusz? — kérdezi Tarkó Géza ismét kiáltva.

A jegyszedő azonban, aki most sem érti, csak von egyet a vállán, és elkezd fütyörészni.

— Biztosan a Limánra megy — fordul a feleségéhez Tarkó Géza. — Mi a harmadik megállónál szállunk le. Ott már félig otthon is vagyunk.

Az autóbusz robog. Aztán megáll az első megállónál. Nem száll fel senki. A másodiknál is megáll. Itt sincs egyetlen utas sem.

Most a harmadik megálló következik.

— Mondtam, ugye, hogy a Limánra megy — mondja Tarkó Géza a feleségének.

— Igen, a Limánra megy.

— Mindjárt leszállunk — mondja a férfi. Lehajol, megfogja a két szatyor fülét. Az egyiket a jobb kezével ragadja meg, a másikat a baljába fogja.

— Legyél készen te is — mondja a feleségének. — Ha megáll az autóbusz, mindjárt leszállunk.

Az üres autóbusz élesen kanyarodik a megállóhoz, és hirtelen zökkenéssel megáll. Így állnak meg a bravúros vezetők.

Tarkó Géza feje előrelódul, jobb kezéből kiengedi a szatyor fü-

lét, és elkapja, az utolsó pillanatban kapja el az ajtó melletti fémrudat. A kapaszkodót. A szatyor eldől, most ez után kap.

A feltápáskodó asszony az ablakhoz perdül.

— Nem ütötted meg magad? — kérdezi aggódva a férje.

— Nem, nem ütöttem meg magam — mondja Emma.

— Várj, előbb felveszem a szatyrot, aztán leszállunk.

Tarkó Géza megfogja a szatyor fülét, majd felegyenesedik, jól kihúzza magát, mint aki szégyelli, hogy vele ilyesmi megtörténhetett, hogy ő ilyen kis lökéstől előrebillenjen, és kiejtse kezéből a szatyrokat... Kilép az ülés elől. A felesége várja, hogy amint hely lesz ő is utána induljon.

És akkor olyasmi történik, amire Tarkó Géza nyugalmazott százados még álmában sem gondolt volna. Az autóbusz ismét előreugrik, hangos csattanással csapódnak be az ajtók. Egyszerre mind a három.

— Itt leszállunk! — kiáltja Tarkó Géza.

Felesége, Emma, rémülten néz a férjére. Tekintetében ez a kérdés ül:

— Most mi lesz?

— Álljanak meg! Itt leszállunk! — kiáltja a férfi, és a tekintete hol a sofőrre, hol a jegyszedőre ugrik.

A sofőr harsányan elkacagja magát, és gázt ad.

A jegyszedő tovább füttyöreszik, és sapkáját mélyen a szemére húzza.

— Nem értik?! Álljanak meg! Itt leszállunk! A harmadik megállónál akarunk leszállni! Itt lakunk a harmadik megállónál...

A sofőr széles vállával a kormány fölé hajol, erős gázt ad, és harsányan kacag.

Tarkó Géza nyugalmazott százados egész testében remegni kezd, homlokát elönti a hideg veríték, most már nem üvölt, zsidbadó kezéből kiengedi a szatyrokat, aztán melléhez kap, majd kabátja hajtókájában egyre mélyebbre csúszik a keze, a szeme összeszűkül, most már ólomlábakon jár, és nehéz, kimért léptekkel elindul a sofőr felé.

— Gézám, Gézám... — nyöszörgi a felesége, és érzi, hogy nem mehet utána, mert valamilyen láthatatlan erő az ablakhoz szögezi.

Tarkó Géza közben a sofőr háta mögé ér. Hirtelen mindkét keze a magasba lendül, ujjai, mint a karvaly csőre, begörbülnek, és a sofőr meztelen nyakába vágja körmeit.

És ekkor soha nem hallott csattanás, mint egy velőtrázó sikoltás,

vágja el az örületen zúgó motor hangját. Az autóbusz az új Dunahíd előtt fellendül a magasba, a levegőbe, merész íveket, köröket rajzol, majd megrázkódik, és hullatni kezdi kerekeit, ablakait, mind a három ajtaját, már Pétervárad felé repül, a jegyszedő szemére húzott sapkájával madárijesztőre hasonlít, a sofőr széles vállát átszúrja a kormánykerék, és kibuggyanó vére vörös csíkot húz az égre.

Ebben a hangzavarban és forgatagban Tarkó Géza mégis meghallja azt a neszt, amellyel Emma, a felesége a két szatyrot a karjára fűzi. Látja, hogy olyan mozdulattal, mint aki búcsúzni kíván, Emma kilép a kijárat helyén tátongó semmiből a légbbe.

— Édes egyetlenem — mondja Géza, és utánaledül. — Édes, nyújtsd ide a kezéd!

Emma feléje nyújtja kezét, karján a szatyror hol jobbra, hol balra libben, s így éri el férjének a karja. Tarkó Géza egy mozdulattal magához vonja feleségét, karjába veszi: — Édesem — mondja —, pihend ki magad. Mindjárt otthon leszünk.

Oláh Sándor: Cipészek, 1950.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BASSO ÉS A TERMELŐERŐ APOLÓGIÁJA

Műhelytanulmány

MAJOR NÁNDOR

1.

Vajon a termelőerők vagy a termelési viszonyok dominálnak a termelési módban? Mindmáig nagy megosztásra okot adó kérdés ez a marxisták között. Marx, köztudomásúlag, megannyi írásában a termelőerők meghatározó szerepét emeli ki, s a marxisták többsége is erre esküszik. Lelio Basso is a termelőerőknek ad elsőbbséget *Szocializmus és forradalom* című, igen figyelemreméltó könyvében.¹ Úgy véli, Marx is ezen az állásponton van. De azt állítja, a „hagyományos” álláspontot védő marxisták szerint, mármint azok szerint, akik az osztályharcot korlátlan hatóerőnek tekintik, a termelési viszonyokat illeti meg az elsőbbség, s ilyen értelemben utalnak Marx közismert kitételére is, mely szerint a termelési viszonyok „a termelőerők fejlődési formái”.

Basso azt tűzte ki e könyvben feladatául, hogy egészében véve rekonstruálja² a marxi gondolatot, hogy megmutassa, mit ért Marx szocializmuson, s miként vélekedik a szocialista forradalomhoz vezető stratégiáról. Kijelenti, hogy feladata teljesítése négy szinten végzendő kuta-

¹ Lelio Basso: *Socijalizam i revolucija* (Szocializmus és forradalom). Globus, Zagreb, 1981. — Az eredeti: *Socialismo e rivoluzione*, Feltrinelli, Milano, 1980.

² A marxizmus rekonstrukciója — J. Habermas fogalma. A hetvenes években Nyugaton több marxista abból kiindulva, hogy Marx némely tétele helytelennek bizonyult, a marxizmus felújításának szükségét hangoztatja, hogy a jelenben hatékony lehessen. Lásd pl. Oskar Negt: *Šta je obnova marksizma i zašto nam je ona danas potrebna?* (Ma a marxizmus felújítása és miért van rá ma szükségünk?), a *Marx nakon sto godina* (Marx száz év múltán) című gyűjteményben, Globus, Zagreb, 1984. — Basso említett műve bevezetőjében részletesen elmondja a mű rendeltetését. „Kísérletem abból áll, hogy ezen lehetséges irányzatok közül (mármint a marxizmus irányzatai közül — M. N.) előadok egyet, mely kétségtelenül megőrzi az alapvető gondolat és módszer kontinuitását és következetességét, és amely egyúttal a tőkés társadalom elemzésének és a munkásmozgalom stratégiájának alapjául is szolgálhat” — írja. Lásd: i. m., 34. lap. Vagy: „Marx gondolatvilágának ezen rekonstrukcióját, melyben mellőzzük az ortodox sémákat, megkíséreljük a következő két mozzanat köré csoportosítani...” I. m., 51. lap.

tást igényel, minden szintnek megvan a maga témája, s a kutatásszintek összefüggnek egymással. Az alapszint témája az ember szabad fejlődése, ez van Marx egész művének homlokterében. Idetartozik az elidegenedés és annak leküzdése, vagy — Basso ezeket a kifejezéseket is használja — a humanizáció és a dehumanizáció. A második szinten a történelem ügye, tehát a történelmi materializmus problémái vannak. A harmadik szinten Basso a jelenkor problémáit, mindenekelőtt a kapitalizmusét vizsgálja, a negyedik pedig a forradalom ügyét, a tőkés társadalom túlhaladását. „Ez a négy szint összefügg egymással — írja Basso —, mert a humanizáció folyamata és a humanizáció—dehumanizáció dialektikája a termelés és a termelési mód konkrét történelmi talaján történik, mert a tőkés társadalom az elidegenedés csúcspontja, egyúttal azonban feltételeket teremtet túlhaladására is, és végezetül azért, mert a forradalomnak meg kell szüntetnie az emberiség „előtörténetét”, és utat kell nyitnia ama világ felé, melyben a humanizáció folyamata új alapon lesz képes folytatni fejlődési útját.”³

Ezúttal kizárólag a termelési mód problémái foglalkoztatnak bennünket, s még sommás választ sem adhatunk a kérdésre: vajon ilyen hozzáállással megközelítőleg igaz és teljes képet kaphatunk-e Marxról? Basso — emlékeztetünk — az egész mű rekonstrukciójára vállalkozott. Megbecsüljük azokat a műveket is, amelyek az ígértnél kevesebbet adnak, vagy amelyek felettébb sajátos prizmán át, polémiára ingerelve láttatják a marxi művet. Aki Marx nyomdokain halad, igen széles csapást követ, még ha keskeny ösvényen jár is.

Témánkra nézve Basso művében a második kutatási szinten kell választ keresnünk. Gondolatmenete természetesen az első szint eredményeire támaszkodik. Az első szinten abból indul ki, hogy Marx a társadalmi fejlődés mibenlétét mindenekelőtt az emberben rejlő erők és képességek felszabadításában, az ember önrealizálásának szükségében látja, tehát olyan feltételek kialakításában, amelyek ehhez vezetnek. A folyamat minden ember egyéniségének szabad fejlődésében csúcsosodik. Marx előtt, természetesen, nem az absztrakt ember vagy emberiség lebeg, hanem az öntudatos, szabadon tevékenykedő ember, a történelemben munkálkodó társadalmi lény.

Természetesen, Bassónak szembe kellett néznie a kérdéssel: ha úgy véli, hogy Marx egész művének „fő témája” az emberi képességek kifejlesztésének szüksége, vajon Marx szerint a történelmi folyamat — számításba véve mind objektív, mind szubjektív vetületét — az említett irányba vezet-e? Más szóval: a folyamat objektív és szubjektív vetülete közötti dialektika mit tesz lehetővé, s mit szükségessé? E folyamat eldőlte mennyiben a tudatos társadalmi erők küzdelmének dolga, s mennyiben függ magától a folyamat objektív irányultságától?

³ I. m., 52—53. lap.

Érdekes, hogy Basso az első szint témáját a szocializmusba vezető folyamat objektív vetületének vázolásával vélte kimeríteni, a szubjektív vetület meglétére vagy szükségére legfeljebb publicista módon utalt.⁴ Kiemeli, meghatározott irányba fejlődni csak akkor lehet, ha az objektív mozzanat erre módot ad; a szubjektív mozzanat irányultsága egy magában elégtelen. De mintha a történelmi folyamat objektív vetületében nemcsak a lehetőség kialakulását látná, hanem úgy vélné, ennek az objektív mozzanatnak teleologikus „menete” van. „Az emberi erők szabad fejlődése Marx szerint tehát tendenciaként bennerejlik a történelemben, és annak belső hajtóerejét képezi — írja Basso —, hajtóerőt, melynek folyton le kell küzdenie az akadályokat, amelyek másfelől újfent jelentkeznek, s méghozzá a történelmi folyamat támasztja őket dehumanizálás formájában.”⁵ De ha a fejlődés objektívan is humanizálódási irányába vezet, nemcsak lehetőséget ad rá, kérdésessé válik a szubjektív társadalmi erők küzdelmének szüksége és értelme.

Basso tehát a történelmi folyamat objektív vetületében a humanizáció és dehumanizáció dialektikáját látja munkálkodni. Voltaképpen azt a sokat vitatott tételt hangoztatja, hogy csak a dehumanizációs jelenségek árán léphetünk a humanizáció magasabb fokára.⁶ De a humanizációról alig szól, figyelmét a dehumanizációra összpontosítja. A dehumanizációs mozzanatok két megnyilatkozási formáját külön is kiemeli: a terméknek a termelőtől való elidegenedését és felette való uralmát, amelyet a vallási elidegenedés példájára hivatkozva univerzális rangra emel, meg az elidegenedés hatására kialakuló misztifikált tudatot, mely lehetetlenné teszi valóságos összefüggések és emberi viszonyok felismerését. Ezért e viszonyok valóságos tartalma miszteriózus marad a termelő előtt, megnyilatkozási formái pedig természetesnek látszanak, de egyúttal függetlennek is az emberi akarattól. Ellenőrzésre alkalmatlannak tetszenek, az emberi élet felett uralkodónak tűnnek. Basso itt nem utal az árufetisizmusra, de nyilván arra gondol.

Basso szerint a tárgy szubjektummá válása az emberiség egész történelmének kulcsa,⁷ s nem mulasztja el kiemelni, hogy „Marx szerint az

⁴ A szocializmus koncepcióját az ember emancipációjaként fogja fel, mely bizonyos társadalmi folyamat során következik be, de a szubjektív oldalát itt a kulturális forradalom révén megváltozó ember szintjén dolgozza csupán fel.

⁵ I. m., 59. lap.

⁶ Nemcsak idézi Marx erre vonatkozó szavait, hanem maga is többször hangoztatja ezt a nézetet. Például, miután a *Grundrisse-ből* idézi, hogy az egyén képtelen hatalmába keríteni társadalmi viszonyait, mielőtt még jómaga e viszonyok létrehozójává nem válik, hozzáteszi: „E viszonyokat a kapitalizmus teremtette, a kapitalizmus pedig, mely ugyancsak egy történelmi és átmeneti fázis, ily módon készíti elő a magasabb fázis előfeltételeit.” I. m., 102. lap.

⁷ „Később látni fogjuk, hogy éppenséggel az a folyamat, melyben a termék megszűnik tárgy lenni, és nemcsak kisiklik a termelő ellenőrzése alól, hanem uralkodik felette, a tárgyé, amely szubjektummá változik és fordítva, az emberiség egész történelmének kulcsa, melynek egyik szimbóluma a vallási elide-

ember, aki elveszti a termelési folyamat feletti, azaz a tevékenység terve és célja feletti ellenőrzést, elveszti az emberi sajátosságot is, és lehetetlenné teszi minden egyes ember szabad fejlődését...⁸ Ad egy tömör megfogalmazást is: „Elmondhatjuk tehát, hogy a ‚dehumanizáció‘ az embernek mint finalizált folyamatok tudatos ténykedőjének átváltozása bizonyos titokzatos folyamat tárgyává, méghozzá a misztifikált tudat révén. Ily módon az ember nem ismeri fel többé saját alkotómunkája tárgyát sem, hanem önórák látja a szubjektum—objektum viszonyt, mint egy sötétkamrában.”⁹

De a dehumanizáció ezen folyamata, ha hinni lehet Bassónak, együtt — vagyis dialektikusan — megteremti a humanizáció feltételeit. Ha ezt konkretizálná, megkapnánk a dehumanizáció—humanizáció beígért dialektikájának objektív vetületét. Ezzel azonban adósunk marad. Csak futtában utal rá, hogy a termelőerők fejlődése vagy a termelés társadalmazásának oka objektíven meghozza a humanizáció feltételeit.¹⁰ Beszél ugyan „küzdelenről” és „a társadalom tudatos átrendezéséről”, de nem magyarázza meg, miként hatol be az osztályharc szubjektív dialektikája ebbe a folyamatba. Csak homályos utalásokra bukkanunk, amelyekben ismételtelen három dolog jelentősége domborodik ki: a termelőerők dominálásának jelentősége, aztán azon körülménynek a jelentősége, hogy az ember ellenőrizze a társadalmi termelés folyamatát és az egész társadalmi életet, végezetül azon körülmény fontossága, hogy Marx számára e folyamatban nem a gazdasági kizsákmányolás a lényeges, hanem az, hogy az ember ura legyen a társadalmi folyamatoknak.

E homályos kifejtésnek jó példája a következő idézet, melyben az előbb említett mindhárom elem egy helyütt szerepel, anélkül, hogy egymás közti viszonyukat kihámozhatnánk. „És itt nemcsak hogy fellelhetjük, mindenekelőtt, a folyamatosságot Marx harcának központi témájával kapcsolatban — írja Basso —, hanem bizonyossá válik, hogy a központi téma nem a kizsákmányolás gazdasági problémája, hanem a termelőerők dominálásának problémája, a jövő szabad és tudatos felépítése az emberi közösség részéről.”¹¹

Noha Basso okfejtése felettébb homályos, megkockáztatjuk a következő értelmezést: Marx művének homlokterében az az elképzelés áll,

genülés, külön a tőkés társadalomra vonatkoztatva” — írja Basso. I. m., 62. lap.

⁸ I. m., 62. lap.

⁹ I. m., 64—65. lap.

¹⁰ Hamisítatlan idillikus hangvétel: „A kapitalizmus megteremtette a társadalmi, közös termelés feltételeit, az pedig, amit még meg kell bódítani, nem más, mint közösen uralkodni a társadalmi élet felett, nem csupán a magánélet felett...” (A kiemelés az enyém. — M. N.) I. m., 102. lap. — Az olvasó olyan benyomást szerez, mintha a kapitalizmus elvégezte volna már a nehezét, ami még hátramaradt, csekélység.

¹¹ I. m., 106. lap.

hogy a történelmi folyamat objektív és szubjektív mozzanatai egyaránt az ember szabad fejlődése felé vezetnek, aminek legfőbb kifejezője a termelési és minden más társadalmi folyamat ember által történő ellenőrzése.¹² Ez az első szinten végzett kutatás sommás konklúziója, erre épül a történelmi materializmusra vonatkozó fejtegetés, benne a termelési mód értelmezése is.

Ezek után tehát át is térhetnénk a bennünket tulajdonképpen érdeklő kérdés áttekintésére. Sajnos azonban függőben maradt még két dolog, s ezeknek a továbbiak során fontos szerepük lesz.

Az első kérdés ahhoz a felfogáshoz kapcsolódik, mely szerint a szocializmus lényege nem az ember kizsákmányolásának a megszüntetése, hanem a társadalmi folyamatok ember által való ellenőrzése. Itt egyazon folyamat két elválaszthatatlan mozzanatáról van szó. Már itt előreveti árnyékát Basso tévedése, mely csak a második kutatási szinten teljesedik majd ki, a történelmi folyamat objektív és szubjektív mozzanatában jelentkező ellentétek teljes szétválásztása révén és jellegük gyökeres különböző voltánuk megítélésében.

A másik kérdés a termelőőrkre vonatkozik. Miként látni fogjuk, a második szinten, ahol a történelmi materializmus kérdéseit fejtegeti, Basso a társadalmi formáció kérdéseiről értekezik, anélkül azonban, hogy tisztázná a társadalmi formáció és a termelési mód közötti viszonyt, valamint a termelési módon belül a termelőők és termelési viszonyok közötti összefüggést. Az első szinten azonban, melynek konklúzióit épp most igyekszünk összegezni, a szövegben megjelenik a következő közcím: „Az emberi társadalom tudatos rekonstrukciója: a termelőők dominálásának problémája.” Az utána következő szövegben azonban a termelőők csak egy helyen szerepelnek, még hozzá a fentebb már idézett szövegrészben, miszerint Marx központi témája „nem a kizsákmányolás gazdasági problémája, hanem a termelőők dominálásának problémája...”

Tehát az alcím is, ez a szövegekörnyezet is a termelőők dominálásáról beszél. De hol dominálnak a termelőők és mi felett? Basso erről itt, a „milyen szocializmust?” kérdésével foglalkozó részben, nem nyilatkozik. Természetesen, van elképzelésünk arról, hogy milyen értelemben beszél Marx a termelőők dominálásáról, ezúttal azonban arra vagyunk kíváncsiak, miként vélekedik erről Basso. Úgy vesszük, hogy az első szinten végzett elemzése során befejezetlen gondolatot közölt. Óvatosságunk, később majd kiderül, nem alaptalan. A második kutatási szinten ugyanis, ott, ahol a történelmi dialektika dolgát taglalja, váratlanul erre a kijelentésre bukkanunk: „Ellenben; miként már az első fejezetben

¹² „Érdekes, hogy Marx mindig elutasította a kommunista társadalom anticipációjának leírását és a jövőre vonatkozó programok gyártását, egy pont kivételével, amely tehát a jövő társadalom lényegét jelenti számára, ez pedig a társadalmi termelőfolyamat tudatos ellenőrzése, hogy lehetővé váljon mindenki számára a szabad fejlődés. — I. m., 107. lap.

mondottuk, a történelmi dialektika Marx szerint az emberiesülés és a rehumanizáció dialektikája, melyben a termelőerő fejlődése a mozgóelem.”¹³ Azonban emlékeztetünk rá, hogy írásunk elején már idéztük Basso nézetét, miszerint a történelem belső hajtóereje „az emberi erők szabad fejlődése”. Mi legyen hát a mozgóerő? Megállapítva következetlenségét, készek vagyunk Basso újabb ötletét utólag is tudomásul venni. Tehát a történelmi folyamat mozgóeleme, noha okát nem tudjuk, a termelőerő. A történelmi folyamatban a termelőerő dominál. Mint látni fogjuk, ebből is bonyodalom származik.

2.

A történelmi materializmus problémáinak Basso a harmadik fejezetet szenteli, melynek címe: „A forradalmi praxis”. Emlékeztet rá, az előző fejezetben már megadta a választ arra, milyen szocializmust szorgalmazott Marx, itt tehát azt világítja meg, milyen forradalomért küzdött. Ugrás vagy folyamat a forradalom? Köztudott, hogy Marx mindkét értelemben használta a fogalmat: úgy is, mint egy időpontban bekövetkező roppant összeütközést a hatalom meghódításáért, meg úgy is, mint egy egész korszakot betöltő folyamatot. Basso elméletileg nem tisztázza a forradalmi praxis fogalmát vagy azt, ki e praxis hordozója, csak közli, hogy mindmáig „jelentős kétértelműség maradt fenn a forradalom mint érszakon alapuló pillanat és mint forradalmi praxis között”. Így tudjuk meg, hogy Basso forradalmi praxison az egész korszakot betöltő átmeneti időszak forradalmi gyakorlatát érti.

Kiemeli, hogy Marx alapvető műve, melyben a történelmi materializmus elveinek kidolgozásán eltöltött mintegy tizenöt évig tartó munkáját tömören összegezte, s amely jómaga szerint egész kutatómunkájának vezérfonalát tartalmazza, köztudottan az 1959-ből származó A politikai gazdaságtan bírálatához fűzött Előszó. Aztán idézi azokat a részeket, melyek szerinte kulcsjelentőségűek. Minthogy Marx minden interpretátorára nézve felettébb jellemző, mit idéz ebből a mindössze négy lap terjedelmű műből, érdemes tájékozódnunk Basso kiindulópontjai felől.

„Fejlődésük bizonyos fokán — idézi Basso Marxot — a társadalom anyagi termelőerői ellentmondásba jutnak a meglévő termelési viszonyokkal, vagy ami ennek jogi kifejezése, azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között addig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból azok béklyóivá csapnak át. Ekkor társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alapzat megváltozásával lassabban vagy gyorsabban forradalmasodik az egész óriási felépítmény... Egy társadalomalakulat soha nem tűnik le addig, amíg nem fejlődtek ki

¹³ I. m., 123. lap.

mindazok a termelőerők, amelyeknek számára elég tágas, és új, magasabb rendű termelési viszonyok soha nem lépnek helyébe, amíg anyagi létezési feltételeik magának a régi társadalomnak méhében ki nem alakulnak. Ezért az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert ha pontosabban megvizsgáljuk, mindig azt látjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak vagy legalábbis létrejövőfélben vannak... A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési folyamatnak utolsó antagonisztikus formája, antagonisztikus nem az egyéni antagonizmus, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből sarjadó antagonizmus értelmében; de a polgári társadalom méhében fejlődő termelőerők megalkotják egyúttal az anyagi feltételeket ennek az antagonizmusnak a megoldásához. Ezzel a társadalomalakulattal ennél fogva lezárul az emberi társadalom előtörténete.¹⁴

Az első dolog, amire Basso ennek az idézetnek alapján rámutat, hogy Marx itt az egyik társadalmi formációból a másikba, magasabb rendűbe való átmenet *általános elvét* adja meg,¹⁵ ami abból is látszik, hogy egy szóval sem jelezte, mi szerint van különbség a feudális társadalomból a tőkésbe, majd pedig a tőkés társadalomból a szocializmusba való átmenet között. Ilyen megszorítást nem lát abban a rövid idézetben sem, amelyet *A tőke* francia kiadásából vett könyve mottójául: „Az egyetlen valóságos út, melyen egy meghatározott termelési mód és a neki megfelelő társadalmi rendszer saját elpangása és saját átalakulása felé halad, sajátóságos ellentmondásainak történelmi fejlődési útja.”¹⁶

Basso azt állítja, e két idézet alapján választ adhatunk a kérdésre, mi a társadalmi formáció, az olvasó azonban rögtön látja, a választ tulajdonképpen *A tőke* német és francia kiadásának szövegkülönbségére alapozza, emlékeztetve rá, hogy a francia kiadást maga Marx redigálta. Ugyanis a francia kiadásból vett mottóban a Gesellschaftsform-ot (márpedig Basso szerint Marx szóhasználatában ez azonos a Gesellschaftsformation-nal) ekként fordították: „a termelési mód és a neki megfelelő társadalmi rendszer”. A filológiai nyomozás eszközeire hagyatkozva Basso kijelenti: Marx az Annyenkovhoz írt levelében épp azt fejtette ki, mit ért „termelési módon és neki megfelelő társadalmi rendszeren”. Tüstént idézi is a levél idevágó részét. Íme: „Tételezze az emberek termelőképességeinek meghatározott fejlettségi állapotát, és megkapja az érintkezés és a fogyasztás megfelelő formáját. Tételezze a termelés, az érintkezés és a fogyasztás meghatározott fejlődési fokát, és megkapja a társadalmi szerkezet megfelelő formáját, a család, a rendek vagy az

¹⁴ Marx—Engels *Művei*, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1971., 13. kötet: *A politikai gazdaságtan bírálatához*. Előszó, 6—7. lap.

¹⁵ Lelio Basso, i. m., 116. lap.

¹⁶ Fordításunk nem *A tőke* francia kiadása, hanem a Basso könyvében talált szöveg alapján készült. — I. m., 116. lap.

osztályok megfelelő szervezetét, egyszóval a megfelelő polgári társadalmat. Tételezzem ilyen polgári társadalmat, és megkapja a megfelelő politikai rendszert, mely csak hivatalos kifejezése a polgári társadalomnak.”¹⁷

Basso ennyiben hagyja a dolgot: nem fogalmazza meg, mit tekint Marx nyomán társadalmi formációnak; ráhagyja az olvasóra, hámozza ki az idézetekből, melyeket elébe tálalt. Úgy véljük, hogy társadalmi formáción azt a „modellt” érti, melyet egy-egy termelési mód és a vele együvé tartozó „polgári társadalom” egésze ad.

De hat lappal később, noha a szöveggörnyezet nem kívánja feltétlenül meg, Basso mellesleg elmondja, mit tekint társadalmi formációnak, s mint más hasonló esetekben, definíciója lényegbevágó dolgokban elűt a korábban mondottaktól. „Éppenséggel a 'társadalmi formációt' — írja Basso —, azaz, miként láttuk, a társadalmi viszonyok összességét, melyet meghatározott termelési folyamat hozott létre, tekinti Marx 'az egész történelem alapjának'.”¹⁸ Basso itt két meglepő dolgot közöl: az egyik az, hogy a történelem alapja a társadalmi viszonyok, miközben korábbról tudjuk tőle, hogy a történelem hajtóeleme a termelőerők fejlődése. Mármint, milyen viszonyban állhat egymással ez az „alap” és a „hajtóelem”? Basso föl sem teszi ezt a megkerülhetetlen kérdést. A másik meglepetés az, hogy a társadalmi formációt csupán a termelési folyamat alkotta társadalmi viszonyok képezik, holott ha elfogadjuk Basso korábbi Marx-magyarázatát (miszerint a társadalmi formáció nem más, mint a termelési mód plusz polgári társadalom), akkor a társadalmi formáció felőleli egyebek mellett a termelőerőket is, nemcsak a társadalmi viszonyokat.

De Basso a „tételezze... és megkapja...”-féle Marx-idézetből levont még egy fontos következtetést: A termelési mód és az úgynevezett polgári társadalom egésze (illetve a politikai rendszer) között fennálló szükségviszonyok viszony arról tanúskodik, hogy totalitással van dolgunk. Persze, felettébb érdekes, hogyan tekint a totalitásra; marxisták között erről is évek óta vita folyik. Kifejti, „nem különféle koegzisztáló részek egyszerű halmazáról, hanem részek összefüggő egészéről van szó, melyben szükségviszonyok uralkodnak az egyes részek között, tetézve mindazzal, ami mindegyik résznek megadja a maga jelentését és szerepét, hogy biztosítva legyen a csoport működése”.¹⁹

A totalitásnak tehát a részekkel szemben külön léte van, ez adja, hogy „ereje” meghaladja a részek „erejét”. Vagyis a totalitás belső regulatívát érvényesít, az alárendelt részeket koordinálja. A belső erő határfokát Basso, sajnos, nem konkretizálja kellőképpen; hol közönséges koordináló funkcióról beszél, hol viszont még a legszilajabb forradalmi bomlasztó

¹⁷ Marx—Engels *Művei*, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1971., 27. kötet, 429. lap.

¹⁸ Lelio Basso, i. m., 123. lap.

¹⁹ I. m., 117. lap.

tevékenységgel való ellenállási képességről is, akár a formáció hanyatló szakaszában is. Mindazonáltal Basso kiemeli, Marx szerint még sincs a totalitáson belül kizárólag egyirányú meghatározottság, hanem kölcsönhatás is a részek között.

Basso a totalitásnak a társadalmi formáció esetében való működését illusztráló két idézetet közöl Marx *Grundrisséjéből*, melyek a totalitás-fogalom kialakítása szempontjából csakugyan fontosak. Íme az első: „Az eredmény, amelyre jutunk, nem az, hogy termelés, elosztás, csere, fogyasztás azonosak, hanem, hogy valamennyien egy totalitás tagjai, különbségek egy egységen belül. A termelés az átfogó, átfogja mind önmagát a termelés ellentétes meghatározásában, mind a többi mozzanatot... Meghatározott termelés tehát meghatározott fogyasztást, elosztást, cserét határoz meg, s e különböző mozzanatok egymáshoz való meghatározott viszonyait. Persze a termelést, egyoldalú formájában, magát is meghatározzák a többi mozzanatok... Végül meghatározzák a termelést a fogyasztási szükségletek. A különböző mozzanatok között kölcsönhatás van. Minden szerves egésznél ez az eset.”²⁰ A másik: „Gondoljuk meg, hogy az új termelőerők és termelési viszonyok nem a semmiből fejlődnek ki, nem a levegőből, sem nem az önmagát tételező eszme öléből, hanem a termelés meglévő fejlődésén és hagyományos, tradicionális tulajdonviszonyokon belül és ezekkel ellentétesen. Ha a kiteljesedett polgári rendszerben mindegyik gazdasági viszony előfeltételezi a másikat a polgári-gazdasági formában és ily módon mindegyik tételezett egyszermind előfeltétel, úgy minden szerves rendszerrel ez az eset. Magának ennek a szerves rendszernek mint totalitásnak megvannak az előfeltételei, és totalitássá fejlődése éppen abban áll, hogy a társadalom valamennyi elemét alárendeli magának, illetve a neki még hiányzó szerveket létrehozza belőle. Így válik történelmileg totalitássá. Az e totalitássá levés a szerves rendszer fejlődésének egyik mozzanata.”²¹

Idézetünk kissé bővebb, teljesebb Bassóéénál. A maga részéről a fentiek alapján erre a következtetésre jut: „A totalitás tehát nemcsak a gazdasági folyamatot öleli fel különböző mozzanataival — a termelést, körforgásában, elosztást, fogyasztást, hanem felöleli a társadalom minden elemét és az egész társadalmi életet, a politikai, a jogi, kulturális és többi formákkal együtt.”²² Így tudhatjuk meg immár harmadszor — ismét közvetve —, mit ért Basso társadalmi formáción. Ezt a totalitást. Készek vagyunk egyetérteni vele. De felhívjuk a figyelmet, hogy „a kulturális és egyéb formák” nem tartoznak sem a termelési módhoz, sem a politikai rendszerhez, melyek együttvéve — az eddig hallottak alapján — a társadalmi formációt képezik. A társadalmi formáció eme

²⁰ Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*, Első rész, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1972., 25—26. lap.

²¹ Marx, i. m., 180. lap.

²² Lelio Basso, i. m., 119. lap.

harmadik megfogalmazása olyasmit is felölel, amit a korábbiak nem tartalmaznak.

Látni fogjuk, Basso igen helyesen rámutatott: a totalitás nem a társadalmi formációval együtt eleve adott dolog, hanem történelmileg képződik, bizonyos folyamat során fejlődik. Arról azonban már egy szót sem szólt, mik ennek a fejlődésnek az előfeltételei, s afelett is elsiklik, hogy a kialakult totalitás nem maga a szerves egész mint dolog, hanem e szerves egész fejlődésének egy mozzanata. Basso a társadalmi formáció és annak totalitás-mozzanata közötti viszonyt nem kísérli meg ilyen értelemben tisztázni, ellenkezőleg, a totalitást gyakran azonosítja a társadalmi formációval. Ami pedig Basso további nézetei miatt különösen fontos: nem határozza meg azt az időpontot — akár célmeghatározással —, amikor a társadalmi formáció esetében a totalitássá fejlődés folyamatában a totalitás állapota bekövetkezik. Így ugyanis a totalitássá válás időpontját nem viszonyíthatjuk, például, a társadalmi formáción belül a termelési mód dominánssá válásának időpontjához, vagy ahhoz az időponthoz, amikor egy termelési mód alapvető belső ellentmondása megjelenik.

A fentiek fényében érdemes szemügyre venni Basso következő sorait: „Azonban Marx szerint a tőke bevezetése totalizáló erőként működik már azon társadalmi formáción belül, mely a földművelésen alapszik, amelyik tehát megelőzi (a tőkét — M. N.), mindaddig, amíg új formációt nem teremt, mely ezen erő impulzusa következtében mint új, következetes totalitás nyer formát.”²³

Csakugyan a tőke volna a társadalmi formációban — akár a régiben, akár az újban — a totalizáló erő? Mi a tőke? Egyfelől meghatározott termelési viszony, másfelől termelőerő is lehet. Basso itt annyiban pontatlan, hogy egy társadalmi formációban a termelési mód a totalizáló erő, melynek két elválaszthatatlan mozzanata a termelőerő és a termelési viszonyok között fennálló dialektikus kapcsolat. Nem a tőke, hanem a tőkés termelési mód. Vagy a feudális termelési mód. Mert mind a tőke-viszony, mind a tőke mint termelőerő képtelenek történelmileg elkülönülve elsőnek megjelenni, ha pedig együtt, egybekapcsolva jelennek meg, az már tőkés termelési mód. És valóban: mihelyt a társadalmi formációban, melyben a feudális termelési mód dominál, megjelenik a tőkés termelési mód, abban a társadalmi formációban két termelési mód totalizáló ereje fog működni, különböző hatásfokkal, s nyílt lehetőséggel, az artikulációt is beleértve. Természetesen, nem a tőkés termelési mód mint dolog fog önmagától totalizáló erővel hatni, hanem az emberek révén, akik érdekeiktől vezérelve céltudatosan küzdeni fognak a tőkés termelési mód elterjedéséért.

Talán itt a legjobb alkalom, hogy elmondjuk egy észrevételünket. Az

²³ I. m., 119. lap.

eddigiek során többször is felhívtuk a figyelmet Basso tétovázó, ellentmondásos nézeteire, például azzal kapcsolatban, mi a történelem alapja vagy hajtóereje, mi a társadalmi formáció, mi annak totalizáló ereje, s az elkövetkezőkben ugyanilyen tétovázást látunk majd a tőkés társadalom alapellentéte dialektikájának meghatározásakor. E tétovázás legtöbbször abban nyilvánul meg, hogy egy-egy dolgot hol a termelőerőknek, hol a termelési viszonyoknak tulajdonít. Véleményünk szerint ez gyakran annak következménye, hogy Basso lebecsüli a termelési mód jelentőségét, ezért nem is tárgyalja helyét és szerepét a társadalmi formációban és a történelmi folyamatban, s mindannyiszor, amikor egy jelenséggel kapcsolatban a termelési módot kellene megneveznie, vagy amikor csak a termelési módon keresztül, mint annak egy-egy mozzanatát nevezhetné meg a termelőerőt vagy a termelési viszonyokat, Basso közvetlenül, a termelési mód fogalmát mellőzve nevezi meg őket. Ez aztán megannyi félreértésnek a forrása.

A totalitás működésével kapcsolatban Basso még egy fontos dolgot közöl. Úgy véli, „belső logikájának” legfőbb megnyilatkozása egyfelől az a folyamat, melyben a tőkés viszonyok állandóan újratermelődnék, másfelől a tudat teljes misztifikálódása, minek következtében a múlt-kor történelmi viszonyok is természeti jellegű adottságnak mutatkoznak. Egyúttal felhívja a figyelmet, hogy ilyen összetett társadalmi jelenségben elkerülhetetlenek a zavarok. Egyebek mellett a háborúkat és kríziseket említi. A rendszer azonban — mert totalitás — ilyen esetekben is igyekszik helyreállítani a megbomlott egyensúlyt.

Mármost, nem ok nélkül felteszi a kérdést: ha a társadalmi formáció kohéziós erővel rendelkező totalitás, és ennek alapján igazgatja részeit, szembe kell nézni a szerkezet és folyamat közötti viszonyra vonatkozó kérdéssel, választ kell adni, miként jelentkezhet változást tartalmazó genetikus folyamat a formáción belül, honnan származhatik és miként maradhat meg „egy következetes rendszeren” belül. Emlékeztet rá, Althusser erre a kérdésre úgy válaszolt, a változás a rendszert meghaladó transz-determináció hatására jelenik meg, Basso azonban felteszi a kérdést, van-e erre a marxista gondolatvilágon belül is válasz. Utal rá, semmi kétség, hogy Marx mindig történelmileg, tehát fejlődésükben vizsgálta a társadalmi jelenségeket, de ahhoz sem fér kétség, hogy a tőkés társadalom belső szerkezetét vizsgálta, a felszíni jelenségek mögött rejlő valóságos viszonyokat, éppen azért, hogy kimutassa azokat az ellentmondásokat e világban, melyek múlhatatlanul e világ túlhaladásának szükségéhez vezetnek. A marxista választ a dialektikában látja, ezért szerinte minden „következetes rendszert” úgy kell felfognunk, hogy a dolgokat a mozgás folyamatában ölelik fel, hogy feltételezzük változásukat, és a dolgok szerkezetét is a fejlődés folyamatában vizsgálják. Szerinte helytelen volna Marxot úgy értelmezni, hogy a totalitás elve a statikusan felfogott társadalmi formációra érvényes, mert Marx számára

mindenekelőtt a történelmi folyamat a fontos, azt pedig dialektikusnak látta, melyben benne foglaltatik a „meglevő állapot” is meg annak tagadása is. Ez együttvéve teszi a totalitást. Idézi is Marx következő szavait: „Racionális alakjában (a dialektika — M. N.) a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát múlandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár.”²⁴ Basso azonban, bár kiemeli, minden társadalmi formáció, belső ellentmondásai következtében, önmagában hordozza saját elmúlását, igazat ad a strukturalistáknak, hogy a *gyakorlatban* ez nem olyan egyszerű, mint ahogy Marx képzelte: a szocializmusba való átmenet napjainkban tapasztalható nehézségeinél látni, milyen nagy az előző (tőkés) rendszer integráló ereje.

Van itt aztán Basso szövegében egy hosszabb, érdekes szakasz, amelyet egészében idézünk: „Ebből az következik — írja Basso —, hogy Marx számára a társadalom totalításban való vizsgálata annyit tesz, mint kialakulási folyamatában való vizsgálata: a totalítás és a genetikai folyamat egy és ugyanaz. Éppenséggel a ‚társadalmi formációt’, azaz — miként láttuk — a társadalmi viszonyok összességét, melyeket egy meghatározott termelési folyamat keltett életre, Marx ‚az egész történelem alapjának’ tekinti. Ebből következik, hogy Marx víziójában nemcsak hogy nehéz elsőbbséget adni a szerkezetnek a genezissel szemben, hanem nehéz őket fogalmilag is elválasztani. Természetesen Marx felfogásában is, valamely magasabb rendű genetikai mozzanat, amely a termelőerők egyre nagyobb növekedése miatt szükségessé vált, egy meghatározott ponton ellentmondásba kerül a statikus mozzanattal, melyet ugyanis alacsonyabb rendű termelési folyamat határoz meg, amelyik már konzervatív fázisába került, ez azonban ugyanazon egységes folyamaton belül következik be, mint ugyanazon történelmi dialektika kifejezése.”²⁵

Ez is a strukturalista marxistáknak van címezve. De vannak itt kommentárra szoruló gondolatok is. Basso dialektikafelfogásához majd később fűzünk néhány észrevételt. Ezúttal mindenekelőtt arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Basso itt sem teszi szóvá: a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikája voltaképpen a termelési módot képezi, s ez a dialektika csak ilyen mivoltában folyik a társadalmi formációban. Mint-hogy átugorja a termelési módot, a termelőerő közvetlenül a társadalmi formáció uralkodó elemeként jelenik meg, minden magyarázat nélkül. Az olvasó ezt a körülményt természetesen leggyakrabban Basso nézetével, mely szerint a termelőerő a történelmi dialektika mozgatóeleme. Olyan helyzet áll elő, hogy a társadalmi formáción belüli viszonyokat egy

²⁴ Marx: *A tőke*, I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978., 20. lap.

²⁵ Lelio Basso, i. m., 123. lap.

elem (a termelőerő) azon funkciója artikulálja, amelyet az egy másik, szélesebb folyamatban szerzett. Tudniillik Basso olykor olyan benyomást kelt, mintha a történelmi folyamat nem a váltakozó termelési módok által artikulált társadalmi formációkban mint velük identikus folyamatban realizálná (az idézetben is a formáció csak a történelmi folyamat „alapja”), hanem mintha önálló entitású, emezeket is felölelő, náluk szélesebb folyamat volna, melynek szintén a termelőerő az uralkodó eleme. Úgy tesz, mintha természetes dolog volna, hogy a termelőerő, ha már a történelmi folyamat „mozgatóeleme”, egyúttal a társadalmi formációban is hasonló szerepet töltsön be. Csak így történhetett meg, hogy Basso az idézetben, annak ellenére, hogy a társadalmi viszonyok összességét — mellesleg oktalanul — azonosítja magával a társadalmi formációval, mégis oly természetesnek veszi: a termelési viszonyok — ismét kellő argumentáció nélkül — a társadalmi formáció „statikus mozzanataként” jelennek meg!

De van itt még egy dolog. Basso nyilvánvalóan úgy képzei, hogy a termelőerők valami megfoghatatlan elrendelés következtében szakadatlanul növekednek, méghozzá osztályszempontból semleges alapon, voltaképpen egyenes fejlődési vonaluk van termelési módokon és társadalmi formációkon át, tekintet nélkül e módokra és formációkra. Miként látni fogjuk, az ilyen elképzelés aligha tartható.

S hogy mindez nem véletlen elírás, kiderül Basso további szövegéből, egy lappal az imént idézetek után: „Ezekből az idézetekből látni, hogy az emberek élnek, életük során fejlesztik a termelőerőket, azok aztán gyarapítják az emberi természet gazdagságát akár individuális, akár társadalmi szinten, de ez a fejlődési folyamat összeütközik a társadalmi viszonyok fosszilizálódási tendenciájával, melyek végül elnyomóvá, dehumanizálóvá válnak. E viszonyoktól pedig csupán a termelőerők további fejlesztése által szabadulhatnak meg, ami újfent feltételeket teremt azon társadalmi viszonyoknak a túlhaladására, melyek már a kisszámúak privilégiumának védelmezői, a többséggel szemben”. De éppenséggel ez az elnyomatás — napjainkban a tőkés elnyomatás — teremt feltételeket az újabb ugráshoz.”²⁶ Tehát ugyanazt olvashatjuk itt, mint fentebb. A termelőerők és a termelési viszonyok közötti dialektika megint úgy jelenik meg, mintha nem is ez képezné a termelési módot, hanem artikulálatlanul egy szélesebb folyamatba merülne, a termelőerők megint osztályjelleg nélkül fejlődnek és dominálnak, a termelési viszonyok itt már „fosszilizálódási tendenciával” vannak sújtva...

Ezzel végződik az a rész, mely a struktúra és a genezis elsőbbségi vitáját, arra hivatkozva, hogy a totalitás a dialektika igenlő és tagadó mozzanatait egyaránt felöleli, úgy dönti el, hogy a totalitás és a genetikai folyamat egységet alkot. És vajon csakugyan egységet alkot? Nem

²⁶ I. m., 124. lap.

egészen, vagy ha úgy tetszik, csupán sajtóságos módon; a genetikai folyamat ugyanis a totalitás kereteiben folyik, e kereteket alkalmasint be is tölti.

Így jutunk el Basso elképzelésének egyik legfontosabb részéhez, melyet — jelentősége miatt — közbevetett megjegyzés nélkül prezentálunk.

Azzal kezdí, hogy meg kell vizsgálni, „miként váltakozik a történelmi folyamat dialektikájában a termelőerők és termelési viszonyok között a konfliktus mozzanata a korrespondencia mozzanatával”. És tüstént így folytatja: „A termelőerők szakadatlanul növekednek, mert folyton fejlődnek az emberi szükségletek és mert ezeket a szükségleteket ki kell elégtíteni, egy meghatározott pillanatban pedig a megnövekedett termelőerőket nem lehet a meglévő társadalmi viszonyok között igazgatni.”²⁷ Természetesen hozzát teszi, ily módon jelentkezik azon új termelési viszonyok szükségége, amelyek az új termelési módban majd kifejezik a termelőerők fejlődési fokát. „Az új társadalmi formáció (tegyük fel, tőkés) ily módon lépésről lépésre alakul ki — írja Basso —, előbb koegzisztál bizonyos módon a régivel, aztán fonákjára fordítja, és a helyébe lép. Ebben a folyamatban a totalitás elve, amely mozgásban tartja az új társadalmi formációt és szavatolja következetességét, haladó értelemben hat, mert feltételezi az összes társadalmi viszonyok haladását, arra a szintre emelve őket, amelyeket a termelőerők elértek.”²⁸

Amikor azonban az új társadalom megszületett, vagyis esetünkben kialakultak a tőkés társadalmi viszonyok (és itt Basso zárójelben, melleleg megjegyzi, hogy ez előbb a tőkének való formális, majd reális alárendeléssel történik), a termelőerők tovább fejlődnek, s a tőkés társadalomban a társadalmisítás irányába nőnek, idővel pedig felvetik az új termelési viszonyok bevezetésének szükségét. Ezek az új viszonyok azonban már nem alapulhatnak a magánjellegű elsajátításon, mert az ellentétben volna a termelőerők időközben kialakult társadalmi jellegével. Így következik be a tőkés világ alkonya és a szocializmus szükségessége. „De épp ezen a ponton — írja Basso —, a termelőerők fejlődésének kizárólag ezen a pontján, keletkezik az, amit Marx a kapitalizmus alapvető ellentmondásának és a szocialista forradalom alapjának mond. Tövis ez, mely a termelőerők fejlődéséből nő ki, mely a történelmi folyamatot mozgatja és a rendszer túlhaladását szorgalmazza. Akkor a régi társadalmi formáció totalizáló ereje, mely a tőkés termelési módhoz és a tőkés termelési viszonyokhoz való következetesség követelményét támasztja, vagy az, amit egyszerűen „a rendszer logikájának” mondunk, megszűnik a társadalom-konzerválás ereje lenni, megszűnik olyan erőnek lenni, mely szilárdan ellenáll nemcsak annak, hogy a termelőerők társadalmi jeilegűen fejlődjenek, hanem annak is, hogy egyáltalán fejlődjenek.”²⁹

²⁷ I. m., 124 lap.

²⁸ I. m., 124—125. lap.

²⁹ I. m., 125. lap.

A legkülönösebb az, hogy Basso itt azt állítja, a termelőerő a folyton növekvő emberi szükségletek miatt fejlődik szakadatlanul, vagyis kiderül, hogy a történelmi folyamat mozgatóerejének is van mozgatóereje, még-hozzá egy olyan dolog — emberi szükségletek —, melynek helyét sem a termelési módon, sem a társadalmi formáción, sem a történelmi folyamaton belül meg sem határozta. Voltaképpen azt sem tudjuk, belső vagy külső tényezőként bukkan-e fel. Mindenekelőtt pedig azt volna jó tudni, miféle varázsszükszeggel rendelkeznek ezek az emberi szükségletek, hogy hatásukra a termelőeszközök osztályszempontból semlegesen, de szakadatlanul progresszív irányban fejlődjenek. Természetesen azt is nagyon jó volna tudni, vajon van-e a termelőerők fejlődésében forradalmi szakasz, vagy ellenkezőleg, egyenletesen, mechanikus módon haladnak elrendelt útjukon. És valóban csak egyirányú hatás volna-e a termelőerők és termelési viszonyok közötti kapcsolatban, vagy, legalább ezt elismeri Basso: ha már a termelési viszonyok gátolják a termelőerők fejlődését, ez már mégiscsak kölcsönhatás? Vagy talán éppúgy megtagadja a viszonzhatást, mint La Grassa, csak épp a termelési mód másik elemétől?

Aztán meg elégtelen magyarázatot kapunk egy másik fontos mozzanatról. Annak az időpontnak a meghatározására gondolunk, amikor „a megnövekedett termelőerőket nem lehet igazgatni a meglévő társadalmi viszonyok között”. Ez a termelési mód „alapellentétének” keletkezési időpontja. Úgy értsük-e ezt, hogy a feudális termelési mód „alapellentétének” megjelenési időpontja egyúttal a tőkés viszonyok keletkezésének az időpontja volna, s hasonlóképpen, a tőkés termelési mód „alapellentétének” megjelenési időpontja egyúttal a szocialista viszonyok megjelenésének kezdetét jelzi? Mikorra tegyük a szocialista termelési viszonyok kezdetét: valóban jelen volnának-e már a tőkés fejlődés delén? Sajnos, Basso semmi közelebbit nem mond, mikor következik be egy ilyen döntő fordulat, azaz időpont, s még inkább: miért nem lehet bekövetkezte után a régi módon igazgatni a termelőerőket? Úgy áll-e a dolog, hogy nem lehet igazgatni őket, de mégis igazgatják? Aki azt képzeli, banális dolgokat feszegetünk, próbálkozzék meg a válaszadással. Annál inkább feltehetjük az iménti kérdéseket, mert nem akármilyen fordulatról van szó, hanem olyanról, mely Basso szerint „kizárólag a fejlődés eme pontján” következik be.

Természetesen, az sem kielégítő, ahogyan a tőkés világ alapvető ellentmondását beleágyazza a gondolatmenetébe. Tudniillik nem veszi számításba, hogy a termelőerőknek a tőkés termelési módban bekövetkező társadalmazása vagy csak a társadalmazás azon típusai szerint folyik, amelyek a tőkés termelési móddal összhangban vannak (ezt állítja La Grassa), de akkor szembe kell néznünk a ténnyel, hogy alighanem továbbra is igazgatni lehet őket a tőkés termelési mód közepette, vagy pedig semleges irányban történik a termelőerők társadalmazása, esetleg a társadalmazás olyan típusai is lehetségesek (?!), amelyek már szocia-

lista jellegűek, s akkor többé csakugyan aligha lehet igazgatni a termelőerőket tőkés termelési viszonyok közepette. De az utóbbi esetben felmerül a probléma — s magyarázatot kell adni rá —, mi váltotta ki a termelőerők ilyen „kiugrását”, azaz honnan a forradalmi fordulat az ő fejlődésükben. Végezetül: lehetséges volna-e a termelőerők akármilyen „társadalmisítása” — hiszen az nyilván viszony — a meglévő termelési viszonyokon kívül, s ha igen, milyen folyamatnak tekintsük azt?

Szóvá kell végül tennünk azt is, hogy Basso emberi tulajdonságokkal ruházta fel a „rendszer”, a társadalmi formációt, a történelmi folyamatot; mindezek a dolgok „követelményt támasztanak”, „törekednek”, „mozgatnak”. Mi több, Basso azt állítja, hogy a totalitás elve, tehát egy eszmetermék tartja mozgásban a társadalmi formációt (nota bene: hát nem a termelőerő a „mozgatóelem”?). Basso még csak nem is sejteti, hogy e dolgok mögött voltaképpen emberek tevékenykednek, hogy nem a rendszernek van „totalizáló ereje” (ez funkcionalista felfogásra vall), hanem — miként már utaltunk rá — az emberek használnak fel intézményeket, hogy általuk a viszonyokat, amelyekért osztályérdektől vezérelve más emberek ellenében küzdenek, az élet minden területére kiterjesszék és érvényesítsék, és mindent, ami ezt megbontaná, igyekeznek elhárítani.

Természetesen, felmerül a kérdés, vajon Basso csakugyan úgy véli-e, ahogy itt írja: egy rendszer „totalizáló ereje” megszűnik, mihelyt megjelenik az összeütközés a termelőerők és a termelési viszonyok között. Vajon attól a pillanattól kezdve egy társadalmi formáción belül a „totalizáló erő” a régi kárára és az új javára kezd-e működni, annak ellenére, hogy a régi megannyi intézménnyel rendelkezik, az új meg még semmivel sem? Felmerül a kérdés: nincs-e a réginek is meg az újnak is saját totalizáló ereje? Ismét tanúi lehetünk Basso tétovázásának és ellentmondásosságának. Ugyanis pár lappal korábban, amikor struktúra és a genesis elsőbbségének kérdését a dialektika azon sajátjával vélte eldönteni, hogy a totalitáson belül keletkezést és elinúlást egyaránt magában foglal, rámutatott: a szocializmusba való átmenetkor kiderült, ez az elméletileg világos megoldás a gyakorlatban nem bizonyult egyszerűnek, méghozzá azért, mert senki sem számolt a tőkés világ még mindig meglévő totalizáló erejével. Mármost, mivel a tőkés világban már kétségtelenül megjelent a „belső ellentmondás”, ez azt jelentené, mégis megtartja totalizáló erejét a régi is. (Egyébként épp ezért véljük — miként már mondtuk —, hogy a totalizáló erő a termelési módon belül munkálkodik, s csak ennek közvetítésével jelenik meg a társadalmi formációban, nem pedig közvetlenül.) Ebből az következik, hogy egy-egy társadalmi formációban párhuzamosan két totalizáló erő is működhet, még ha a két termelési mód együvé is artikulálódott a társadalmi formációban.

Még egy helyen elismeri Basso, hogy a hanyatlófélben levő társadalmi

formációnak (helyesen termelési módot kellene mondania) is van totalizáló ereje. Egy lappal az imént olvasottak után már Basso is azt írja, hogy a tőkés viszonyok az eldologiasodás folyamata révén is igyekeznek perpetuálni magukat, egyúttal pedig megfosztani a termelőerők fejlődését haladó szellemű tartalmuktól és paralizálni a társadalom további haladását. „Más szóval — írja Basso — a termelőerők totalizáló ereje (hát mégsem pusztán a tőkéé a totalizáló erő? — M. N.) progresszív fázisából konzervatív fázisába megy át.”³⁰ Eszerint sem szűnik meg a termelőerők és a termelési viszonyok összeütközése után a régi (esetünkben tőkés világ) totalizáló ereje, csak hatása válik konzervatívvá.

De ez a változat sem végleges. Egy lappal később újabb ötlettel hozakodik elő Basso: „De attól a pillanattól kezdve, amikor a termelőerők fejlődése összeütközésbe kerül a termelési viszonyok természetével, kezdetét veszi az egyre nagyobb ellentmondások fázisa, melynek során e fejlődés logikája (ui. a termelőerők fejlődésének logikája — M. N.) forradalmi értelemben az új társadalmi formáció felé vezet, ellenben a termelési viszonyok logikája konzervatív irányba vezet, hogy fenntartsa a régi rendszert és a meglévő viszonyok állandó újratermelését. Ugyanazon tőkés rendszeren belül ily módon két ellentétes logika munkálkodik...”³¹

Ez hát a harmadik változat. Az első szerint a totalizáló erő a társadalmi formációé, a második szerint a termelőerőé, a harmadik szerint két totalizáló erő van: a termelőerőnek is meg a termelési viszonyoknak is megvan a maga totalizáló ereje. Egyazon dologról beszél itt Basso? Akárhogy is van, véletlenül sem esik meg, hogy a termelési mód totalizáló erejéről beszéljen. Egyébként a harmadik változat esetében túlságosan kiütközik a termelőerők és a termelési viszonyok nem dialektikus szétválasztása (ezt bírálja La Grassa).

Ettől is nagyobb probléma, vajon Basso csakugyan két fázist különböztet-e meg — miként mondja — a társadalmi formáció (vagy a termelési mód) történelmi dialektikájában? Persze, félreérthetetlenül társadalmi formációról és két fázisról beszél, de, miként látni fogjuk, ez az elképzelés bizonyos nehézségeket támaszt. „Ha nem különböztetjük meg ezt a két fázist, mely minden társadalmi formáció történetét jelzi — írja Basso —, az első fázist, melyben a termelési viszonyok a termelőerők fejlődésével összhangban változnak, és a másodikat, melyben ez a korrespondencia zavarokkal van terhelve, és ahol összeütközések jelentkeznek, fennáll a veszély, hogy nem értjük meg a forradalmi folyamat igazi természetét, úgy, ahogy a történelmi fejlődést Marx materialista módon felfogta... A kialakulás és a felemelkedés fázisa, valamint a széthullás fázisa közötti választóvonal jelzi a jövő társadalom kialakulási folya-

³⁰ I. m., 126. lap.

³¹ I. m., 127. lap.

matának kezdetét, mely majd eltemeti a korábban kiépült társadalmat, azaz új történelmi átmeneti folyamat kezdetét jelzi.”³²

Basso itt kétszer is megfogalmazza a két fázis jellegét, s mindkét esetben a másodikat tekinti forradalmi fázisnak.

Két lappal később megfogalmazza ugyanazt, ellenőrizzük hát benyomásunkat! Basso közli, Marx a történelmi folyamatot a termelőerők és a termelési viszonyok közötti szakadatlan dialektikának látja, az összhang mozzanata és az opozíció mozzanata közötti dialektikának, majd így folytatja: „Mindig észben kell tartani e két mozzanat közötti különbséget, mert mindegyik belső logikája különböző. Az elsőben, mely az új társadalmi formáció felemelkedési és kialakulási fázisát jelzi, a termelőerők és termelési viszonyok konvergálnak, és együtt vezetnek az új, homogén rendszer felé, a totalitás felé, mely belsőleg koherens. De abban a pillanatban, mikor a termelőerők fejlődése összeütközik a termelési viszonyok természetével, kezdetét veszi az egyre nagyobb ellentmondások fázisa... stb.”, úgy, ahogy azt már fentebb idéztük: a termelőerők logikája az új társadalmi formáció felé vezet, a társadalmi viszonyok logikája viszont a régi fenntartását, tartósítását célozza. Ebből is úgy értjük, hogy a második fázis az úgynevezett forradalmi időszak.

Basso ezután néhány lappal később, abban a részben, amelynek a közcíme „A forradalom mint az objektív és szubjektív világ konvergenciája”, felteszi a kérdést: ki a szocialista forradalom legfőbb hordozója, vajon a termelőerők vagy a munkásosztály, illetve vajon az alapvető ellentmondás a termelőerők és a termelési viszonyok között jelentkezik-e, vagy a tőkés és a munkások között? Felhívja a figyelmet, hogy a „hagyományos” marxista felfogás szerint a tőkés és a munkások között, ő azonban úgy véli, „primáris forradalmi szerepet a termelőerőknek kell játszaniuk a munkások és a tőkés osztályharca közepette”.³³

Mielőtt továbbmennénk, tudomásul kell vennünk még egy fontos mozzanatot az osztályharc és a termelési mód ellentmondásaira vonatkozólag: „E két ellentmondás közötti lényeges különbség keletkezésük időpontjához fűződik: a tőkés és a munkások közötti antagonizmus ugyanabban a pillanatban születik, amikor a bérmunkaviszony, ezzel szemben a termelőerők és a termelési viszonyok közötti antagonizmus, ezt Marx minden alkalommal megismétli, csak „a fejlődés meghatározott pontján” születik.”³⁴ De tüstént meg kell kérdeznünk: nincs-e jelen ez az utóbbi, „alapvető” ellentmondás legalább virtuálisan, lappangva, kezdetől fogva, s van-e ennek jelentősége?

A fentiek alapján Basso igen érdekes, messzemenő következtetésre jut

³² I. m., 125. lap.

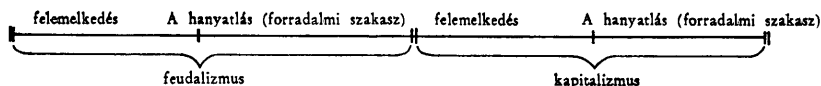
³³ I. m., 130. lap.

³⁴ I. m., 132. lap.

a két ellentmondás természetére és jelentőségére nézve. Erről azonban később, itt csupán a periodizáció érdekel bennünket.

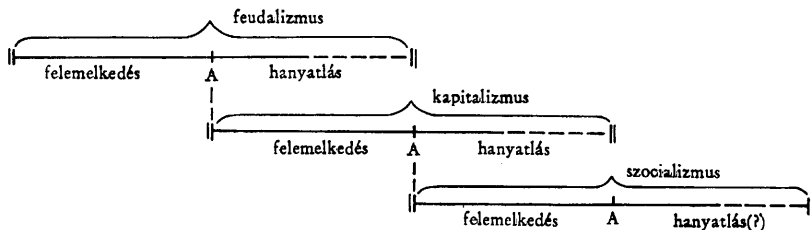
Úgy véljük, a két időpont megegyezik a már eddig megadottakkal: az első a tőkés viszonyok megjelenésének az időpontja (egybeesik a feudális termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentét megjelenésével), a második pedig a tőkés termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondás kezdetét jelzi (s elvben egybeesik a szocialista termelési viszonyok kezdetével).

Ezzel már ki is mondtuk a voltaképpeni problémát. Mivel Basso erős-ködik, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentét jelentkezésekor kezdődik egy termelési mód hanyatlásának az időszaka, de ugyanaz az időpont a következő termelési mód kialakulásának kezdetét is jelzi, nyilván nem gondolhatta, hogy a társadalmi formációk kétfázisos fejlődése ilyeténképpen fest:

A = a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentét megjelenése

Basso fejtegetései alapján a következő sémát kell felállítanunk:

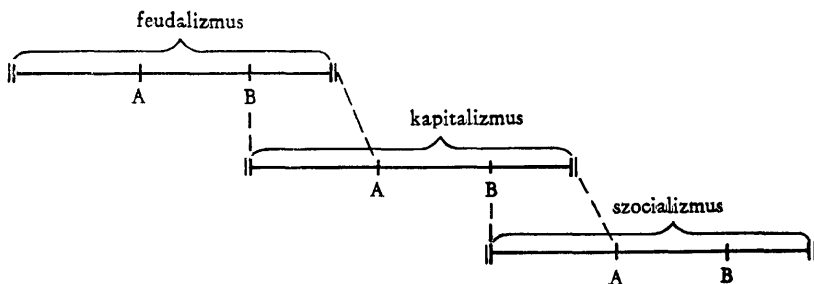

Az utóbbi sémán jól látszik, hogy egy-egy termelési módnak megvan ugyan a két fázisa, de a társadalmi formációban minden fázis egyúttal egy termelési mód felemelkedése és az előző termelési mód hanyatlása, illetve egy termelési mód hanyatlása és a következő termelési mód felemelkedése is. Épp ezért nincs rá kritériumunk, melynek alapján megkülönböztethetnénk a „termelési mód időszakát” a „forradalom időszakától” — emlékeztetünk rá, hogy Marx inszisztál e különbségen —, ha minden

egy szakaszban felemelkedés is, hanyatlás is van. És ami ennél is fontosabb: a fenti esetben egy meghatározott termelési mód semmiképpen sem jelentkezik viszonylag tiszta formában, azaz domináló formában a társadalmi formáció keretében. Ennek következménye, hogy Basso gyakorlatilag csupán több termelési módot artikuláló társadalmi formációt ismer, dominálót (tiszta) nem, holott egészen másként nyilatkozik.

Ezért attól tartunk, sémája elhibázott. Csupán egy pontban megadott választóvonalal lehet ugyan kétszakaszos fejlődésű termelési módot adni, de kétszakaszos fejlődést társadalmi formációban elérni nem lehet. Ehhez két pontban adott két választóvonal kell. Különben is, minden társadalmi formációban döntő jelentőségű választóvonalat egy-egy termelési mód dominálásának a bekövetkezte jelent, aminek az időpontját megadhatjuk — felfogás dolga — például a politikai forradalom kitörésével, vagy a munkának a tőke alá történő reális alárendelésének időpontjával (a feudalizmusban ennek megfelelő jelenséggel). Ezek jelentőségét azonban Basso szemlátomást tagadja; az utóbbit csupán zárójelben említi, anélkül, hogy bármi fontosságot tulajdonítana neki.

Ha Basso a termelőerők és a termelési viszonyok összeütközésének bekövetkezte révén adódó választóvonal mellett bevezette volna egy-egy termelési mód dominálásának a bekövetkeztét is, megkaphatta volna a két időszakot tartalmazó társadalmi formációt. Természetesen, más kérdés, helyes volna-e elképzelése egyéb okokból! Ez esetben a séma így festene:

A = a dominálás bekövetkezte

B = a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentét megjelenése

Itt minden termelési mód első és utolsó szakasza forradalmi időszak (az első az előző, az utolsó a következő termelési móddal képez átmeneti korszakot), viszont a közbülső szakasz meghatározott termelési mód dominálása, illetve „tiszta” időszaka. A társadalmi formációban ez két szakaszt ad: a termelési mód időszaka és a forradalmi (átmeneti) időszak rendes ütemben váltakoznak.

Az eddigiek során azt adtuk elő, miként látja Basso a történelmi folyamatot objektív mozzanata felől. Természetesen elvégzi a szubjektív mozzanat felől is a vizsgálatot, folyton figyelmeztetve, hogy a két mozzanat dialektikusan együvé tartozik.

Basso természetesen szóvát teszi, hogy Marx műveiben található idézeteket, melyek szerint például a tőkés termelés a természeti törvényszerűségek vaslogikája szerint realizálódik, mégis, Marx egész művének ismeretében világossá válik, hogy Marx sohasem gondolt a forradalom fatális eljövételére. Bizonyosságul idézi Marxnak Vera Zaszulichhoz címzett levelét, melyben az orosz faluközösség fejlődési lehetőségéről szólva a fatális kimenetelt tagadja, dualizmusról beszél, s állítja, hogy mindkét kimenetel, a régi vagy az új győzelme *egyaránt* lehetséges. Basso szerint: „Épp azért, hogy ez az ambivalencia megoldást nyerjen, hogy ez az alternatíva eldőljön, szükségessé válik a tömegek beavatkozása, a munkásmozgalom közreműködése, az osztályharc befolyása.”³⁵ Aktuális vonatkozásban ezt így fogalmazza meg: „... a forradalmi folyamat, mely a termelőerők és a termelési viszonyok ellentétén alapszik, szükségszerűen megköveteli a munkásosztály közreműködését, ami nélkül a termelőerők fejlődésének objektív folyamata nem vezethetne szocialista kimenetelhez.”³⁶ Mellesleg felhívjuk a figyelmet, hogy forradalmi folyamatként itt is a termelési mód folyamata szerepel, nem pedig az osztályharc, noha Basso nyomatékosan kiemelte — s ez a különös az egészben —, hogy a voltaképpen forradalmi folyamat nem vezethet forradalomhoz, hanem csak egy nem forradalmi folyamat „közreműködése” juttathat el bennünket a forradalomhoz.

A forradalmi folyamat objektív és szubjektív mozzanatát természetesen meg kell különböztetni, nekünk azonban az a benyomásunk, Basso el is különíti őket, sőt lényegileg, jellegre nézve annyira különválasztja őket, hogy többé nem képes kielégítő magyarázatot adni arra, miből is állna a dialektikus azonosság a két mozzanat esetében. Hiszen az, hogy az egyik nem képes bevégezni a dolgát és másvalaminek a segítségére szorul, még nem győz meg bennünket arról, hogy épp ezzel a másikkal alkot dialektikus azonosságot.

Már említettük, hogy Basso a termelőerők és a termelési viszonyok ellentéte és a tőkések meg a munkások ellentéte között „lényegi különbséget” lát sok más mellett keletkezési idejükre nézve is: az előbbi csak „a fejlődés meghatározott pontján” jelentkezik, az utóbbi viszont tüstént a bérviszonyok megjelenésekor, mégis alapvető ellentétnek az előbbit — vagyis a később bekövetkezőt — tekinthetjük. „Abban az első szakaszban — írja Basso — még nem jött létre az alapvető ellentét, s ezáltal a szocialista forradalom objektív lehetősége sem. Létrejött azon-

³⁵ I. m., 134. lap.

³⁶ I. m., 131—132. lap.

ban a tőkésék és a munkások közötti konfliktus, amely mindenekelőtt a munka- és életkörülmények körül csúcsosodott, s ez azt jelenti, a praekapitalista helyzet erőszakos megváltoztatása, vagy pedig, különösen, a bérvizonyok feltételei, a munkaidő nyomorúságos lopása' körül. De az ilyen természetű konfliktus nem nyit utat a szocialista társadalom felé, ha nincsenek meg más feltételek is: Marx sohasem gondolta a kommunista forradalom történelmi szükségszerűségét a 'teljes terméket a dolgozóknak' jelszóra alapozni. Így a forradalmat nem lehet kivívni csak azért, mert valaki ki van zsákmányolva, kivált nem a Marx felfogásával megegyező forradalmat. A rabságban levők felkelhetnek a rabság ellen, de csak e tényből kifolyólag nem válhatnak uralkodó osztállyá. A tőkés osztály nem azért győzött a maga forradalmában, mert elnyomott és kizsákmányolt osztály volt, hanem azért, mert évszázados folyamat következtében olyan történelmi helyzetbe került, hogy átvehette a termelési folyamat és a társadalom feletti dominációt, ugyanis a történelmi folyamat haladóbb szellemű mozzanatának, magasabb rendű társadalmi formának volt a megtestesítője. Ha a munkásosztály argumentuma csupán a kizsákmányoltság lett volna, mint ahogy Marx írta fejlődésének ideologikus szakaszában, aligha vívhatta volna ki (igen, Basso múlt időt használ — M. N.) a társadalmi és politikai hegemoniát. Mindaddig, amíg a konfliktus a tőkésék és a munkásosztály közötti viszonyon belül marad, a munkásosztály ellentéte egyfelől a ludizmus végső pontja, másfelől a szakszervezeti kompromisszumok között ingázhat, de nem változik szocialista forradalommá."³⁷

Basso itt néhány nagy horderejű kérdést vetett fel. Megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy a történelem során egyetlen osztály sem vette át forradalom révén a társadalom feletti dominációt csak azért, mert kizsákmányolt volt, hanem szabály szerint csak az a társadalmi erő vette át a dominációt, amelyik magasabb rendű társadalmi formációt testesített meg. Tekintsük tehát kivételnek a restaurációkat és más „sikeres” retrográd folyamatokat, nem firtatva most, hogy ez esetben hol is a helye a történelmi folyamatokban az ilyen ellenforradalmaknak. Bassóval néhány alapvető dologban egyetértünk. Magunk is felhívjuk a figyelmet: a rabszolgatartó társadalmi formációban az alapvető osztályharc természetesen a rabszolgatartók és a rabszolgák között folyt, mert e termelési módban az előbbieket dominálták, az utóbbiak meg — más kizsákmányoltaktól eltérően — a legteltjesebben voltak e dominációnak alávetve. A fejlődés egy pontján azonban — tételezzük fel, hogy ez a Basso által megnevezett pont volt, mármint a rabszolgatartó termelési módban bekövetkezett ellentét a termelőerők és a termelési viszonyok között — váratlanul megjelent egy új, harmadik társadalmi erő, a feudális urak, akik lehetőséget láttak egy új termelési mód kialakítására,

³⁷ I. m., 132—133. lap.

mely gyakorlatban bizonyítottan minőségileg többet kínált a leendő dominálóknak és az összes meglévő és esetlegesen leendő elnyomottaknak „az élet termelése” tekintetében, mint a rabszolgatartó termelési mód, ezáltal fokozatosan tárgyaltanná vált az addigi alapvető osztályharc, a feudális urak megvívták forradalmukat a rabszolgatartók ellenében, s dominálni kezdtek az új társadalmi formációban. E folyamatban a rabszolgatartók és a feudális urak között egészen más volt az ellentét, mint a rabszolgatartók és a rabszolgák között. Természetesen, ideiglenes osztályszövetségek is születtek. A felszabadult rabszolgák felszívódtak az új rendi tagolódásban. Ugyanez történt a feudalizmusban is. Nem a jobbágyok lettek az új forradalom szubjektumai, hanem a polgárok; a jobbágyok felszívódtak az új osztályok soraiba. Az hát a kérdés, miként alakul a helyzet a tőkés társadalom esetében, meg az, mikor és miként jutnak a termelők arra a fejlettségi fokra, mely lehetővé teszi a kizsákmányolást kizáró termelési mód létrehozását.

Abban viszont nehéz egyetérteni Bassoval, hogy Marx nem a kizsákmányolás megszűntetésében, hanem a termelők fejlődésében látta a forradalom tartalmát. Ez a két dolog együvé tartozik: olyan termelők kifejlesztéséért folyjon a küzdelem, amelyek lehetővé teszik a kizsákmányolás nélküli termelési mód kialakítását. Ha azt akarjuk, hogy a dolgozó, szabad egyénisége kialakulásának zálogaként, ellenőrzése alá hajtja a termelést, akkor valamiképpen múlhatatlanul be kell következnie annak is, hogy a „teljes terméket a dolgozóknak” elve realizálódjék. Basso saját tézisével kerül ellentétbe, ha ezt tagadja. Egyúttal: helytelenül ítéli meg Marx elképzelését az osztályharc tartalmáról.

Basso inkább mondhatta volna, hogy mivel az osztályharc a kizsákmányolás megszüntetéséért folyik, midőn a tőkés társadalmi formációban megjelenik a termelők és a termelési viszonyok közötti ellentét, az osztályharc kiterjed az objektív feltételek megteremtésére is: azon termelők „kitermelésére”, amelyek lehetővé teszik a kizsákmányolás nélküli termelési mód kialakítását. A szubjektív és az objektív ilyen dialektikája azonban teljességgel idegen Basso számára. Szerinte ugyanis a termelő objektíve elrendelt úton fejlődik, s erről szubjektív behatás le nem térítheti.

Basso nem azt mondja, hogy a tőkés fejlődés két szakaszában változik a tőkés és a munkás közötti konfliktus tartalma, nem azt, hogy miután bekövetkezik a termelő és a termelési viszony közötti ellentét, ennek az ellentétnek a tartalma is a tőkés és a munkás közötti konfliktus részévé válik, hanem azt, hogy egyazon történelmi folyamat két mozzanatánál, az objektívnál és a szubjektívnál jelentkező ellentét mindkét időszakon át lényegileg különbözik, és változatlanul különböző is marad. Ennek következtében Basso képtelen többé funkció szerint szükségszerűen egybehozni az objektív és szubjektív mozzanatot. Ezért az a kijelentése, hogy egybetartoznak, csupán apellációként hat. Mert mi

történik itt tulajdonképpen? Basso szerint az történik, hogy a termelőerő, bár a forradalom elhivatott hordozója, gyakorlatilag képtelen kivitelezni a forradalmat, minthogy pedig ő, Basso, nem tudja argumentáltan megnevezni a kivitelezés elhivatott szubjektumát, arra biztatja a munkásosztályt, önszántából sajátítsa ki magának a kivitelezés funkcióját, bár ő, Basso, úgy véli, a munkásosztály — társadalmi funkciója szerint — csupán a kizsákmányoltság tényéből következő gazdasági harcra hivatott, nem pedig forradalomra. Kijelenti, a munkásosztály, elhivatottságának hiánya ellenére, képes kivitelezni a forradalmat. Biztatja pedig a munkásosztályt funkcióbitorlásra azért, mert nincs más, aki ezt megtehetné, s ha senki sem teszi meg, nem lesz forradalom. Ha pedig felteszszük a kérdést, miért nem vezet az objektív folyamat szükségképpen forradalomba, Basso szerint azért, mert az érett kapitalizmusban — miként már jeleztük — divergencia következik be a termelőerők és a termelési viszonyok logikája között: az előző a meglévő rendszer túlhaladását, az utóbbi annak megőrzését célozza. Basso szerint ezért szükséges egy szubjektív erő *tudatos* beavatkozása: a termelőerők logikájának érvényesítése végett.

Természetesen, elvben Basso is tudja, hogy a történelmi folyamat objektív és szubjektív mozzanata nem választható ketté. Godelier-nek éppen ezt rója fel: a forradalmat kedvező pillanatnak tekinti, amelyet a párt szervezett úton realizál, de már Rosa Luxemburg is felismerte, hogy a „krízisek” történelmi folyamat szerves részeként érnek be. Basso szerint éppenséggel a hosszan tartó forradalmi folyamat (az objektív körülmények közrejátszása révén) érleli be a kedvező alkalmat, s teszi lehetővé kihasználását; a forradalmi tudat érettsége is ugyanennek a hosszan tartó forradalmi gyakorlatnak a terméke. „Nem kell tehát előbb szétválasztottságot, aztán konjunkturális találkozást feltételezni a forradalomba vezető objektív és szubjektív mozzanat között — írja Basso —, hanem ellenkezőleg, a két mozzanat állandó, szerves egységét.”³⁸

Ismertetőnket annak prezentálásával végezzük, Basso szerint mit tekint Marx az osztályharc tartalmának. Basso sajnálkozását fejezi ki, hogy ezzel kapcsolatban Marx egy kevésbé ismert s ezért ritkán olvasott művére hivatkozik, a *Herr Vogt* címűre, melyet Marx 1860-ban írt, tehát alkotóereje teljében: a *Grundrisse* után és *A tőke* előtt. Kiemeli, hogy e témával kapcsolatban Marx sehol sem nyújtott szerencsésebb megfogalmazást. Arra a részre hivatkozik, amelyben Marx elvetette az angol—francia szocializmus és a német filozófia elegyét mint a Kommunista Szövetség eszmeiségének alapját, s kifejtette, hogy egyetlen elméleti alapul a polgári társadalom gazdasági szerkezetének tudományos vizsgálatát kell tekinteni, épp azért, hogy megragadható legyen a forradalom immanens folyamata, a gyakorlati tevékenység pedig „a sze-

³⁸ I. m., 135. lap.

münk előtt játszódó szociális forradalom történelmi folyamatában való tudatos részvétel” legyen.

Ha számításba vesszük mindazokat az eredményeket, amelyeket a politikai harc sajátságairól az elmúlt másfél évtizedben nyugati marxisták felfedtek, mind Basso Marxnak tulajdonított osztályharc-felfogása, mind saját elképzelése meglehetősen szegényes.

Faragó Endre: Szántó, 1960.

MAGYAR SZÓ-GLOSSZÁK

(A LAP EGYIK SZÁMÁNAK HELYESÍRÁSI ÉS
NYELVHELYESSÉGI ELEMZÉSE)

Á G O S T O N M I H Á L Y

Az írott szó ma is szuggesztívabb hatású, mint a beszéd: hamarabb kiváltja a spontán tiszteletet. Követendő nyelvi mintának érezzük akkor is, ha nem tudatosan gondolunk rá, s akkor is, ha éppen nyelviileg nem kifogástalan. Az újság(író) tehát akkor is anyanyelvre tanítja az olvasók ezreit, ha politikáról, termelésről vagy sportról beszél. Azaz nyelviileg hat rá — jól vagy rosszul.

Az írásmódról általában nem tudunk eleget. Nemcsak azt nem tudjuk némely esetben, hogy hogyan kell valamit leírni anyanyelvünkön, hanem azt sem, hogy a mondanivaló ereje és igazsága függ legtöbbször a megfelelő írásmód megtalálásától. S az írásmód a nyelvezetnek fontos része, de rendszerint oda nem értett része: a szöveggé fogalmazott mondanivaló írásbeli tolmácsolója. A leírni való szöveg azonban már megfogalmazásában is ott hordozza a tervezett mondanivaló nyelvi bekódolásának sikerét vagy kudarcát. Más szóval: már a nyelvhelyességi vétségek is sorra gátolhatják a valódi (tervezett) közlemény továbbadását és megértését.

Összegezve pedig: a nyelvezetbeli fogyatékoságok (tehát a helyesírásiak is) tartalmi eltéréseket, megmásításokat eredményezhetnek.

A napilap a legnagyobb nyilvánossághoz szól, ezért a lapnak nem magánügye a nyelvezete, mely hat az olvasóra nemcsak az olvasás pillanatában (azzal, hogy jól vagy rosszul tolmácsolja a közleményt), hanem hat rá jó vagy rossz nyelvmesterként is. Nyelvi fogyatékoságait tehát az olvasó tudatában is korrigálni kell. Ha törődünk az újság nyelvezetével, ápoljuk, megvilágítjuk, hibáit gyomláljuk, akkor nem elég csak a lap munkatársaihoz szólunk, hanem az olvasók százaihoz is, akiknek a nyelvkészsége bizonyos mértékben együtt alakult a lap nyelvezetével az elmúlt években, évtizedekben.

Azt hiszem, sokunk véleményét tolmácsolom azt állítva, hogy a jugoszláviai írott magyar nyelv társadalmilag legjelesebb hordozója és

művelője a *Magyar Szó*. Olvasottsága révén a közoktatási intézmények mellett a legáltalánosabb nyelvi hatást válthatja ki, és ki is váltja ére-nyével is, fogyatékoságaival is. Színvonalas, kiforrott nyelvezetű, igényességet tükröző napilapról van szó; elismerést érdemel, de szerepénél fogva kivételezett figyelmet is.

Napilapunk egyetlen számát (az 1984. július 12-eit) nyelvi szempontból átnéztem a nyáron, és a következőkben erről szeretnék beszámolni. Csütörtöki nap volt éppen, ezért a hozzászatolt mellékletet, a *Föld Né-
pét* is elemeztem. Nem válogatást végeztem a markánsabb jelenségekből, hanem mindent kijelöltem, amit egyetlen elolvasásra észrevettem. Így az észrevételek fajsúlya igen különböző lett. Élvezetes volt a munka, mert sok igen jó megoldást találtam, kirívó hibát pedig alig. (Ahhoz képest, hogy napilapról van szó, mely mindig gyorsan készül.) Utólag is úgy érzem: szeretettel, gonddal és megértéssel nyúltam a szövegekhez.

Főleg helyesírási megfigyelést végeztem (eredetileg csak ez volt a szándékom), de aztán a felszínen észlelt nyelvhelyességi igazítandókat is ki-céduláztam. A 312 cédulán 533 észrevétel van (a jelentéktelennel együtt!): 471 negatív és 62 pozitív észrevétel. Ezeket 59 témába soroltam. A negatív észrevételek között 262 helyesírási és 209 nyelvhelyességi (de szűkebb értelemben vett nyelvhelyességi vétségéből csak 83-at találtam).

A melléklet terjedelme kb. feleakkora, mint a napilapé. Annak ellenére, hogy a melléklet megírására és szerkesztésére aránylag több idő áll rendelkezésre (de nyilván nem a lektoroknak), a nyelvhelyességi cédulák a terjedelemnek megfelelő arányban oszlanak meg mégis. A helyesírási cédulák már azt mutatják, hogy a melléklet szövegei jobban előkészítve kerültek nyomdába.

A fentiekből logikusan következik, hogy egyrészt a véletlenszerű, egy-szeri jelenségek is szerepelnek a földolgozásban, másrészt igen komoly s egyébként nemritkán tapasztalható jelenségek taglalására ezúttal nem kerülhet sor, mivel ezek nem szerepelnek ebben a számban. Pl. már azóta is láttam (igaz, elvétve) ilyen írásmódot: „*crnagorai*”, „*fruška gorai*” (helyesen: *Crna Gora-i v. montenegrói*, ill. *Fruška gora-i*); továbbá: „*az a két hiba miatt*” (helyesen: *a miatt a két hiba miatt*); stb.

Mirő jó az egyetlen szám teljes elemzése mégis? A válasz majd bizonyára az anyag földolgozásában lesz benne, de annyit máris mondhatunk, hogy többféle haszna lehet. Az észrevételek ugyan nem gyakoriságuknál fogva szerepelnek munkámban, hanem mert egyáltalán abból az egy számból valók; tehát nem önmagukban érdekesek, hanem típusukban. Ha mégis gyakori jelenségről van szó, arra az előfordulás száma úgyis föl-hívja a figyelmünket. És természetesen ez alkalom arra, hogy számos, ténylegesen létező (és terjesztett) hibáról elbeszélgessünk. Az észrevételek, azaz a hibatípusok száma végül is lehetővé teszi a valóság egy nap-
töredékének megközelítő érzékeltetését írott anyanyelvünk életében. És persze

azt is a tényekből érzékeljük, hogy mi fordult elő igen kevésszer, és milyen (írás)hibatípusra nem bukkantam egyszer sem az átnézett számban.

Előre kell még bocsátanom, hogy a helyesírási elemzés alapjául az MTA Szabályzatának tizedik (tehát jelenleg még érvényben levő) kiadása szolgált. A nyelvhelyességi észrevételek általában felszíni grammatikai természetűek, de egyetlen kérdésben ezen túltentem a stílus területére: jegyeztem a *föl* igeikötő *fel* változatát is olyan szöveggörnyezetben, ahol túl sok volt az *e* vagy *ë* hangot jelölő *e* betű, s így fölöslegesen növelte az egyhangúságot a hátrányosan megválasztott *fel* igeikötő vagy a *felett*, *fenn*, *fent* ezek helyett: *föl*, *fölyött*, *fönn*, *fönt*.

Végül most megemlítem a gyakoribb hibatípusokat, hogy valamenynyire élénk rajzolódjon az elkövetkező részletek témaköre, de valamenynyire az elemzett szám nyelvi arculata is.

A leggyakoribb íráshibát a tagmondathatáron álló *és* előtti vessző hiánya jelenti; ez a hiba 107-szer fordul elő az átnézett számban. Ez után következnek az egyéb vesszőhibák (18), majd a különféle megnyilvánulások jelöléséből származó vétségek (16), a pontosvessző fölcserélése más írással (16), a nem kifogástalanul leírt földrajzi nevek (15), az összetéti alakulatok írásmódjából eredő hibák (14) és a sajtóhibák (13). Az idegen betűk mellékjele is elmarad néha (8-szor), a fölkiáltójel is (7-szer), a kettőspont is (7-szer), azaz más írásjel áll a helyükön. A számjegyek toldalékolása hatszor hibás, az idegen neveké ötször, az idézőjel használata négy esetben téves, a beékelés írásmódja három esetben, a gondolatjel helyén más írásjel áll háromszor, és így tovább.

A nyelvhelyességi észrevételek közül már elkülönítettük a *föl*, *fönt* stb. helyett használt *fel*, *fent* stb. változat eseteit (126), melyek inkább a stílus témakörébe tartoznak, és inkább csak ajánlatról van szó, esztétikai igényről, nem pedig a közérthetőséget gátló nyelvi vétség bemutatásáról.

A szűkebb értelemben vett nyelvhelyességet sértő hibák így oszlanak meg: a névelőhasználatlalt kapcsolatosak (9), pongyolasági hibák (8), idegenszerűségi (7), zavaros fogalmazásból eredők (6), sajtóhibák (5). A birtokos jelző esztrajzával kapcsolatban négyszer találtam hibát, s ugyanennyiszor a kötőszókat használatával kapcsolatban. Van négy-négy hiba a rokonértelműséggel és az egyhangú fogalmazással kapcsolatban, három-három hiba pedig a rokonalakúságból, ill. a szórendből ered. A többiek mindössze két-két, illetve egy-egy esetben fordulnak elő.

Sajtóhiba nem sok van az átnézett anyagban: mindössze 13 helyesírási természetű és 5 egyéb. Íráshibák: *Stipančicot* (*Stipančićot*); *felhalamaz-zák* (*felhatalmazzák*); *kivöket* (*hivöket*); *Moša Pijade*, 28. (*Moša Pijade* 28.); *zöl-fehérek* (*zöld-fehérek*); *kápviseelője* (*képviseelője*); *bakérium* (*baktérium*); stb. Egyéb sajtóhibák: *nemhogy hogy* (*nemhogy*); *álláspont-járól* (*álláspontjától*); *megművelhesse földet* (*megművelhesse a földet*); *ha* (*noha*); stb.

Mielőtt a konkrét írásmódbeli és fogalmazási hibák taglalására áttér-

nék, leszögezhetjük, hogy több ilyen vagy hasonló elemzésre lenne szükség ahhoz, hogy a gyakori, tipikus vétségekről valóban mérvadóan szólhassunk. De azért is, mert az egyetlen számra korlátozott beszélgetés nagy megkötöttséget jelent: máris tudjuk, hogy sok lényeges dologról itt nem lehet szó. Remélem azonban, hogy az olvasó így is tények ismeretében gazdagodva tájékozódik írott nyelvünk állapotáról.

Ezt az elemzést semmiképpen sem szántam kritikának; arra szerintem nincs szükség, de egyetlen szám alapján nem is lehetne bírálatot mondani. Segítségnek szántam lektorok, újságírók és az olvasók számára.

HELYESÍRÁSI ÉSZREVÉTELEK

A jelenségeket nem gyakoriságuk rangsorában fogom ismertetni, hanem bizonyos rendszertani sort követve. Az észlelt hiba helyére is szándékozom utalni, természetesen minél rövidebben. Az utalást zárójelben végzem a példa után, mégpedig két-két adattal: a napilap (nl) vagy a heti melléklet (hm) rövidítésével és az oldalszámmal. A napilap is, a heti melléklet is tizenhat oldalas.

1.1. A helyesírási észrevételek ismertetését azzal a kellemes megállapítással kezdem, hogy hangtartam-jelölési hibák egyáltalán nem jellemzőek, még az olyan szavakban sem, amelyekben a vajdasági ejtészokás eltér a köznyelvi normáktól, mint pl. a *kívánságok* (nl 6) szóban. Mindössze két ilyen típusú hibát találtam, ezek is nyilván gépelési hibaként maradtak a kéziratban: *hizósértések* (hm 6); *szárrövidítésére* (hm 7) — helyesen: *hizósértések* (de: hizlal); *szárrövidítésére*.

1.2. A kezdőbetű típusának elvétele szintén csupán kétszer fordult elő, tehát ez sem jellemző. Az egyik: *Polgári iskola* (nl 14) — helyesen: *polgári iskola* (ugyanis nem egyedi neve az intézménynek); a másik: *silókukorica* (hm 11) — helyesen: *Silókukorica* (mert táblázatban levő rovarsort kezdő fölirat).

1.3. Előfordulnak márkanevek is az átnézett számban, de igazítanivalót mindössze két helyen találtam: *Az egyik Zmaj 161-es típusú kombájt* (nl 7) — helyesebb lenne: *Az egyik Zmaj—161-es típusú kombájt*; *a Cymbus—10* (hm 8) — helyesen: *a Cymbush—10*.

1.4. A földrajzi nevek írásmódjában már több helyen volna mit igazítani: helységnevek, utcanevek s egyéb névtípusok, ill. névszarmazékok szerepelnek tizenöttször, nem kifogástalanul. Vegyük sorra őket!

Kis-Belgrád (nl 9) — helyesen: *Kisbelgrád* (ugyanis mindig egybeírjuk a helységnevek magyar változatát, miként a magyar helységneveket); *Trešnjevacról* (nl 6) — helyesen: *Oromhegyesről*; *Farkaždinban* (nl 7) — h.: *Farkasdon*; *Majdán-Rábén* (nl 16) — h.: *Majdány-Rábén*; *žitištei* (hm 6) — h.: *begaszentgyörgyi*; *brehmeni* (nl 15) — h.: *bremeni* (vagy: *brémai*); stb.

Az utcanevek között elsőnek azt említtem meg, hogy a magyar helyesírás szabályai azt is előírják, hogy az idegen földrajzi neveket magyar szövegkörnyezetben is eredeti írásmódjukkal vesszük át, ha latin betűs írású nyelvből valók, s ha nem fordítjuk le őket. Tehát: *Trg 7. Julá 4.* (nl 14) — h.: *Trg 7. júla 4.* A többi kijelölt helyen magyar utcanév esedékes. A *Temerini utca* (nl 9) — így lenne egyértelműbb: *Temerin utca*, habár a magyaros inkább a „*Temerini út*” használatos, noha az a várostérkép szerint a *Temerin utca*nak csak a külső folytatása. Az *Újvidék, Resavska 3.* (nl 14) címzésben helyesebb lenne az utcanévet is lefordítani: *Újvidék, Resava utca 3. szám.* És végül emlékeztetni szeretnék arra, hogy a lakótelepek neve is a földrajzi nevek közé tartozik, tehát kötőjellel írjuk, s lehetőleg a magyaros írásmódnak megfelelően, vagy pedig utótagját sem fordítjuk magyarra: *a vidovdani településen* (nl 9) — h.: *a Vidovdan-lakótelepen*; s ugyanitt fordul elő még egyszer, de másképp: *a Vidovdani település* — h.: *a Vidovdan-lakótelep.*

Találtam egyéb típusú földrajzi nevet is, említeni valót. Ilyenek: *a vardári katonai körzet* (nl 12) — h.: *a vardari katonai körzet*; *amit csak Aranyvölgynek nevezünk* (hm 9) — h.: *amit csak Arany-völgynek nevezünk*; *A Nap kél* (nl 11) — h.: *a nap kel.*

A többi földrajzi név, akár magyar, akár idegen, szabályos írásmóddal szerepel a számban.

2. Az összetételek, ill. összetételi alakulatok írásmódjából származó hibaesetek igen változatosak. Összesen tizenötöt vettem észre az átnézett számban, tehát ez aránylag nem is sok, ha tekintetbe vesszük az esetek rendkívüli változatosságát. Ahány eset, annyiféle probléma.

A pártellenőrző szerv megállapította (nl 2.). — Az említett szerv nem a pártot ellenőrizte, hanem a pártnak az ellenőrző szervéről van szó. Ilyenkor az utótagként szereplő szókapcsolatot egybeírjuk, s a főnévi előtagot kötőjellel kapcsoljuk eléje: *párt-ellenőrzőszerv* (vö: *munkás-ellenőrzőbizottság, nem pedig: „munkásellenőrző bizottság”).*

A télen—nyáron (nl 6) összetételbe nem nagykötejelet teszünk, h.: *télen-nyáron.*

Mivel kötőszóként szerepel, a *nem csak* (nl 9) alakulatot egybe kellett volna írni: *nemcsak.* *A Nylon piac nekünk csak gondot okoz* (nl 9) — áll az egyik címben, de a cikkben már egybeírva szerepel. Helyesebb lett volna a címben is településrész neveként fölfogva írni: *Nylonpiac.*

Valamennyire hasonló eset a következő is. A *naptömegnyi* (nl 13) összetétel előtagja itt csillagászati tulajdonnév, ezért a helyes írásmódja: *Nap-tömegnyi.* Néhány sorral följebb így áll: *Nap-tömegű,* és helyes is: mindkét alakulat melléknév, de tulajdonnévi előtagú (vö: *Tisza-parti*).

Az *RTV technika* (nl 14) sem szókapcsolat, hanem összetétel. Mivel betűszó az előtagja, kötőjellel kapcsoljuk az utótaghoz, mégpedig köznévként: *rtv-technika.*

Bonyolult eset az *alsó- és felsőrész készítés* (nl 14), de csak látszólag.

Az és utáni rész önmagában már összetétel: *felsőrészkészítés*; az *alsó-részkészítés* kapcsolásával tehát: *alsó- és felsőrészkészítés*. (Nem analóg eset: *adó-vevő készülék, fűz-nyár ligetek, béka-egér harc!*) Ez a példa itt kétszer is előfordul (hibásan).

Érdekes fogalmat akart jelenteni a *Kis nagy-világ* (nl 16) műsorcím, de így aligha tudnánk megérteni. A *nagyvilág* közismert összetétel (»a családi körön kívül eső élet«), s ennek egyszerűen eléje tesszük a melléknévi jelző: *kis nagyvilág*. (Ha a »világegyetem« jelentést akarnánk jelölni, arra is volna mód: *kis „nagy világ”*.)

Ugyancsak fölösleges a kötőjel a következő összetételben is: *nyersrost-tartalmú* (hm 6). Helyesen tehát: *nyersrosttartalmú*, mert mindössze öt szótagos az alakulat. És öt sorral lejjebb (helyesen) egybe is van írva ugyanez: *nyersrosttartalommal* (hm 6). De a következő sorban már ez áll: *kukoricacsó-tartalmú* (hm 6), s itt kell is a kötőjel, mert az összetétel több hat szótagosnál.

Azt hiszem, csak elírással jött létre a következő eset: *a P- és K- műtrágyák* (hm 12). Helyesen: *a P- és K-műtrágyák*.

Kétszer is előfordul azonos oldalon a *felfelétörök*, s egyszer a *felfelétörök* (hm 10). A probléma nem a többes jel variálásában van, mert — melléknévről lévén szó — jó a *török* is meg a *török* is, csak az előtagot külön kellett volna írni: *fölfelé török* (v. *fölfelé török*).

Az utolsó összetélteli hiba téves szótagszámlálásból eredhet: *felszerelés-beszerzésben* (nl 12). Ugyanis a két tagból keletkezett alárendelő összetételt egybeírjuk, akárhány szótagos is. Márpedig az említett példa két összetevőből áll, mivel az egy szótagos igekötőket (*fel, be*) nem számítjuk külön összetevő tagnak ilyenkor (lásd HTT² 223. lap 38—44. sor). Helyesen tehát: *fölszerelésbeszerzésben*. (Az már más kérdés, hogy átfogalmazással többnyire elkerülhetjük a túl hosszú összetételeket.)

Az egybe- és különírás szabályaival majd még foglalkozunk a megny nyiségekre vonatkozó észrevételeknél.

3. A toldalékolás és a mennyiségek jelölésében számos helyes megoldás rutinos alkalmazását tapasztaltam, de elvétve elemi fogyatékoságokat is, éppen ezért különösen fontosnak tartom kitérni ezekre a jelenségekre. Ezek nem bonyolult jelenségek, könnyen megbeszélhetjük az írásmód elvét.

3.1. A közsavak toldalékolásával kapcsolatban egyetlen hibát vettem észre: *az első mérkőzést Moszkvában játszuk* (nl 15). Helyesen: *játszszuk*, ugyanis a *játsz-* tőhöz úgy kapcsolódik a *-juk* személyrag, hogy kezdőhangja a tővéghanghoz hasonul, s ezt az *sz* megkettőzésével jelöljük. Kijelentő módban is, fölszóllító módban is.

3.2. A mozaikszó toldalékolása mindig kötőjellel történik, s ezt így is találjuk az újságban, pl. *NATO-beli* (nl 3). Csakhogy nem mindegy, hogy hogyan olvassuk el a mozaikszót vagy a rövidítést, mert csak a helyes olvasat segítségével találjuk meg a megfelelő toldalékot. A nyugat-

német pénzegység nevének (*deutsche Mark*) rövidítését (*DM*), így toldalékolta a cikkíró: *0,01 nyugatnémet DM-val vették számításba* (hm 6), ill. ugyanott lejjebb: *10 DM-val emelkedik*. Nyilvánvaló, hogy téves olvasathoz keresett toldalékot. Ha mozaikszónak tekintette a *DM*-et, akkor *DM-mel* lett volna az írásmód (olv.: déemmel); ha rövidítésnek vette, akkor meg *DM-ke* alakban kellett volna írnia (olv.: deutsche Markkal). Csak az utóbbi fölfogást és írásmódot tekinthetjük helyesnek (*DM-ke*), de pongyolább nyelvhasználatban a betűszói olvasat is (*DM-mel*) elfogadható lenne. A *DM-val* egyik esetben sem.

3.3. A keltezés írásmódja az átnézett számban kifogástalan — egy kivétellel! Ilyen helyes megoldásokat találunk: *július 1-jén* (nl 1); *június 16-ától július 1-jéig* (nl 3); *április 30-ai* (nl 3); *június 29-e óta* (nl 3); *július 1-jéig* (nl 8). Típusában igen ritka a hibás eset: *az 1977 novemberi helyzetéhez viszonyítva* (nl 3). Mivel nincs birtokos viszony az évszám és a hónapnév között, az évszám után pontot teszünk: *az 1977. novemberi helyzetéhez viszonyítva* (az évszám olvasata a pont ellenére is tőszámnévi, akárcsak a dátumokban általában).

3.4. Az időpont jelölése olyanformán történt, ahogyan plakátokon is láthatjuk elég sűrűn, bár nem kifogástalan: *18.15 órákor* (nl 15) és *19.30 órákor* lejjebb. Már fogalmazni sem így kellett volna, mert az *órákor* csak kerek órához illik: *18 órákor*, *19 órákor*; ebben az esetben pedig: *18 óra 15 perckor* és *19 óra 30 perckor*. Ha az óra és a perc számát összevonjuk, akkor csak a *-kor* ragot kapcsoljuk a végső számjegyhez kötőjellel: *18.15-kor* és *19.30-kor*. Az idézett esetben ez utóbbi volt a kívánatos. S ugyanígy: *negyed 7-kor* és *fél 8-kor* (nem pedig: *negyed 7 órákor* és *fél 8 órákor*).

3.5. A mennyiségek jelölésében három problémát találtam tizenhat esethez kapcsolódóan: 1. Mikor nem célszerű a tizedes tört írása? (Ha általában nem azt olvassuk, ami írva van.) 2. Mikor nem célszerű a nagyköötjel használata a számjegyek között? (Ha a számok nem határértéket jelölnek, hanem körülbelül-t, ill. vagylagosságot. És ha nem is összetételről van szó.) A második kérdéssel tehát két fő esetre keresünk választ.

3.5.1. Az első példacsoport jellemzője, hogy a tizedes törttel leírt számot vagy nem is tizedes számmal olvassuk le, vagy felemás tizedessel — mindenesetre nem az írás szerint. Pl. a *2,5 tonna* olvasata helyesen: *két egész öt tized tonna*, de a pongyola olvasatban vagy *két és fél tonna* jelentkezik, vagy *két egész öt tonna* (noha *öt tonná-ról* az írásban szó sincsen). Nyilvánvaló, hogy a célszerű írásmód a helyes olvasatot fogja sugallni, azaz akkor lesz célszerű az írásmód, ha megfelel a kívánt jó olvasatnak. A tizedes szám olvasatából ugyanis nem hagyhatjuk ki a *tized*-et, *század*-ot vagy *ezred*-et — illetve, ha ki akarjuk hagyni, akkor ne is írjuk így! A kívánt helyes olvasatot szem előtt tartva, vizsgáljuk meg az alábbi eseteket!

Ebben a példában: *meghaladja a 16,5 ezer tonnát* (nl 4), az öt tized ezer tonna kissé nehézkes, bár szabályos lenne, ha így olvasnánk. Ha viszont nem egészen ezt az olvasatot akartuk leírni, akkor helyesebb lett volna így fogalmaznunk és írni: *meghaladja a 16 és fél ezer tonnát*.

A főntihez hasonló okból változtatnunk kellene a következő példák megfogalmazásán és írásmódján is: *fényes nappal a 2,5 méteres kerítésen keresztül* (nl 6) — helyesen: *fényes nappal a két és fél méteres kerítésen keresztül*; *sikerül legalább 3,5 millió tonna búzát megvásárolni* (hm 1) — helyesen: ... *3 és fél millió tonna búzát*; *a szerből hektáronként 0,5 literre van szükség* (hm 8) — inkább így: *hektáronként fél literre van szükség*.

Nem minden tizedes tört átfogalmazandó; néha éppen úgy jó, ahogyan az újságba került, s néha csak némi egyszerűsítés kellene. Pl. *a hektáronkénti termés 0,30 tonnát tett ki*. Az olvasatra gondoljunk! A századtonna helyett egyszerűbb egység a *tizedtonna (0,3 tonnát)*, vagy — az olvasónak szánva az írást — még egyszerűbben: *3 mázsát*. Persze föltétlenül lehetségesek olyan esetek is, amikor a cikkírónak és az olvasónak egyaránt tudatos igénye, hogy tónnában gondolkodjanak, még ha tört számú tonnáról van is szó.

3.5.2. A nagyködtöjel nem mindig alkalmatlan a mennyiségek jelölésében, több pozitív példát találtam: *már most 27—29 dinárt kínálnak a búzáért* (hm 1), azaz sem többet, sem kevesebbet a két határértéken kívül. Ehhez hasonlóan pozitív példák még: *a mezőgazdaságilag művelhető földterület 40—50%-át takarmánytermesztésre kell fölhasználni* (hm 2); *8—15 g-ot adagol* (hm 6); *fürtje középhosszú, 5—8 bogyóból áll* (hm 10). Csakhogy ezek mellett számos olyan esetet találtam, melyekben szó sem lehet határértékről, tehát nagyködtöjel helyett is más írásjel kell. Ezek: *A betakarítást legjobb lenne 5—6 napon belül, legkésőbb 25-éig elvégezni* (nl 7) — helyesen: *5-6 napon belül*; *2—3 napon belül* (nl 7) — h.: *2-3 napon belül*; *3—4 nap múlva megkezdődik* (nl 8) — h.: *3-4 nap múlva*; *mindegyikből csak 4—5%-ot adjunk a keverékbe* (hm 4) — h.: *4-5%-ot*; *az állatok 1—2 óra alatt megtanulják* (hm 6) — h.: *1-2 óra alatt*; *ha majd 6—7 millió tonna búzánk terem* (hm 1) — h.: *6-7 millió tonna* (ami lehet 7 és fél millió is); *ahhoz legalább 3—4 fajtára van szükség* (hm 10) — h.: *3-4 fajtára*; *2—3 ízben* (hm 10) — h.: *2-3 ízben*; *egy-egy növényen 20—30 apró foltot veszünk észre* (hm 12) — h.: *20-30 apró foltot*.

3.5.3. A nagyködtöjel helyett néha ködtöjel sem felel meg: nem is összetételről van szó. Pl. *A vakcinát 10—20 és 50 adagos csomagolásban* (hm 6) — h.: *A vakcinát 10, 20 és 50 adagos csomagolásban*; *a nedvesgéttartalom 14—22 százalék között alakul* (nl 7) — h.: *14 és 22 százalék között*.

3.6. A számjegyek toldalékolásának előfeltétele, hogy határozottan ismerjük a szám (akár tört szám) helyes olvasatát, és ahhoz illeszkedjen

a toldalék. Őt ilyen észrevételem van az átnézett újságból, nem egytípusúak.

3.6.1. Az első típusban tizedes törteket találunk; ezek írásmódja helyes és szükséges, csak nem a helyes olvasatnak megfelelő toldalékot kapták: *47,02-vel* (nl 15) — helyesen: *47,02-dal* (mert a helyes olvasat: *negyvenhét egész két század*, s az egyetlen helyes olvasatot kizárnánk, ha a toldalék nem ehhez illeszkedne); *5,80-at ugrott* (nl 15) — helyesen: *5,80-ot* (... *nyolcvan századot*); *6,25-ös faktorial* (hm 5) — helyesen: *6,25-os faktorial* (... *huszonöt százados faktorial*).

3.6.2. A következő hiba kissé naiv elírásból ered: az ilyen írásmód semmilyen szemlélet szerint sem indokolt: *1:0-ás trnavai vezetésnél* (nl 15) — helyesen: *1:0-s*, ugyanis a hangzónyújtással *a*-ból keletkezett *á* még a számjeggyel jelölt szó tövébe tartozik (*nullá+s*).

3.6.3. *Kb. 40 féle természetes és 100 mesterséges változatuk van* (hm 4.). A *-féle* itt toldalék, tehát kötőjellel kapcsoljuk a számjeggyhez: *Kb. 40-féle természetes és 1000-féle mesterséges változatuk van*. A *-féle* mint toldalék ismétlődéskor nem hagyható el odaértéssel.

4. Az idegen közsavak és nevek írásmódjában nem sok hibát találtam, mindössze tizenhatet. Legtöbb mulasztás az idegen betűk mellékjeleinek elhagyásával történt, valamint kevésbé az idegen nevek toldalékolásának módjával.

4.1. Idegen közsavaink írásmódjában kétszer vettem észre igazítanivalót: *sexuális* (hm 7) — helyesen: *szexuális*; *Phoenicurus phenicurus* (hm 16) — h.: *Phoenicurus phoenicurus*.

4.2. Az idegen nevek eredeti írásmódjának átvételére mindössze egy észrevétel van: *Thyl Eulenspiegel* (nl 11) — h.: *Till Eulenspiegel*.

4.3. Az idegen betűk mellékjelei néha hiányoztak (nyolcszor). Megvolt a mellékjel ezekben: *perónista* (nl 2); *Valparáiso* (nl 2); *François* (nl 3). Nem volt meg ezekben: *Vina del Mar* (nl 2) — h.: *Viña del Mar*; *Joao Batista Figueiredo* (nl 3) — h.: *João Batista Figueiredo*; *Etienne Manach* (nl 3) — h.: *Étienne Manach*; *Belaunde Terry* (nl 2, kétszer) — h.: *Belaúnde Terry*, *Vasil Bilak* (nl 2) — h.: *Vasil Bil'ak*. A mellékjelek megtartása hozzátartozik az idegen írásmód hiteles átvételéhez, s mivel alkalmazásuknak nincsen nyomdatechnikai akadály, az újság helyesírása e tekintetben lehetne következetesebb is. Akármilyen mellékjelről van szó. Gyakran azonban az igen közismert mellékjelek is elmaradnak, mint pl. a *Pérez de Cuéllar* névből, ahol csupán a magyar *é*-nek megfelelő betű a mellékjeles.

4.4. Az idegen nevek átírásának módját a legtöbb írásrendszerben külön szabályok határozzák meg. Ezért előfordulhat, hogy egy távolkeleti nevet a magyarban másként írunk át, mint a szerbhorvát nyelvben. Az átnézett számban *Kim Il Szung* (nl 3) az egyetlen ilyen példa, melynek a helyes magyar írásmódja: *Kim Ir Szen*.

4.5. Az idegen nevek toldalékolásába ismét többször csúszott hiba, de

nem közismert esetekről van szó. A sajtó szövegének gondozói néha félreértik az idegen nevek toldalékolásának módját: az egyszerű eseteket bonyolultabbnak vélik, s így is járnak el velük, míg a nehezebb eseteket simán megoldják, de tévesen. Az ilyen példák, mint *zaire-i* (nl 3), általában nem okoznak gondot. De ebben a számban ilyen megoldások is találhatóak: *Manach-sal* (nl 3) — h.: *Manachs*al (vagyis a név végén álló, mássalhangzót jelölő idegen betűcsoporthoz kötőjel nélkül kapcsoljuk a magyar toldalékot akkor is, ha ennek kezdő hangja hasonló a tövégi hanghoz); *Berkeleyben* (nl 15) — h.: *Berkeley-ben* (azaz most fordított a helyzet: a név végén álló, magánhangzót jelölő betűcsoporthoz kötőjellel kapcsoljuk a magyar toldalékot); *Lemman fajta* (hm 6) — h.: *Lemman-fajta*; *Hubert fajta* (hm 6) — h.: *Hubert-fajta*.

5. Az írásjelek körül tapasztaltam legtöbb problémát. A tagmondat-határon álló és elől többnyire elmaradt a vessző, de egyébként is problematikus a használata: gyakran hiányzik más esetekben is, de előfordul, hogy fölöslegesen van jelen. Utána következnek hibaszám szerint a pontosvessző használata: a helyén többnyire vessző áll, esetleg más írásjel. A kettőspont is többször elmaradt, azaz más írásjel pótolja tökéletlenül. Hiányzik néha a fölkiáltójel is a felszólító mondatok végéről. Az írásjelek, mégpedig a jól megválasztott írásjelek fontos eszközei a közlésnek. Ha elhagyjuk vagy fölcsereljük őket, a mondanivalót csonkán vagy hamisan tolmácsolja az írás. Főleg a mondat szerkezeti fölismerését nehezítjük meg.

5.1. Ponttal kapcsolatos hibát mindössze két ízben tapasztaltam.

Figyeljük meg, mennyire nyilvánvaló, hogy az első vessző helyén le kellett volna zárni a mondatot ponttal, s a folytatását új mondatként kezdeni: *A fosztogatás egyes résztvevőinek letartóztatásakor a biztonsági szolgálat eddig mintegy 400 kilogramm ezüstöt foglalt le 30 millió dinár értékben, a vizsgálat során a letartóztatottak bevallották, hogy mintegy három tonna ezüstöt loptak el* (nl 4).

A másik példa még érdekesebb, mert a szövegtagolás szűrkeségét nemcsak az okozza, hogy pont helyén áll az első vessző, hanem hogy a pontosvessző helyére is vessző került (ez a harmadik vessző), pedig így a mondat szerkezete homályosabb lett: főmondat + mellékmondat + későbbi főmondat mellékmondata + főmondat. A különböző főmondatokhoz tartozó mellékmondatok közé föltétlenül pontosvessző kellett volna. Figyeljük meg eredeti és kijavított alakjában!

Ilija Radaković már húsz éve dolgozik a kombinát karbantartó szolgálatában, most arra ügyel fel, hogy ne legyen meghibásodás a gépeken, ha pedig megtörténik, akkor azonnal megjavítja (nl 7).

Helyesen: *Ilija Radaković már húsz éve dolgozik a kombinát karbantartó szolgálatában. Most arra ügyel föl, hogy ne legyen meghibásodás a gépeken; ha pedig megtörténik, akkor azonnal megjavítja.*

5.2. A fölkiáltójel az átnézett számban hétszer maradt el, illetve váltotta föl pont.

Stabil alapokra a gazdaságot — ez áll címként az egyik cikk fölött. Észrevehettük, hogy tömörítés végett éppen a fölszólító állítmány van kihagyva, tehát ezzel is indokoltabb lett volna a fölszólítást fölkiáltójellel jelezni. De egyébként is: címek végére mindig ki kell tennünk a fölkiáltójelet, ha a cím mondatértékű, mégpedig fölszólító, fölkiáltó vagy óhajtó tartalmú. A helyes cím ez lett volna: *Stabil alapokra a gazdaságot!*

Íme, egy másik cím! *Minden nép maga döntsön sorsáról* (nl 2) — helyesen: *Minden nép maga döntsön sorsáról!* Harmadik cím: *Azt segítsük, aki valóban rászorul* (nl 9) — h.: *Azt segítsük, aki valóban rászorul!*

A cikkek belsejében is könnyen fölismerhetjük a fölszólító mondatot. Pl. *mindegyikből csak 4—5%-ot adjunk a keverékbe* (hm 4). — Helyesen: *mindegyikből csak 4-5%-ot adjunk a keverékbe!* A másik: *Galambokkal csak utóérlelt magvakat etessünk* (hm 4). — Helyesen: *Galambokkal csak utóérlelt magvakat etessünk!* A harmadik: *Lehetőleg ne végezzük túl korán, mert különben új hajtások indulnak* (hm 10). — Helyesen: *Lehetőleg ne végezzük túl korán, mert különben új hajtások indulnak!* Az utóbbi példában kijelentő módú tagmondatnál végződik ugyan a mondat, de ez mellékmondat, mely előtt fölszólító tartalmú főmondat áll, s ehhez kell igazodnunk a mondatzáró írásjel megválasztásában. Az utolsó ilyen példa tiltó mondat: *ezért a nyári tarlóporzást se mulasztuk el* (hm 13). — Helyesen: *ezért a nyári tarlóporzást se mulasztuk el!*

5.3. A kérdőjel mindössze egy mondat végéről hiányzik, ezt azonban érdemes megfigyelnünk, mert írásjelekkel egyéb javítást is végezhetünk a szöveg közlő értékén. *Az igazgatóságok vagy a felügyelőszolgálatokat irányító felelős dolgozók megtekintették-e az ezüsttartalékokat, tudták-e, hogy milyen körülmények között őrzik és tudják-e, milyen tartalékok vannak rzínes fémekből és más fémekből, amelyekre a Szövetségi Arutartalékok Igazgatóságának kell gondot viselnie* (nl 5). A mondatban rejll három írásjelhiba kijavításával könnyeddé tehetjük a szöveget: 1. Az első vessző helyére kérdőjelet teszünk, s új mondatot kezdünk utána. 2. Az *őrzik* állítmány után jelenleg nincsen írásjel: ide pontosvesszőt teszünk. 3. Az idézet végén pont áll, ennek helyére kérdőjelet teszünk. Így egy egyszerű kérdő mondatot kaptunk és egy többszörösen összetett kérdő mondatot. Íme!

Az igazgatóságok vagy a felügyelőszolgálatokat irányító felelős dolgozók megtekintették-e az ezüsttartalékokat? Tudták-e, hogy milyen körülmények között őrzik; és tudják-e, milyen tartalékok vannak színes fémekből és más fémekből, melyekre a Szövetségi Arutartalékok Igazgatóságának kell gondot viselnie?

5.4. Elérkeztünk a *Magyar Szó* leggyakoribb íráshibájának kérdéséhez:

a vesszőhibához. Ebben az egy számban összesen 125 vesszőhibát találtam, ebből is 107 esetben a tagmondathatáron álló és elől hiányzik a vessző. De nézzük előbb az egyéb vesszőhibákat!

5.4.1. Még az egyéb vesszőhibák 18 esete is sok, annak ellenére, hogy ilyen, pontosan írásjelezett értelmezős szerkezetet is találunk: *Ali Shukriu, a JKSZ KB Elnökségének elnöke, a pártbizottság nevében üdvözlő táviratot intézett Jumzsagijn Cedenbalhoz* (nl 3). Még szemléletesebb példája a csiszolt, logikus írásjelezésű mondatnak a következő, melyben a helyes vessző-, pontosvessző- és gondolatjel-használatot figyelhetjük meg. *Nem azért, mert munkásfaluba jöttem, mert a bogarasiak többsége délelőttönként munkahelyén tartózkodik; hanem, mert először Balog Borbála újságárrással találkoztam, aki — hiszen majdnem minden házba bejáratos — az átlagosnál többet tud a település napi eseményeiről* (nl 6).

Olyan esetet is találtam, mikor az alárendelő kötőszó elől is elmaradt a tagmondathatárt jelölő vessző, de talán sajtóhibaként került ez a lapba: *jelentette ki... a véderőminiszter aki jelenleg Moszkvában tartózkodik* (nl 3). Az *aki* elé vesszőt kellett volna tenni.

És fordítva: olyan helyre is került vessző, ahova nem kell írásjelet tenni: *... nagyszabású katonai támadásokkal igyekeznek a rezsimet tárgyalásokra kényszeríteni, még az USA elnökválasztása előtt* (nl 3).

Olyan gyakori a vesszőhiba, hogy némely mondatban egynél több is elfordul: *Várt rá egy vendéglőben sokáig majd záróra után kiállt az út mellé és ott didergett a meglehetősen hűvös éjszakában* (nl 4). A majd előtt is, az és előtt is tagmondathatár van: vesszőt kellett volna tenni mindkét helyre.

A legtöbb esetben a tagmondatokot összekapcsoló (és szétválasztó) kötőszó megléte ellenére is elmaradt a szükséges vessző: *A víkendház „definióját” építészeti szempontból nehéz megfogalmazni így mindenekelőtt a bizonyos épületek rendeltetéséből kellene kiindulni* (nl 5). Az *így* a következő tagmondat kötőszava, eléje vesszőt kellett volna tenni.

Ha a személynevet névelő nélküli, rá vonatkozó pusztá vagy jelzős foglalkozásnév követi, ez nem tekinthető értelmezőnek, tehát a személynév után nem kell vesszőt tenni: *... de Vlado Klemenčić, szövetségi pénzügyi titkár szerint...* (nl 5). Természetesen, a személynév után ilyenkor más írásjelet sem kell beiktatnunk. (Ha azonban a személynév után álló, foglalkozásnevet vagy tisztségnevet tartalmazó, névelőtlen jelzős szerkezet előtagja birtokos jelző, akkor a név után mégis kell vessző, mert a birtokszó a személynévnek értelmezője: *Szpirosz Kiprianu, Ciprus elnöke úgy nyilatkozott...*)

Akkor legnehezebb észrevenni a tagmondathatárt, amikor a következő tagmondatnak nincs bevezető kötőszava: *... a búza minősége rendkívül jó az átlaghozam meghaladja majd a 6 tonnát hektáronként* (nl 7). A *jó*-val véget ér az első tagmondat, utána vesszőt kellett volna tenni.

Ha viszont a mondatkezdő utalószó után beékeljük a mellékmondatot,

a beékelés végét is jelezniünk kell vesszővel: *Abhoz, hogy az új városi közigazgatási rendszer jól funkcionáljon ismernünk kell az előző hiányosságait is* (nl 9). A *funkcionáljon* állítmánnyal ér véget a beékelte mellékmondat, ez után kellett volna tenni vesszőt.

Hogyha a személynév után úgy következik a foglalkozásnév, hogy az egyúttal alaptagja birtokos jelzőnek, ezt a birtokos jelzős szerkezetet értelmezői alaptagú szerkezetnek tekintjük, és a személynévtől legtöbbször vesszővel választjuk el, néha pedig gondolatjellel: *Velimir Ledénac a helyi közösség titkára reméli...* (nl 9). A személynév után tehát vesszőt kellett volna tenni. Ha az értelmezői alaptagú szerkezet hosszabb, akkor utána is ajánlatos vesszőt tenni, mielőtt a mondatot folytatnánk.

Nem jellemző, de néha bizony a *hogy* kötőszó előtt is elmaradt a vessző: *Az újabb kérdésre hogy miért állította...* (nl 12).

Ha kötőszó után a beékelés miatt újabb kötőszó következik, közéjük nem kell vesszőt tennünk. Ezt a szabályt sérti a következő eset: *... már nem folynak percek. Mert, ha folynának...* (nl 15).

A *vagy* kötőszó elé is kell vesszőt (esetleg más írásjelet) tennünk, hogyha új tagmondatot vezet be: *a szermaradvány nem éri el a kritikus szintet vagy elbomlik* (hm 7).

Vesszőt nemcsak tagmondathatáron használunk, hanem pl. azonos mondatrészek között is. Ilyen helyről, két minősítő jelző közül, hiányzik a vessző: *Ezt a különösen magas dombos ágyást...* (hm 14). Tekintve, hogy a két jelző között mellérendelő viszony van. Másik ilyen eset: *Termése tojásdad alakú tüskés tok* (hm 15). Az *alakú* után kellett volna vesszőt tenni.

5.4.2. Talán többet kellett volna azokkal a vesszőhasználati esetekkel foglalkoznunk, melyek az *és* kötőszóval kapcsolatosak. Ugyanis az ilyen íráshibából van legtöbb: 107. Ha az *és* kötőszó tagmondathatáron áll, eléje föltétlenül kell tennünk vesszőt, ha más írásjel (pontosvessző, gondolatjel stb.) ezt nem pótolja. Mindössze húsz esetben találtam helyén az *és* előtti szükséges vesszőt a több mint száz hiányzóval szemben. Ilyen esetre gondolok: *hogy a két ország kormánya gyorsabban válthasson üzemetet, és elkerüljék az esetleges nézeteltéréseket* (nl 2).

Minthogy a tagmondathatáron álló *és* előtti vessző hiányzása az átnézett szám legelterjedtebb íráshibája, néhány esetét célszerű lesz bemutatnunk.

... hogy a gazdaság társultmunka-szervezetei minél sikeresebben alkalmazkodjanak a gazdasági stabilizáció követelményeihez és idejében felkészülhessenek a jövő évi sikeres gazdálkodásra (nl 1). Az *és* előtt hiányzik a vessző.

... a saját tartalékok feltáráásával kell leküzdeni a problémákat és feltételeket teremteni a további sikeres fejlődésre (nl 1). Itt is tagmondathatáron áll az *és*, tehát eléje vesszőt kellett volna tenni. (Harminc év óta így írja elő helyesírási szabályzatunk — nem új dologról van szó!)

... olajfinomítóink és cukorgyáraink stb. nincsenek kellőképpen kihasználva és nagy veszteséggel gazdálkodnak (nl 4). A második és kötőszó tagmondatatháron áll.

... már hosszabb ideje nagyon ügyesen és szervezeten hordták ki az ezüstpöt a kombinátból és olyanoknak adták át, akik ... (nl 4). Szintén a második és elé kellett volna vesszőt tenni.

Zarko Babić átkutatta a táskáját és kilopott belőle 2000 dinárt (nl 4). Az és elől hiányzik a tagmondatathárt jelölő vessző.

A történetek után ismét mindannyian kocsiba ültek és áldozatukat hajnali négy óra körül elvitték a despotovói buszállomásra és ott kivetették (nl. 4). Mindkét és kötőszó tagmondatatháron áll, eléjük vesszőt kellett volna tenni.

... mi a víkendház és mi az igazi lakóház ... (nl 5). Az és itt is tagmondatatháron áll, s ezt jelezni kellett volna eléje tett vesszővel.

... véleményezi a dokumentumot és állásfoglalásait a Köztársaságok és Tartományok Tanácsa elé terjeszti (nl 5). Itt meg az első és elé kellett volna vesszőt tenni, ugyanis a mondat két tárgya különböző tagmondatokba tartozik.

Fél tizenegy körül értem haza tegnap és a ház előtt üvegcsereppel volt borítva az út. Beléptem az udvarba és volt mit látnom (nl 6). Mindkét mondatban az és kötőszó elől hiányzik a vessző.

Még az olyan egészen világos szerkezetű mondatokból is elmaradt a vessző, melyekben az és mindkét oldalán jelen van az állítmány meg az alany is: Közben a házigazdánk rendezi a gondolatait és a szomszédasszony veszi át a szót (nl 6.)

Persze, fordított eset is van: az és elé nem kellett volna vesszőt tenni (sem más írásjelet), mert nem tagmondatokat köt össze, hanem azonos mondatrészeket: Az immár második napja sztrájkoló londoni, liverpooli, és southamptoni dokkmunkások szerdán azzal fenyegetőztek, hogy ... (nl 16).

Nem idézek többet, de talán a hiba gyakoriságának számbeli jelzése magában is eléggé fölhívja a figyelmet erre a fogyatékoságra. Igen elterjedt hibáról van szó; eredete visszanyúlik az 1954 előtti írásszabályig.

5.5. Ezek után áttérhetünk a másik leggyakoribb íráshibára: a pontosvessző hiányára, illetve fölcserélésére. Minél differenciáltabb írásigénnyel ír valaki, annál jobban igényli az írásjelek differenciálódását is, így a pontosvessző használatát a vesszőé mellett. Ezzel árnyalni tudjuk a tagmondatok közötti (vagy kisebb mondatelemek közötti) viszonyok szoroságát, illetve lazaságát. Számos esetben a mondat érthetősége megbomlik, vagy kétértelművé válik a szöveg, hogyha a pontosvesszőt vesszővel (vagy esetleg más írásjellel) helyettesítjük.

Három esetet jegyeztem föl a pontosvessző helyes használatára, és tizenhatot téves fölcserélésére.

A következő mondatban megfelelő helyen áll a pontosvessző. Ilyenkor,

amikor javában tart az aratás, faluhelyen nehezen talál emberére az újságíró; úgy értem, olyasvalakire, aki nyugodtan üldögél vele, meg persze mesél neki egy-két órán át (nl 6).

Problémát jelent a munkanélküliség; a város területén mintegy 11 000 munkanélkülit tartanak nyilván, s különösen a nők és a fiatal szakemberek maradnak állás nélkül (nl 9). Helyén van a pontosvessző és a vessző; és helyes, hogy itt az és előtt nincs írásjel, ugyanis nem tagmondathatáron áll.

Az alábbi mondat öt tagmondatból áll; az első kettő között alárendelő viszony van, az utolsó három között szintén, a két fő egység között pedig mellérendelő (2 + 3). Ilyenkor az írásjelek úgy tükrözik jól a mondat (s a mondanivaló) szerkezeti tagolódását, ha a lazább (mellérendelő) viszonyt más írásjellel: pontosvesszővel jelöljük. Ezt csak akkor tehetjük meg, ha a mellérendelő viszony első szinten áll, nem pedig mellékmondatok közötti mellérendelésről van szó.

Az elnökség támogatta az SZVT törekvéseit, hogy a kitűzött feladatokat minél következetesebben, jobban és hatékonyabban teljesítsük, utalt arra, hogy október végén el kell készíteni minden olyan jogszabályt és intézkedést, amellyel a stabilizációs programmal összhangban meghatározhatjuk a jövő évi gazdálkodás feltételeit (nl 1). Ez a mondat így nehézkes, homályos, de áttekinthetőbbé válik, ha a teljesítsük után vessző helyett pontosvesszőt teszünk.

... mi hiányzik a boltból? — Jelenleg a kávé, egy ideje pedig műszaki áru sem igen érkezett, úgy vélem, sokan várták az áremelést (nl 6). Az úgy vélem elé kellett volna vessző helyett pontosvesszőt tenni, mert ott kezdődik a mondat második logikus egysége.

A megfelelő írásjel (a pontosvessző) még olyankor is elmarad, azaz vessző áll a helyén, amikor a tagmondatok kurták, s könnyen szemlélhető a rangviszonyuk: mellékmondat és főmondata; újabb mellékmondat és főmondata. Pl. *Amelyiknek van pénze, fejlődik, amelyiknek nincs, vár* (nl 6). Csak úgy érthető helyesen a szöveg, ha a két fő egység határán nem ugyanaz az írásjel áll, mint az egyes fő egységek belső elemeinek határán. Helyesen: *Amelyiknek van pénze, fejlődik; amelyiknek nincs, vár*.

A két egység határát (lehet a mondatban több ilyen nagyobb egység is, lazább kapcsolat) akkor is külön jellel kell föltüntetnünk, amikor az egyik csak egy tagmondatból áll: *Annak is gondolnia kell a gazdaságosságra, s ami elvégezhető egy fölszereléssel, nem kell oda kettő* (nl 6.). Az s elé tehát pontosvessző kellett volna.

Nézzünk meg egy olyan szöveget, melyben az egyhangú írásjelezés miatt tipikusan elmosódott a mondat szerkezete! *Ilija Radaković már 20 éve dolgozik a kombinát karbantartó szolgálatában, most arra ügyel fel, hogy ne legyen meghibásodás a gépeken, ha pedig megtörténik, akkor azonnal megjavítja* (nl 7.) Láthatjuk (vagy érezzük), hogy a most-tal új

mondat kezdődik, tehát eléje pontot kellett volna tenni. A *ha* pedig elé viszont pontosvesszőt, mivel az ezzel kezdődő tagmondat nem az előzőnek a mellékmondata, hanem a rákövetkezőnek. Az öt tagmondat tehát ilyen viszonyt tükröz: A, A, B; B, A.

A többszörösen összetett mondat szerkezeti nehézségének megszüntetésére tipikusan alkalmas lehet a jól elhelyezett pontosvessző. Ennek a hiányát érezzük az alábbi mondatban is: *A lakásokat azonban többnyire nem a legjobb munkások kapták, hanem azok, akiknek a legalacsonyabb volt a személyi jövedelmük, a nagyobb lakásokat pedig azoknak ítélték oda, akiknek több családtagjuk volt* (nl 8). Ugyanez a mondat könnyedé válik, szerkezete áttekinthetővé, ha az első logikus egység határán (a *jövedelmük* után) a vessző helyére pontosvesszőt teszünk.

A tagmondatok tömbösödése létrejöhet akkor is, ha a többszörösen összetett mondatban egyetlen mellékmondat sincsen. Ilyenkor is jelölnünk kell a tömbök (logikus egységek) határát, hogy látszon is a mondat szerkezeti egyensúlya. Az alábbi mondatban nemcsak a pontosvessző hiányzik a kritikus tagmondatathatárról, hanem ott más írásjel sincsen: *A gombaként elszaporodó árusok nem fizetnek piaci helypénzt a konkurrencia köztük nem nagy, hiszen általában csak 3-4 árus van egy helyen, így az üzlet szépen virágzik* (nl 9). A *helypénzt* után kellett volna pontosvesszőt tenni.

Pontosvessző jól szerepelhet két tagmondatból álló összetett mondatban is, főleg, ha a tagmondaton belül is van írásjel: *Bogyója középnagy, vékony héjú, húsa puha, lédús* (hm 10). A *héjú* után célszerű lett volna pontosvesszővel jelölni a tagmondatathatárt.

5.6. Kettőspontra általában ritkábban van szükségünk; részben ezzel magyarázható, hogy ezzel kapcsolatban kevesebb hibát tapasztaltam, részben meg azzal, hogy a kettőspont helyét többnyire könnyebben fölismerjük. Az átnézett számban mindössze hét esetben állt más írásjel a kettőspont helyén.

... *szervezetten fosztogatták a Trepča kombinátot, nagymennyiségű ezüstöt loptak, s aztán eladták* (nl 4). A magyarázó tagmondatot ilyenkor célszerűbb kettősponttal bevezetni, mivel még egy mellérendelt tagmondat követi. A *kombinátot* után tehát vessző helyett kettőspont kellett volna.

Még világosabban látszik ennek a szükségessége a következő mondatban: *A lány ijedtében jó ötlettel rukkolt ki, azt mondta, nem lehet, mert ...* (nl 4). A *rukkolt ki* után kellett volna kettőspontot tenni vessző helyett.

Nemcsak a magyarázó tagmondatot vezethetjük be kettősponttal, hanem néha a mellékmondatot is, pl. olyankor, amikor többszörös alárendelésű mellékmondatsor következik, és tömörítés végett az első *hogy* kötőszót elhagyjuk: *Rado ROTER (Szlovénia) a hitel- és pénzügyi problémájával foglalkozva rámutatott, gondba ejtő, hogy az elsődleges*

pénzkibocsátás 70 százaléka felhasználásába... nincs betekintés (nl 5). A kettőspont helye a *rámutatott* után lett volna.

Némely esetben a kettőspont fölcserélése vesszővel egyenesen meghamisítja a mondat értelmét: *Eltűnt három gépkocsi, egy 1300-as és egy 750-es Zastava* (nl 6). Formailag a) mondat így azt jelzi, hogy összesen öt gépkocsi tűnt el, azaz hogy a *gépkocsi* után nem értelmező következik, hanem a fölsorolás folytatódik. A *gépkocsi* után a vessző helyett kettőspontot kellett volna tenni.

Az értelmezői mellékmondat bevezetésére mondat végén néha igen alkalmas a kettőspont: *És azt hiszem, hogy éppen az öngazgatás nevében kell föltennünk a kérdést, miért tettük ilyen drágává az öngazgatást* (nl 6). A kettőspont helye tehát a *kérdést* után lenne, s ha már itt egyébként is el van hagyva a *hogy* kötőszó, a mondatot zárhatjuk kérdőjellel.

A következő mondat mindössze két tagmondatból áll, de a második elé a vessző helyett kettőspontot kellett volna tenni: csak az felelhet meg. *A Zombori Mezőgazdasági Kombinát 106 hektáros parcelláján... 28-an szorgokodtak, a termés betakarítását végezték* (nl 7).

5.7. Röviden az idézőjel használatáról is szólni kellene. Ezzel kapcsolatban az átnézett számban csupán négy hibát találtam, de ezek a gyakorlatban eléggé elterjedt réves szokást képviselnek.

... megsemmisített egy „*nagyobb úszó objektumot*” a *Perzsa-öböl északeleti vízében* (nl 2). A tárgy ragja ebben az esetben nem tartozik az idézetbe, ezért így kellett volna idézni: „*nagyobb úszó objektum*”-ot.

A *zeolitok 20 éve ismert alumíniumszilikátok, nevük „fortyogó követ” jelent* (hm 4). Minthogy nem „fortyogó követ”-ről van szó, így kellett volna fogalmazni és írni: *nevük jelentése „fortyogó kő”*.

Ha csak hangzónyúlás van a szótő végén (a toldalék miatt), ott megszakíthatjuk a szót az idézőjellel. Pl. *a sertések naponta 1 óra „munkára” kényszerülnek* (hm 6). Helyesen: *1 óra „munká”-ra*. Természetesen, ha a toldalék is az idézetbe tartozik, akkor az idézőjellel ezt is kifejezzük; éppen azért kell a fönti eseteket ettől megkülönböztetni.

Végül a lapból szerbhorvát szöveget idézek: *Srednja škola privrednih i tehničkih struka Veljko Vlahović* (nl 14). Akkor lesz világos az intézménynév írásmódja, ha — a szerbhorvát helyesírásnak megfelelően — az egyedítő elemet idézőjelbe tesszük: *Srednja škola privrednih i tehničkih struka „Veljko Vlahović”*. Ha ezt magyarra fordítva írjuk le, természetesen nem kell az idézőjel.

5.8. A beékelés módjának kérdésével közvetve már eddig is találkoztunk, de más eseteit is megnézhetjük.

Az ankarai tárgyalások után (miután Bülent Ecevit ellenzéki vezetővel is találkoztott), Manach kijelentette, hogy... (nl 3). Mivel a zárójelpár a beékelés végét is jelzi, a zárójel után tett vesszőre nincsen szükség, sőt zavarólag hat.

Elgondolkodtatóbb és markánsabb a következő eset: *A biztonsági szolgálat eddig 14 járművet is lefoglalt, ezekkel szállították az ezüstöt, nyolc autóban speciálisan elkészített rejtékhelyet találtak* (nl 4). Ebben az esetben durva hiba volt zárójelpár vagy gondolatjelek helyett két vessző közé tenni a beékelést, melynek tartalma előidejű, és szervesen eleme ennek a mondatnak. Így az érthető a mondatból, hogy a biztonsági szolgálat tagjai azért foglalták le a járműveket, hogy majd azokon szállíthassák az ezüstöt. A beékelés zárójelbe való, és eléje nem kell vesszőt tenni, utána azonban igen, mert új tagmondat következik.

Volt eset, amikor a beékelés elejét semmilyen írásjel nem jelezte: ... *és kompromisszumokkal igyekezett amennyire csak lehet, védelmezni a nagybirtokosok érdekeit* (nl 12). Az *igyekezett* után vesszőt kellett volna tenni, mert a beékelés miatt itt megszakadt a főmondat.

5.9. A gondolatjel használatával kapcsolatosan három hibát vettem észre, de találtam igen jó ellenpéldákat is: olyan eseteket, melyekben megfelelőbb módon szerepel a gondolatjel.

A Szovjetunió elvben beleegyezett, hogy fegyvert adjon el Kuvaitnak — jelentette ki az Al Kabas című napilapnak Szalem al Szabah (nl 3). Az ilyen nem szó szerinti idézetek után célszerű gondolatjellel kapcsolni az idéző mondatot. Ha ez utóbbit közbeiktatjuk, akkor utána is teszünk gondolatjelet.

Hasonló, de még közvettebb az idézés módja a következő mondatban. Ez is jól van megoldva a lapban. *Libanon elhatározta, hogy hamarosan felújítja Iránnal diplomáciai kapcsolatát, amely tavaly november 23-án szakadt meg — közölték bejrúti kormánykörök* (nl 3).

Az egyszerű mondat végére került értelmezőt azonban szerényebb és megfelelőbb lett volna csak vesszővel elválasztani gondolatjel helyett: *Libanon nemzeti egységkormányára tegnap első ízben tartott ülést hagyományos helyén — a Baabda nevű elnöki palotában* (nl 3).

Az alábbi példában már kétféle értelmezéjelölés lehetséges, éppen csak az nem jó, ahogyan írva van: *Paradicsom, zöldpaprika, őszibarack, tojás, virág egyszóval minden gyümölcs- és zöldségféle beszerezhető náluk* (nl 9). Egyik helyesbítés az lehetne, hogy a *virág* után vesszőt teszünk; a másik pedig az, hogy az értelmezős szerkezetet (*egyszóval minden gyümölcs- és zöldségféle*) gondolatjelek közé tesszük. (Az már tartalmi kérdés, hogy a *virág*ot tekinthetjük-e zöldségfélének, s a *tojást* gyümölcsfélének, vagy fordítva.)

Ezzel végére is értünk a *Magyar Szó*-elemzés helyesírási részének. Azt hiszem, érthető, hogy helyszűke miatt nem mutathattam be minden hibát. Nem mennyiségi teljességre törekedtem, hanem az esetek típusainak minél gazdagabb szemléltetésére.

(A tanulmány befejező részét következő számunkban közöljük.)

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA

BUDAPESTI SZÍNHÁZI LEVÉL

K O L T A I T A M Á S

A színház néha szükségét érzi, hogy újrafogalmazzon régi témákat. Vannak drámák — gyakran remekművek —, amelyek hosszú ideig Csipkerózsika-álmot alszanak, aztán hirtelen magunkra ismerünk bennük, és divatba hozzuk őket. Shakespeare *II. Richárdja* például századunk első felében összesen négy alkalommal, azaz négy estén szerepelt Magyarországon a Nemzeti Színházban. Az elmúlt negyedszázad során viszont kétszer futott Budapesten hosszabb szériát; a harmadik éppen most kezdődik a Vígszínházban. (Címszereplője az a Gálffi László, aki Tony Palmer televíziós Wagner-sorozatában II. Lajos bajor királyt játszotta.)

Előfordul, hogy a közelmúlt mostohán kezelt drámáit sikerül előadni a feledésből, és a kortársak által méltatlanul eltemetett művek, megtisztogatva az előítélet piszkától, a rivaldafényben igazi értéként fénylenek. Így lettek a szerző halála után színházaink állandó műsordarabjai a húsz évvel ezelőtt Nobel-díjra is fölterjesztett Füst Milán — regényíró, költő, esszéista Shakespeare-fordító — fiatalkori drámái, amelyek első bemutatóit csak aggastyánként láthatta. Vagy úgy sem. Nemrég vidéken mutatták be egy sosem játszott, csehovi ihletű szomorújátékát, az új szezonban pedig kéziratossá hagyatékából előkerült vígjátékát hirdeti a budapesti Játékszín. Maga az író még híres, szubjektív Naplójában sem tett említést róluk.

Nemcsak a színház galvanizálhat újra és újra életre tetszhalott műveket. Olykor maga a szerző érzi úgy, hogy ismét neki kell rugaszkodnia az egyszer már földolgozott drámai történetnek, másképp kell megfogalmaznia ugyanazt, egyre mélyebbre hatolva saját témájának örvényébe. Veszélyes művelet. A tökéletesség vágyának belső szíréhangjai lehúzzhatják az írókat az örvények mélyére, s könnyen ráfonódhat a terebélyesülő drámai anyag folyondárja. De hát A Manóval elégedetlen Csehov is megírta a Ványa bácsit. (Más kérdés, hogy A Manó Katona József színházi előadása évek óta a legnagyobb Csehov-siker Magyarországon.)

DRÁMA SIGMUND FREUDRÓL

Legszenvédélyesebb önátíró drámaírónk Hubay Miklós. Jó néhány korábbi művének nekirugaszkodott már másodszer is, harmadszer is. Talán Örkény István volt hozzá hasonló, aki egyik darabjából hat változatot készített. Csakhogy Örkény bemutató *előtt*, rendezői kérésre igazított színművein, Hubay viszont önként, belső készítésből és a premier *után* írja tovább drámáit. Talán azért is, mert vallomása szerint minden dráma első rendezője az író, s így, ha elégedetlen a színpadon látható eredménnyel, „szövegeiben” ő maga könnyen fölismeri az újabb előadások lehetőségét.

Freud — az álomfejtő álma című színműve, amelyet a Nemzeti Színház mutatott be, már legalább a negyedik variációja ugyanannak a Hubayt másfél évtizede izgató drámai gondolatnak. A korábbiak közül az egyiket csak külföldön, a másikat nyári szabadtéri színpadon játszották. E sorok írója 1971-ben láthatta az első, *Álomfejtés* című változatot. Akkori kritikámban a nagy kiábrándító Bernard Shaw-hoz hasonlítottam a szerzőt, aki az úgynevezett „boldog békeidők”, az első világháború előtti évek néha még ma is emlegetett biedermeier idilljét leplezi le. A játék három szereplője — I. Ferenc József, az Osztrák—Magyar Monarchia császára és királya; Schratt Katalin, a Burgtheater művésznője, egyben császári és királyi metressz; és doktor Sigmund Freud bécsi ideggyógyász — fiktív találkozára gyűlik össze. A színésznő Makart stílusú szalonjában, 1914. június 28-án, a sarajevói merénylet napján, a világháború előestéjén. A találkozóon, melyet csak Klió, a történelem pajkos műzsája hozhatott össze, nem más a tét, mint az, hogy lesz-e világháború. S a szarkasztikus eredmény, persze, a naiv értelmiségi, az intellektuel Freud szomorú csődje, aki Európa békéjének megóvása érdekében hiába próbálja terápiás úton, „császáranalízissel” csökkenteni a Monarchia főhivatalnokának agresszióra való hajlamát.

Akkor azt írtam a bemutatóról — legyen szabad szó szerint idéznem —, hogy ha Hubay „még egyszer nekirugaszkodna a drámai anyagnak, az átdolgozott *Álomfejtés* fölszabadítóan keserű, maliciózus és kijózanító komédia lehetne”. Nos, az egymást követő változatok — nem hízelgek magamnak azzal, hogy a kritikusai óhaj nyomán — egyre inkább kitérítettek és elmélyítették a dráma gondolati és dramaturgiai koncepcióját. Mindenekelőtt azért, hogy Hubay kiszabadította a cselekményt Schratt Katalin szalonjából. A legutóbbi (nem föltétlenül *utolsó*) átdolgozás alapzintere egy vasúti kupé, amelyből rálátni Európa csaknem egy teljes évszázadára. Beszéljünk most már csak erről a frissen bemutatott szín-darabról.

Freud 1938. június 3-án lányával Bécsből Londonba menekül az Orient expresszel. Alig három hónappal vagyunk Ausztria náci megszállása, az Anschluss után. A nyolcvanhárom éves aggastyán, aki pusztán életén kí-

vül csupán Mózes-drámájának befejezetlen kéziratát menekíti ki az egykori császárvárosból, zaklatott álomba merül. A pszichoanalízis zsenije saját és Európa lelkiismeretét fogja — korántsem elaltatott — tudatában vallatóra. A vasúti fülke ülésének vörös plüссе az álom logikájának és a színpadi masinériának köszönhetően könnyedén válik az analitikus híres díványává, amelyre megidéztek a kor — Európa — beteg szellemisége. Freud tudatalattijában ezt változatlanul a több mint két évtizede halott Ferenc József reprezentálja. Újra ott vagyunk tehát Schratt Katalin szalonjában, azon a bizonyos végzetes napon, az első világháború kitörésének előestéjén. Ám ez a nap most már csak egyetlen állomás, ahonnan visszafelé és előre is tisztábban látni a történelmet. Visszafelé, az 1848-as magyar szabadságharc leveréséig — és előre, az Anschlussig, a faszmusig, Freud Bécsben hagyott négy hűgának haláláig a koncentrációs táborban. Amit az agg álomfejtő kianalizál a szenilis császárból, az nem más, mint ennek a folyamatnak az őrült logikája. A törvényszerűség, ami a józan emberséggel szemben mindig a katasztrófába rohanó hatalmi politika ostoba eltökéltségét részesíti előnyben. S aminek megtöréséért a nyomasztóan groteszk rémálmából fölébredő Freud olyan megindítóan könyörög.

Hubay az európai népek kollektív pszichózisát próbálta a gyógyítás reményében kiírni magából, sajátos közép-kelet-európai (s természetesen magyar) szemszögből. Történelemanalízise meglehetősen subjektív, ami író s nem történész lévén aligha róható föl hibájául. A Nemzeti Színház Sík Ferenc rendezte előadásában a habbal leöntött biedermeier idillből fenyegetően masíroznak elő a hitlerista katonák. Freud ugyan megérkezik Londonba, de az aggodó kérdés a levegőben marad: hová érkezik el a világ?

HOGYAN ÉLÜNK MANAPSÁG?

Kertész Ákos, a sikeres novellista és regényíró, aki a drámában sem járatlan, a maga témavariációjával ezúttal műfajt is váltott: korábban megírt regényét írta át színpadra. Nyilatkozata szerint a dráma volt előbb, de első kidolgozása nem látszott megfelelőnek. Így hát a regény tört utat a színdarabnak — hasonló esetek elég gyakoriak. Az sem tartozik a ritkaságok közé, hogy a színpadi változat alatta marad a prózainak. Ez történt most is.

A *Családi ház manzárdal* úgy kezdődik, mint egy francia bohózat. Egy szép és unatkozó asszony fölszarvazza a férjét. Kertész azonban kiforgatta a konvencionális alaphelyzetet, mert abszurdnak tartja azt a dramaturgiát, amelyben bujkálni és hazudozni kell. Nem mint színpadi dramaturgiát, hanem mint életdramaturgiát tartja abszurdnak. Az ő darabjának hőse, Burián Károly gyári főművezető, nem fölszarvazott férj, hanem egy új, még be nem vezetett erkölcs előhírnöke, aki abból

indul ki, hogy az ember születésénél fogva poligám hajlamú lény, következésképpen a fele:ég nem képezi hitvestársa személyi tulajdonát. Amikor tehát Erzsike töredelmesen bevallja, hogy egyszer, majd még egyszer megcsalta Göncöl Palival, a manzárdban lakó albérlővel, Burián nem fogadja el sem a bűnbánatot, sem az alkalmi szeretőknek azt az ésszerű javaslatát, hogy Göncöl költözzön el a manzárdból, esetleg még a gyárból is lépjen ki. (Tudniillik ott dolgozik, éppen Burián műhelyében.) Nem, Burián senkinek sem fogja korlátozni a szabad akaratát. Annál kevésbé, mert tudja, hogy Erzsike változatlanul szereti őt. Másrészt Göncöl Pali miatt sem, aki több mint egyszerű albérlő, félig-meddig családtag, Burián pártfogoltja, egy szép reményekre jogosító újítás kidolgozója, ezen kívül hátrányos helyzetű fiatal, kigyógyult alkoholista, talán cigány származású is (ez nem egészen biztos), akit a kommunista meggyőződésű Burián csip-csup féltékenység miatt nem engedhet elkallódni vagy lezúlleni. Így hát egyelőre mindenki marad ott, ahol van, a végleges választás Erzsikétől függ, addig is szabadon pendlizhet a manzárd és a hitvesi hálószoba között.

Nem sokkal a darab bemutatója előtt a Budapesten megjelenő irodalmi hetilap vitacikkeket közölt a házasság válságáról. A hozzászólók egyike Kertész Ákos volt, a *Családi ház manzárdal* szerzője. Szerinte minden baj ott kezdődik, hogy a házaselek hazudni kényszerülnek házasságon kívüli kapcsolataikról, s miközben a tévéreklámtól az iskoláig minden a valóságban ritkán előforduló harmonikus házasságot propagálja, a gyerekek hazugságoktól mérgezett családi viszonyok példáit látják maguk előtt. Ez a cikk a kételkedőket is meggyőzhette arról, hogy Kertész egyetért darabjának hőseivel, Buriánnal. Ami nem jelenti azt, hogy a „kegyetlen komédiában” — így határozta meg a darab műfaját — ne ábrázolná ironikusan. Burián alakjában kétségkívül van valami groteszk módon tragikomikus. Mint általában az új ideológiát, új világnézetet, új morált hirdető, ő is a vaskalapos kor áldozata, amely nem értékeli az erkölcsi pionírok fölvilágosultságát, a régi, nyárspolgári normák szerint ítél, és egyszerűen legalizált — annál csiklandósabb — háromszögnek fogja föl a családi házban történeteket. Még sajnálatosabb, hogy maguk az érdekeltek sem tudják föl szabadultan megvalósítani a kísérleti modellt, ellenkezőleg, egyre több szorongás, lelkiismeret-furdalás, önértékgaskodás ver éket közéjük, és rombolja végül halomra együttélésük nyájias utópiáját.

A regényben Kertész Ákos az elbeszélő finom iróniájával állt önmaga és hőse közé. A stiláris reflexió, amivel a szerző türelmesen követte szereplőinek sokszor kacskaringós gondolkodását, a dolog természeténél fogva hiányzik a színpadi változattól. És nincs, ami helyettesítené. Ebben a tekintetben tökéletesen mindegy, hogy melyik volt előbb: az epikai változat és a színpadi komédia értékben szinte össze sem mérhető. Az előbbi egy eretnek erkölcsiséget próbál frivolán normává emelni, az

utóbbi merő konvenció. Ha olvassuk: a történet sokszoros fénytörésben tükröződik vissza a szereplők öngyötrő spekulációin. Amikor a színpadon látjuk, nem marad más, mint ami kívülről szemlélhető: a banális sztori. A kisregény hősei a maguk különbejáratú pszichózisaival szeretnivalóan tragikomikusak, a színpadi alakok vígjátéki sémák. A nézőtér felől Burián egyszerűen buta baleknak látszik. A néző ugyanis, más fogódzója nem lévén, annak akarja látni: ezt a figurát szokta meg. A fölszarvazott férjet. Így aztán a közönség egyre erőteljesebben tolja el a játékot egy hagyományos bohózat felé, és bizonyos erkölcsi elégtétellel veszi tudomásul, hogy a végén a „rossz asszony” arcán elcsattan a kiérdemelt férji pofon. Ami az eredeti írói szándék szerint nem a megtorlás eszköze, hanem a méltatlan emberiség által elutasított erkölcsi normák csődjének bizonyítéka.

A darabot — Szurdi Miklós rendezésében — a Nemzeti Kamaraszínháza, a Várszínház mutatta be. Éppúgy, mint a *Teakúra* című kétszemélyes játékot, amelynek írója nem saját témáját variálja, hanem egy régés-régi darabsémát: két nő lélektani küzdelmét. (Érdekes véletlen, hogy a Pesti Színház ezzel csaknem egyidőben tűzte műsorára Marsha Norman 1983-as Pulitzer-díjas kétszemélyesét, a *Jóccakát, anyát*, amely ugyancsak két nő — az amerikai darabban anya és lánya — tragikusan végződő „kiszorítódsi”-játékról szól.)

Sárospataky István sikeres fogorvosi prakszist hanyagol el a színpad kedvéért. A *Teakúra* az ötödik bemutatója, de hogy író-e már, egyelőre nem dőlt el. Annyi biztos, hogy sokat olvasott és használható mintákat követ. Szereplői — egy negyvenhárom éves slamos teremtés és egy hatvanéves disztíngvált úriasszony — a pszichikai és fizikai terror változatlan eszközeivel folytatják egymás ellen hadüzenet nélküli háborújukat. A fiatalabb nő debilis fiának az idősebbik a törvényes gyámja. A küzdelem — talán ez ad némi magyaros ízt az ügynek — a lakás birtoklásáért folyik. Megoldást sajátos deus ex machina hoz. Betipeg Dodó, a teafőzetekkel hipertrófiásra hizlalt kretén, és megfojtja szeretett gyámját, miután az percekkel korábban halálba kínoztta a mamáját. Valahogy sejthető volt, hogy ez lesz a vége. A Sík Ferenc rendezte előadás egyik kritikusa, nem minden szarkazmus nélkül, a következő címet adta kevésbé hízelgő bírálatának: „Dodóra várva”.

NÉZZ VISSZA KÍVÁNCSIAN

Az új angol dráma kissé megkésve nyert polgárjogot a magyar színpadon. Ez a megállapítás érvényes mind a dühös fiatalok első nemzedékére, mind a következő generációk egymást követő hullámaira. Természetesen nem úgy kell érteni, hogy hosszú ideig egyetlen jelentős drámát sem mutattak be színházaink, s aztán fokozatosan behozták a le-

maradást. Mindig voltak a műsoron társadalmi kérdések iránt elkötelezett angol drámák — korábban kevesebb, manapság valamivel több. Például a határkövet jelző Osborne-színmű, a *Dühöngő ifjúság* a Royal Court Színház híres premierje után három évvel jutott el Magyarországra.

Most egymás után négy bemutatót is tartottak. Három színmű először került színre, a negyedik — éppen a *Dühöngő ifjúság* — repríz. Őszintén szólva, az első alkalommal játszott darabok sem a legújabbak. Valami mégis összeköti őket. Szereplőik kommunikációs zavarokkal küzdenek. Képtelenek — nem tudnak vagy nem akarnak — beilleszkedni a társadalom fölkínálta struktúrákba. Bizonyos értelemben variációk ezek a darabok egyetlen témára: a modern ember együttélési modelljeinek használhatatlansága. Lehet, hogy a gondolat nem új. Az előadások is mintha kíváncsian néznének vissza e művekre: vajon hogyan viselkednek a változó időben.

A Dunaújvárosi Bemutató Színpad Zsámbéki Gábor rendezte Osborne-előadása, a *Dühöngő ifjúság* arról szól, hogy mennyit ér ma a Jimmy Porterek lázadása. A mai lázadó szemében — a rendező finoman eltüntetette a szövegből és a játékból az időre, illetve a helyre vonatkozó túlkonkrét utalásokat — a hagyományos polgári értékek már gunyoros idézőjelek közé kerülnek. Ez a mai Jimmy nem akar értelmiségi lenni, nem akar polgár lenni, nem vállal semmit abból, amit „odakint” értékek nyilvánítottak. Indulata nem annyira osztályharcos vagy generációs jellegű, sokkal inkább az értékkereső ember diszharmonijának kivetítése környezetére. Minthogy nonkonformista, elutasítja a bevett életmintákat, de nem tud helyettük jobbkat, s ezért rossz a közérzete. Egy deviáns diplomás, aki nem hajlandó azonosulni szerepével, nem fogadja el a neki szánt társadalmi státust, inkább cukorkaboltot nyit, és nyers modorral, vadsággal, betörhetetlenségének látványos bizonyítékaival leplezi elveszettségét, eredendő gyöngeségét, támaszra szorultságát.

A *Dühöngő ifjúság*, mint egyik angol kritikusa megjegyezte, többek között az osztályöntudat drámája. Jimmy Porter, a munkásszarmazású értelmiségi lázadását tudat alatt feleségének felső-középosztálybeli származása is motiválja. A képlet azonban fordítva is igaz: a tehetetlen végső megoldásba, a házassági kapcsolat melodramai helyreállításába belejárt-szik a konformizálódás, a polgári társadalomba való beépülés megfogalmazatlan, látens vágya. Ugyanennek a helyzetnek a másik oldaláról, a polgári társadalom támaszáról mint kifejtett konformista lázadóról szól Arnold Wesker *A királynő katonái* című drámája, amely bemutatója után huszonekét évvel jutott el a Madách Kamaraszínházba. A nagypolgári úriúri fokozatosan elerőtlenedő lázadása az újonckiképzés személyiségmivelálló, uniformizáló drillje ellen az évek során talán vesztített valamit osztályharcos szelleméből. A viszonyok is mások azóta, ráadásul magyar fordításban csaknem lehetetlen visszaadni a „cockney”-t, a származásra és iskolázottságra mindennél inkább jellemző beszédmódot.

Am ha Wesker mondanivalóját áttételesen fogjuk föl, az előadás nemcsak az angol hadseregről, hanem mindenfajta kompromisszumra hajlamos lázadásról, illetve a hatalom sikeres asszimilációs törekvéseiről szólhat. A kis méretű kamaraszínpad egyébként szakmailag tisztos, gördülékeny előadása Huszti Péter rendezésében inkább a maga primér naturalista szintjén játszatta el a történetet — holott Wesker épp ezzel a stílusművével lépett ki korábbi naturalizmusából —, és adós maradt a gondolati áttétellel, a polgárú labilis lázadásának kritikájával.

Sokan az egykori dühös lázadás árulójának tartják Harold Pintert. 1978-as *Árulását* a győri színházban mutatták be. (Illés István rendezte.) Nálunk is leírták a kritikások: a híres pinteri „szoba”, alakatlan félelmek és veszélyek falakkal körülzárt színhelye sajátos metamorfózison ment át: mint banális szerelmi légyottok céljából bérelt találkahely, szalodaszoba vagy szalon működik. Az előadás természetesen számot vetett azzal, hogy Pinter nem volna Pinter, ha információszegény drámái építkezését, alakjainak motívatlanságát szellemesen — talán önironikusan is? — nem mentené át a „jól megcsinált darabok” kommersz környezetébe. A cselekmény groteszk visszajátszása nyilván a humánus kapcsolatok kiürülésének menetére hívja föl a figyelmet. Mégsem rejthetjük el enyhe csalódásunkat afölött, hogy a filozófikus enigmák írója a ravasz bulvárszínház látszatával ejt zavarba. Aligha csodálkozhattunk rajta, hogy a színészek úgy játszották el a darabot, mint holmi átlagvígjátékot: kellemesen, oldottan, felszínesen.

Az eredeti pinteri világot mintha David Storey állította volna vissza jogaiba, legalábbis *Otthon* című, 1917-es darabjában, amelynek költőien szép előadása szintén a már említett Dunaújvárosi Bemutató Színpadon került színre. A bizonytalanság és a homály a játék négy szereplője körül — redukált mondatok, félbetört gesztusok — a kommunikációképtelenség előrehaladt tragédiáit sejtetik. Kapcsolatteremtési kísérleteik szomorú csödjé mindaddig az absztrakció síkján lebeg, amíg ki nem derül, hogy mindannyian egy elmegyógyintézet lakói. Amíg szelíd zavarodottságuk megnyilvánulásainak mulatságos napi rutinját figyeljük, arra gondolhatunk, hogy a „normális” társadalom rekesztette ki őket, és „őrütségük” a zárt osztályon bizonyos értelemben szabadság, mert megszabadulás az odakinti világ elfogadhatatlan viszonyaitól. Végeredményben ott is, itt is saját áttörhetetlen magányuk foglyai. A rendező, Paál István tökéletes kamarazenei hangzást teremtett a tétován induló, egymás felé kapaszkodó, majd magányosan elhaló szólamokból. Részvét és távolságtartás elegyéből jött létre az előadás pontosan intonált, tárgyilagos stílusa. Fájdalmas humor lengi át a négy kitűnő színészi alakítást. Miért menekülnek kettős bezártságba ezek az emberek? Voltaképpen egyikükről sem tudunk meg semmit. De a lényegyet mindegyikükről tudjuk.

DOKUMENTUM

NÉHÁNY ADALÉK A SINKÓI ÉLET(MŰ) EGYIK SORSFORDÍTÓ MELLÉKSZEREPLŐJÉRŐL

BESZÉLGETÉS VÉN ANDRÁS ÖCCSÉVEL

CSORBA BÉLA

1. HABENT SUA FATA LIBELLI

A könyveknek valóban sorsuk van, ennek az évezredek közhelynek az igazságát akkor éreztem át, amikor Paska Oszkár fiatal költő barátom visszahozta az olvasásra kölcsönkapott esszékötetet, Sinkó Ervin *Szemben a bíróval* c. könyvét, s elmondta, hogy a címadó esszéként felhasznált páratlan, megrendítő vallomásban leírt kecskeméti vörösőr-gyilkosság számára nem volt ismeretlen, hiszen Vén András fatális halálának tényét rögzítette a családi legendárium is, lévén Vén András testvéröccse az ő anyai nagyapja. Vén János — a nagyapa —, 1898-ban született Temerinben. Több évtizedes magyarországi tartózkodás után újra szülővárosában telepedett le, csekély nyugdíjából él. Apja neve Vén Péter, anyjái Kis Ágnes, hét testvére volt, de már valamennyien halottak. András bátyja tőle tizenhat évvel volt idősebb. Halálának körülményeiről keveset tud, hiszen a Tanácsköztársaság idején Olaszországban volt hadifogoly. Számunkra azonban ez a kevés sem egészen érdektelen, egyebek között azért sem, mert újabb bizonyítékául szolgál a sinkói opus sajátos, nemegyszer már-már dokumentarista igényű hitelének is.

Vén Jánost 1984. szeptember 9-én kerestem fel. Mint a hasonló korú parasztemberek általában, ő is nehezen állt kötélnek. A beszélgetést megkönnyítette, hogy jelen volt unokája, Paska Oszkár is. Beszélgetőtársam jó memóriájú, ám hallása már nem a legjobb. Ennek jelét alább közlésre kerülő szövegünkben is felfedezhetjük. A magnókezelt rögzített interjúból csupán azokat a részleteket közlöm, amelyek tárgyunkkal valamilyen összefüggésben vannak.

2. VÉN ANDRÁS HALÁLA

„Blaha elvtárs, csak hogy biztosan elmenjenek, maga kísérte ki a Lenin-fiúkat a vonatra.

De sötét arccal jött vissza a pályaudvarról.

— Most majd megérti, mi az, amiről annyit beszél — mondta Bátinak, amint belépett, s a zsebéből egy noteszt vett ki, s odanyújtotta. — Csak nézze meg. Nézze meg.

Semmi különös se volt a kemény táblájú, vásári noteszen. Az első oldalán fenn a tulajdonos neve: Vén András. Beljebb kis számok, feljegyzések kiadásokról és bevételekről. Egy kis fénykép is a lapok között. A fényképen házaspár, kicsit mereven, láthatóan a fényképeztetés ünnepélyes aktusától megilletődve ülnek egymás mellett. A fiatal férfi, akin csendőregyenruha, s akinek a bajusza erre az alkalomra nyilván előzőleg bajuszkötő alá volt szorítva, az ölében gyereket tart, pufók, nagy szemű, szüleinél sokkal kevésbé ünnepélyes, figyelő kíváncsi kis külyköt.

— Mi ez? — kérdezte Báti.

— Én is azt kérdeztem, mikor a Lenin-fiúk indulás előtt egy pénztárcával együtt, melyben hetvenkét korona és hatvan fillér volt, a kezembe nyomták. Mi ez? — kérdeztem én is. Egy csendőre volt, akit gajdeszbe küldtünk — felelték.

— Mit? Megölték? Miért?

— Én is azt kérdeztem — felelte Blaha a maga monoton hangján. — A kaszárnya mögött ott szaladt a réten, és — mondták — a kezével jelt adott.

— Talán épp tőlük ijedt meg, és azért futott! — kiáltott fel Báti. — Kinek adott volna jelt?

Blaha elvtárs, homlokát az ablaküveghez szorítva, háttal állt Bátihoz.

— Én is ezt kérdeztem — ismételte tompán. — Mi nem szoktunk annyit gondolkodni. Gyanús volt és kész — ez volt a felelet. És az egyik még hányavetin hozzátette: Ha szárazon mentünk volna vissza, mit szóltak volna a fiúk!

(...)

Blaha elvtárs beszélt, de Báti csak a Vén András fényképét nézte a fiatalasszonnyal s a kis kölyökkel, akin már nadrág volt és hímzett galléros, fehér ing. Húsz év előtt maga Vén András is ilyen volt. Talán otthon ott is áll a pohárszéken az a Vén András-kép. Báti csak a fényképet nézte, Blaha elvtárs alig érdekelte, s amit beszélt, s hogy amit beszél, abban igaza van-e vagy nincs, az meg éppen nem. Blaha Vén Andrásról alig beszélt, a teóriáját fejtegette, s ha azt mondta: Kecskemét, akkor azzal a kétségbeeséssel nézett maga elé, mint akinek a drága, kedves, tiszta, épp most tisztított ruháját leöntötték, bepiszkolták — vérrel. De a ruha volt az, amire mindig visszatért.

S mikor a lefegyverzett vörösőrök, akik egyelőre továbbra is a ka-

szárnyájukban lakhattak, küldöttségbe jöttek engedélyt kérni Vén András csendes eltemetésére — kint fekszik még temetetlenül a réten, mondták —, Blaha elvtárs megadta az engedélyt, de azonkívül mindjárt beszélt is a küldöttséghez.

— Minden forradalomnak — szólt — vannak igazságtalanul megölt áldozatai is. Épp ezért kell e mellett a forradalom mellett, a proletárdiktatúra mellett kitartani, mert ez fog az emberiség életéből ilyen és minden igazságtalanságot minden időkre eltüntetni.”

(Sinkó Ervin: *Optimisták*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979.; 733—734. l.)

„Én afölötti boldogságomban, hogy egy csepp vér ontása nélkül sikerült Kecskemétet legalábbis egy ellenforradalmi kísérlettől megmenteni, mindent el akartam követni, hogy a statárium továbbra is csak fenyegetés maradjon, s épp ennek érdekében akartam meglepetésszerűen lefegyverezni a Kecskeméten államászó volt csendőrökből rekrutást népszerűséget, mely a válságos három nap alatt passzív rezisztenciával várta a fejleményeket, sőt a parancsnokai — az egyik a későbbi britanniás tiszt néven hírhedté vált Babarczy — kísérletet tett, hogy erőszakkal távolítson el a városházáról. Budapestről ennek az őrségnek a leszerelésére terroristákat küldtek, és a népszerűség minden ellenállás nélkül, bár protestálva a gyanúsítás ellen, hogy nem volna megbízható, beszolgáltatta fegyvereit.

(. . .)

A megkönnyebbülés érzésével küldtem őket (ti. a Lenin-fiúkat — Cs. B.) vissza Pestre, miután a lefegyverzés simán megtörtént. Kettő a terroristák közül mosolyogva állt eléem és nyomtak a kezembe egy noteszt, fényképeket s egy erszényt pár koronával. — Egy csendőré volt, akit »hazaküldtünk«. — De mit tett? — Nem tudtak semmit se felelni. Miután valamennyi volt csendőrt leszerelték, ennek is el kellett hagyni a laktanyát, talán hazafelé igyekezett. A terroristák negyvenen voltak, ő egyedül pár lépésnyire tőlük — és lelőtték. — Ha szárazon mentünk volna vissza, mit szólnak volna a fiúk! — Így vallották be végül az igazi okot. Ezért kellett Vén András volt csendőr őrmesternek meghalni, aki, mint később megtudtam, nem volt még harmincéves.”

(Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval*, Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1977.; 75—77. l.)

3. AZ INTERJÚ

— *A bátyja mikor született?*

— Hát aztat nem tudom. Azt tudom, hogy ő harminchét éves volt, mikor ez a haláleset történt.

— *Harminchét éves volt tizenkilencben?*

— Igen.

— *Hogy szerezték tudomás arról, hogy meghalt?*

— Hogy hogyan?

— *Hogy tudták meg ezt maguk, hogy meghalt?*

— Hát valahogy a néném... mer egy testvérnéném az ott vót, Pesten. Az még leánykorában elment Pestre, és ott is élt. A zutóbbi időbe gyűtt el aztán ide, mikó má nyugdíjba ment. Hát most ő persze hogy tudomást szerzett errül. Mer ő a fényképen is rajta van. Ő ott, ahogy a csendőrség csináltatott fényképet, azon is ő rajta van. És egy újság is vót, abba zidőbe járt a csendőröknek egy bizonyos folyóirat, egy újság. És aszongya, a nyóc testvér közül, aszongya, csak egy vót jelen. Mer nyócan vótunk testvérek. Tehát ő, ez a csendőr, ő vót a nyólcadik. Vagyis négy lány és négy férfi testvérek vótunk.

— *A nénye ment el a temetésre...*

— Az. Hát az írt. Ő már csak akkor volt ott, amikor ötet fölvettek.

— *Amikor a sírbul fölvették? Az is tizenkilencbe vót?*

— Hogy?

— *Tizenkilencbe vót az is?*

— Persze. Az tizenkilenc tavaszán vót. Tizenkilenc május 5-én történt a haláleset, mikor ötet agyonlőték. Eltemették, de később újra fölvettek, és másik helyre temették.

— *Arrul, hogy hogyan történt a halála, hallottak valamit? Elítélték?*

— Nem vót... Nem vót ott ítélet! Valaki fölismerte és agyonlőte. Hát nem vót ott ítélet!

— *Haragosa?*

— Hát ki tudja, hogy most haragosa. Azt soha nem tudja meg senki se. Hogy az haragosa vót, vagy hogy fölismerte valaki. Mer mondom, ő nem a zanyaországba vót csendőr, ő Erdélybe töltötte le az összes idejit, főleg Marosvásárhelyen vót. A felesége az marosludasi vót, asz tudom. Mer abba a faluba én jártam is. Ott vót közel a frontho, a román front még át.

— *Én azt olvastam, hogy a Lenin-fiúk, mivel Kecskeméten bűnöst nem találtak, de üres kézzel nem akar. ak Pestre visszamenni, mikor meglátták, lelőtték.*

— Hát mondom, ez má egy rejtély. Ez hogy történt, és ki löte le és miér löte agyon, ez ugye egy szent titok, ezt soha nem tudja meg senki.

— *Errül nem is hallottak soha semmit?*

— Nem, hát persze, hogy nem. Akkó hát fölfordult világ vót. Akkó át ott a forradalom, Magyarországon. Minket azé is nem eresztettek haza olasz fogságbul. Egy olasz ezredes megmagyarázta, hogy tik azé nem mehettek haza, mert Magyarországon most forradalom van. Meg ott kommunizmus van. És azé nem akarta azt a tengersok népet onnét a frontul hazaereszteni. Akkor ezek még mind beátak vóna. Abba zenebonás világba. A zolaszok aszt tudták, azé nem is eresztettek haza bennünket.

— *Hivatalosan a családot nem értesítették? A szülők Temerinben éltek, ugye?*

— Hát persze. Hát a néném az értesítette, hát akkó még az édesanyám is élt. No de hát mit tehattunk? Mondom, övele leveleztünk, meg az ángyunkkal is. Meg pénzt is küldtünk neki egypárszor, meg lett írva neki az is, hogy a gyerekeknek az apjuk után egy rész, ami vót, egy kis valóság, egy részük van a gyerekeknek. De avval eccécsak megszűnt a levelezés. Hogy mért nem írt, ugye, ezt nem tudjuk. Meghalt-e? Csakis ilyesvalaminek köllött lenni. Mer abba zidőbe úgy vót, hogy föltettünk neki ezer dinárt, és ott Romániába lejbe kikapta. Akkó nem úgy vót, min most. Most nem lehet pénzt küldeni póstán külföldre.

— *A maga András bátyjának a felesége Kecskeméten vót, amikó őtet lelőték?*

— Ó Kanizsán vót akkor a két gyerekkel. Ó otthagya őket, ahogy én hallottam aztán. Aztán kikerűt vissza Brassóba, visszament Romániába. Ó marosludasi származású. Még azt a falut is ismerem! Ott vót közel a fronto. Ott átak a zágyúk a falu szélin.

— *Maga is járt ára...*

— Marosludason. Igen. Ó odavalósi. Bálint Rózi vót a neve neki. De hát szeginy, én nem beszétem vele sose. Akkor, amikó itthon vótam szabadságon, mer én a bátyámmal mindig leveleztem, akkor úgy vót, hogy mikor megyek vissza szabadságrú, majd én ott fölkeresem. De hát tudja zisten azt a közlekedést is, én abba valahogy nem vótam járatos. Akkor még lett vóna alkalmunk eccer a zéletbe beszéni vele, ha akkor így fölkerestem vóna, ezt tudva, hogy a háború után ő így jár. Ugye, ő nem vót a fronton, mint csendőr, ugye, és itt van, mégis el köllött neki pusztúlni. De ha ő rá hallgatott vóna az itthon vót jó kolegáji, barátjai, akikkel együtt legínykedtek... Azok mind lebeszéték, hogy ne menjen. Civilbe gyűtt ide ő haza. A családja, ő ott, mondom, Kanizsán vót. És beszéték, hogy ne menjen vissza ebbe a fölfördűtt világba. No most ott, hogy ő visszament, ott Kecskeméten, hogy őtet ki löte agyon, hogy mér löte agyon, ezt soha nem tudja meg senki. Csendőr-tiszthelyettes vót. Ó direkt utólagosan Nagyenyeden mint őrsparancsnok vót a Zandrás.

— *Milyennek ismerte a bátyját? Hirtelen haragú vót?*

— Hát én errú sokat nem beszélhetek. Mert ő amikor utólagosan itthon vólt, én akkor lehettem csak hat-hét-nyóc éves gyerek. Hát egy nyolcéves gyerek, vagy hét, még nem tud erkölcsileg kiismerni. Errú én nem beszélhetek. No most, mer a mi apánk az egy közismert részeges ember vót itt a faluba, olyan nem vót még egy, mint a mi apánk, azt kerűfordú részegen húzták haza, pofája be vót verve neki, ahogy hempergett. És akkor is, mikó itthon vót ő utólagosan, akkor is úgy húzták haza apánkat a legínyek éccakának idejin. És csupa vérmaszat vót a pofája, ahogy összeverte pofáját ott részegen, hogy hempergett. És a kardja így föl vót neki akasztva, de akkor is szerencsére ott vót három

vagy négy ilyen velevívású legínykori cimboráji. Akkor, mintha látnám is, úgy feküdtem a kiságyon, mikó odarohant, azt a kardot kirántotta, de ezek persze ott vótak mingyá, ott hárman-négyen, és lefogták. Mert ő akkor rögtön összedarabóta vóna a... a zapánkat. És akkor a zanyámtul is elbúcsúzott, és megmonda, addig még ez a zátkozott apánk él, addig én többet nem gyüvök ide, anyám, én ezt nem bírom látni, aszongya, azt a mocskosságot, amit ő visz, a zegíssz uccának csak csúfja vót a család.

— *Olvasta-e azt a könyvet, amelyben szó van a maga bátyjának a haláláról is?*

— Melyik könyvet?

— *Sinkó Ervin Optimisták című regényiben van errül szó.*

— Nem.

— *Nem is hallott errül a zírórul?*

— Nem. Egyáltalán nem.

— *Ez az író volt a kecskeméti városparancsnok.*

— No jó, mondjuk, abba zidőbe hát mondjuk, az a városparancsnok, vagy a zottani nép az látta meg hallotta. De hát ugye arról nem akart beszélni senki se. Hát az a néném az fürkészett, az utánnajárt, hogy és mint történt, de hát az teljesen nyoma veszett. Senki egy konkrét adatot arról senki nem tudott mondani.

— *A bátyja Kecskeméten van eltemetve?*

— Ott, igen. Hát az a néném az egyszer el is vezetett engemet a sírjához, hát ugye van egy kőkereszt, hát annyi idő óta az má nem is olvasható. Meg benne vót a fényképe is neki. Abba kőkeresztbe.

— *János bácsi, a testvérei közül él-e még valaki?*

— Nyócunk között csak nekem ég még a gyertyám.

— *András bátyjárul maradt-e valamilyen emlék? Katonakönyv, fénykép?*

— Maradt, csak én nem tudom, hova lett. Ő akkor még csendőr káplár vót, mikó beát csendörnek. No meg aztán a fénykép, amit csinátattak a csendörök a halála után. Más nem maradt.

— *Élnek-e még a bátyja hozzátartozói?*

— Hát hogy élnek-e, megvannak-e? Mondom, a levelezés megszűnt. Hogy most a zasszony meghalt-e, vagy a gyerekek élnek-e vagy nem, errül semmit nem tudunk egyáltalán.

JEGYZET:

1. Szómagyarázat: *utólagosan* = utoljára

velevívású = vele egyívású

Kanizsa = Magyarkanizsa, Kanjiža

2. Sinkó Ervin kecskeméti tevékenységét részletesen bemutatja Bosnyák István *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* c. könyvében. (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.)

VITA

AZ ELMÉLETI LÉLEKTANRÓL ÉS A HOMEOSZTÁZISRÓL

Megjegyzések egy pszichológiai eszmecseréhez

Baráth Árpád és Hódi Sándor vitája mintha két, más-más táborhoz tartozó pszichológus vitája lenne. Valóban nem egyazon oldalon állnak, csakhogy véleményem szerint nem úgy különböznek egymástól igazából, ahogyan azt ők — egybehangzóan — elképzelték. Nem hiszem ugyanis, hogy összeütközésük mindenekelőtt a *pozitivizmus* és a *humanizmus* konfrontálódásaként könyvelhető el. Pontosabbak vagyunk talán, ha azt állítjuk: Hódi bíralt kötete egy etikai beállítottságú, elméleti-spekulatív megközelítés eredménye (ahogyan azt egyébként Baráth is megfogalmazta), míg Baráth egy szakma-centrikus, „tény”-orientált mentalitású bírálókat tett közzé. Az eltérés — érzésem szerint — *főként* abban rejlik: Baráth természettudományos diszciplínaként hajlandó kezelni az általa művelt tudományt, a kísérletes eljárások hitelesítő erejében bízva; Hódi-nál a lélektan inkább elméleti: ő a kísérleti eredményeket sem *leolvasni*, hanem inkább *értelmezni* akarja. A két közelítés nem feltétlenül zárja ki egymást — olyan szempontból legalábbis bizonyosan nem, hogy ha pl. Freud életművére gondolunk, egyes részeit egy analitikus gyakorlatot folytató terapeuta pályafutásaként vehetjük szemügyre, míg ha pl. a kultúra, a művészetek lehetőségeiről és szükségletéről értekező Freudra irányítjuk figyelmünket, egy teoretizáló gondolkodót láthatunk. Nagy kérdés persze, hogy e „két” Freud nem igazán kettő-e. Azaz: implikálja-e a terapeutizáló Freudot ama másik eredményessége, vagy következik-e az „egy illúzió jövőjéről” értekező Freudból a pszichoanalitikus technikáról író Freud? Nem időrendben értve az implikációt, a következtést, hanem *logikai szükségességét* tekintve.

A magam részéről *értékbeli* különbséget nem vagyok hajlandó ab ovo tulajdonítani sem a természettudományos, sem az elméleti lélektannak (vagy ha jobban tetszik: sem a pozitivistá, sem a humanisztikus pszichológiának). Számomra értékkritériumként bármely esetben az merül fel: mennyire ellentmondásmentes és teljes az a rendszer, amelyet valamely megközelítés kirajzol.

Baráth szerint Hódinak az emberi viszonyok humanizálásáról tett megállapításai pontosak és vitára késztetőek, „de egy pszichológus szerzőtől több is elvárható művének zárószakaszául, főként oly magas ívelésű előszó és egynehány igazán jól sikerült fejezet után!” (*Híd*, 1984. 6., 847. oldal) Csakhát — idézhetnénk válaszul Hóditól — mik is a humanizálás valódi perspektívái? „Hiszen valamennyi kitűnő pszichoterapeuta együttvéve sem volna elégséges ahhoz, hogy megbirkózzon egy közepes méretű üzem alkoholizmus-gondjával.” (*Híd*, 1984. 9., 1232. oldal) Hódi eme kijelentését az indokolja, hogy szerinte a *társadalmat* tehetjük felelőssé a személyiségfejlődés zavaraiért; s mert ez a helyes magyarázat, a megoldásnak is társadalmi szintűnek, nem pedig individuálisnak kell lennie.

Az *individuummá válás és szocializálódás* folyamatához jutottunk a jelzett problémával. Olyan hálózat ez, amely alternatívák sorozatából szövődik. Mert a legkülönbözőbb társadalmi situációk eltérő szerepeket kínálnak fel a situáció lereagálására-feloldására; s ha valamelyiket választja a személyiség a lehetséges szerepek közül, választásában nyilván közrejátszanak ugyan előző megoldásainak rezultatív nyomai, de közrejátszik az a végső soron genetikai diszpozíciónak mondható bázis is, amely eleve érzékenyebb-felvevőképesebb tette őt bizonyos megoldások előnyben részesítése iránt.

Nagyon triviális példával élve: ugyanolyan típusú, elhúzódó konfliktushelyzet tolerálható az egyik ember számára, míg a másik csak narkotikumokkal képes elviselni (példabeli két alanyunk neve, életkora, társadalmi helyzete, neveltetése, és így tovább, azonos, illetve lényegét tekintve hasonló). Megszívlelendőnek érzem Baráth azon vélekedését, amely szerint naiv Hódi elképzelése: az önigazgatású szocialista társadalomban megszűnik az introvertált-extrovertált személyiségtípus-dichotómia. Pontosabban: lehet, hogy nem naivitás ez, hanem valamiféle himnikus elképzelés, logikailag azonban nem következik az emberi lényegeret kiteljesítő, a szabadság igazi birodalmába elérő, elidegenedétségmentes ember koncepciójából (legalábbis szerintem nem).

Ami a Varga Zoltán által is kifogásolt, a biológiai tényezőket eliminálni óhajtó Hódival való vita szükségességét illeti: ha pl. a nemi szerep és a szexuális identifikáció kérdését vesszük: „A biológiai nem és az annak megfelelő pszichológiai nemi szerep elfogadását jelenti a szexuális identifikáció. Míg a század első felében kifejlesztett freudi koncepció szerint a pszichológiai nemi szerep (...) a születés pillanatában meglévő öröklött, alkati pszichoszexuális biszexualitást jelent, amelyben a személyiség kibontakozása és fejlődése, illetve a szocializációs folyamat döntő szerepet játszik, addig a hatvanas években kialakult tanuláselméleti, szociálpszichológiai modellben tanult viselkedési forma és a születéskor szexuális neutralitással jellemezhető. Eszerint a felnőttkorig ki-

alakuló pszichológiai nem (pszichoszexuális orientáció) kialakulásában a kisgyermekkorú kijelölt nemnek (öltöztetés, játékok stb.) és a neveltetési viszonyoknak tulajdonítanak elsődleges jelentőséget. (...)

Az elmúlt évtizedben egyre erőteljesebben ismét kibontakozó biológiai irányzatot azok az adatok támogatják, amelyek klinikai genetikai tanulmányokon alapulnak és a szexualitás agyi morfofiziológiai és neurokémiai tanulmányozásából erednek.

Kvantitatív morfometriai vizsgálatokkal agyi nemi különbségeket mutattak ki. (...) Fiziológiai mérések szerint (...) a férfigy jobban lateralizált, mint a női."

(Dr. Lipcsey Attila—Dr. Szentistványi István—Dr. Janka Zoltán: *Biológiai pszichiátria*. A Magyar Pszichiatriai Társaság kiadványa. Kézirat gyanánt, 1984., 241—242. oldal.)

A hosszas idézés azt kívánta példázni: milyen fordulatokkal terhes kérdéskör akár csak ez az egy is, s mennyire leegyszerűsítő lenne, ha biológikum-függetlennek vélnénk.

Nem hiszem, hogy napjainkban olyan egyértelműen és általánosan célszerű lenne a természettudományokban a nagyfokú specializáció, mint ahogyan azt Hódi írja; s azt sem hiszem, hogy a társadalomtudományok esetében ugyanez a nagyfokú specializálódás feltétlenül paralizálna (vö.: *Híd*, 1984. 9., 1229. oldal).

Mélységesen igazat adok viszont Hódinak: „Ki tartja vissza utolsó elkeseredett döntésüktől az öngyilkosokat?” (*Híd*, 1984. 9., 1232. oldal.) A visszatartást megbocsáthatatlan leegyszerűsítés lenne csak a pszichológiától várni (lett légyen bármilyen mentalitású pszichológiáról szó). Természetesen a lélektan művelőitől meg kell követelni minden általuk megtehető. De — Hódival szólva — a gyógyítás „végső soron a társadalmilag hatékony cselekvőképesség biztosítása” (*Híd*, 1984. 9., 1233. oldal).

A pszichológia is segíthet e cselekvőképesség elérhető formáit észrevétetni a személyiséggel, ám a pszichológusnak magának is determinált a „társadalmilag hatékony cselekvőképessége”; amennyiben ennek mértékével elégedetlen, *szakmai* és *etikai* kötelessége is jelezni elégedetlenségét, s ha sejtí, lehetőségének bővítési módját sürgetni, akár követelni.

Itt már valóban nem a professzió skatulyáinál, hanem a társadalomnál mint egészénél tartunk.

*

Számomra sok tekintetben igen szimpatikus Hódi kötete (még lehet, ez mostani hozzászólásomból kevéssé tetszik ki); Baráth némely ellenvetését Hódival szemben mindazonáltal fontos ellenvetésnek érzem.

Egy Hódi-interpretációval külön vitám van. Hódi a nonkonform magartási formákat a pszichés homeosztázist védő normális reakció ered-

ményének tartja. Baráth kifogásolja ezt, s általában más véleménye van a homeosztázisról, mint Hódinak (vö.: *Híd*, 1984, 6., 851—852. oldal).

Nagyon lényeges problémának tartom a homeosztázis-kérdést, s épp ezért mondom el róla az én feltevésemet. Számomra a legelfogadhatóbbnak Prigogine megoldása tűnik. Ő termodinamikai validitású folyamatok leírásába integrálja az élőlényeknek mint nyílt rendszereknek a jellemzését. Ez azonban csakis egy nem egyensúlyi termodinamika koncepciójának a kidolgozásával valósítható meg, s csak úgy, ha olyképpen definiálunk, hogy az élőlények nyílt, dinamikus struktúrák, amelyek állandóan újra és újra kapcsolatokat teremtenek környezetükkel, s egyensúlyba kerülésük halálukat jelenti. Mindebből az a kijelentés is adódik, hogy komplexebb szerveződések nem egyensúlyi szerkezetének kialakulása, fejlődése entrópiacsökkenési folyamat.

Bármely élő rendszer munkavégző képességét e képesség érdekében használja fel; minél komplexebb szerveződésű valamely élőlény, esetében annál jelentősebb — mennyiségét, minőségét tekintve egyaránt — a külső munka.

„Az ember biológiai léte »egyensúlytalan lét«”-állítás esetén opponálni kell a biológiai érvényességű homeosztázis-elméletekkel szemben. Véleményem szerint az ember *elfogult*: elfogultsága azáltal is manifesztálódik, hogy a szükségletkielégítés fokozatosan bővülő folyamatához hasonlóan (amikor a kielégítés megszüntetés *is*, de egy olyan reprodukció kezdete *is*, amely bonyolultabb-összetettebb és felszólítóbb szükségletek léte-sülése) az ember specifikus vonása a *nyitás*. Fejlődésének garanciája és jellemzője az újnak, a teljesebbnek, az igazabbnak, a szebbnek a keresése. Ebben az értelemben az emberi értékek tartalmát — Hellerhez hasonlóan — a „második” természet által vélem determinálnak, de a legalapvetőbb értékek megteremtésének-kinyilvánításának igényéről azt gondolom, hogy fiziológiailag-genetikailag meghatározott. A legalapvetőbb értékek iránti igényt, birtoklásuknak, elérésüknek vágyát olyan fiziológiai intencionáltságnak tekintem, amely az embert mint kultúrát teremtő lényt jellemzi.

E nagyon szakmainak ható fejtegetés elvontságát mérséklendő, Allport patetikus passzusát idézem: „Az ember... nem homeosztatisz teremtés. Nem az önmagán belüli vagy a környezet és saját maga között fennálló egyensúlyra tör. Nyugtalan-sága rendszeres, túl mélyen gyökerezik ahhoz, hogy időleges kielégítések eltakarhatnák. Életének szilárdabb alapképletét keresi, olyasmit, amelynek birtokában legyőzheti az elidegenedést és a szenvedést. A homeosztázis folyamatában van valami vérszegény. Ez a lustaságnak kedvez, és megházdudtolja azt a sajátosan emberi képességünket, hogy önmagunkat felülmúljuk.” (Az Allport-idézet adatait s iménti elvont fejtegetésem folytatását lásd: „*Magyar Pszichológiai Szemle*”, 1984., 50—56. oldal.)

A részletkérdésre irányuló vita után — befejezésül — az általánosabb ellentétre visszatérve: a „tények” verifikálhatóságát hangoztató s csak a verifikálható „tényekre” hagyatkozó hajlandó Baráth egy ideologisztikus pszichológiai művet bírál. Hódi művében ugyanis — alapkonceptióját tekintve — ideologisztikus előfeltevések és következtetések dominálnak. Hódi — pl. Leontyevhez hasonlatosan — az osztályoktól újra mentessé váló társadalmi formációt a *harmonikus totalitású* pszichikum kibontakozási időszakaként gondolja el. Ez az elgondolás hű a marxista szociálintropológiához (Márkus György és Heller Ágnes köteteire utalok a példa kedvéért), valójában nem a „tények” univerzumába tartozik azonban, hanem a hipotézisek birodalmába. Nem hiszem persze, hogy bármely tudomány nélkülözhetné a hipotéziseket. Azt gondolom, értelmes munkamegosztásra lehet törekedni: arra, hogy a „tények” és az „ideológiák” ne megsemmisítsék, hanem — ez jóval ellentmondásosabb és kevésbé látványos folyamat — segíteni-korrigálni igyekezzenek egymást.

Miközben nem elfeledkezve arról sem, hogy a marxi vélemény — a természeti korlátok visszaszorításáról — arra figyelmeztet: a kommunizmus olyan társadalmi rend lesz, ahol mindenki egymástól eltérő, „természet adta” képességei szerint, azoknak megfelelően tevékenykedik majd. Tehát még ez a hipotézis is feltételezi a természetiség meg nem szüntethető létezését.

Szeged, 1984. december 27.

BALOGH Tibor

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

JELENLÉT VAGY MINŐSÉG

Írta és hitte Vébel Lajos. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

Az újságíró — nem a naponta mázsányi plakáthír szállítója vagy a hírugynökségi jelentések fordítója, hanem a kommentátor, a riporter, a tárcaíró, röviden: a közíró — afféle végletek között feszülő hibridember. Témája a pillanat, de vágya, hogy meglátásainak foganatja legyen, foglalkozzanak az általa felvetett, jelzett közérdekű problémákkal. Életformája az örökös változás, de közírói súlyát állandó mértékegység: a jelenlét határozza meg. Tájékozottsága korlátlan, s az élet egyes területeinek mégis csak a felszínét ismeri. Hozzáértését, jártasságát, amelyet határtalannak látunk, valójában felületesség jellemzi. A szükséges újságírói mindenesség — nem ok nélkül — is könnyen gyanút ébreszt, különösen akkor, ha valaki egyszer sportriporter, másszor színházi kritikus, harmadszor külpolitikus, negyedszer pedig divatszakértő — hadd ne folytassuk a sort a végtelenségig — ahogy ez egykor a redakciókban, főleg a néhány fős vidékiekben volt. Manapság, mikor az élet minden területéről jelszóként visszhangzik a szakosodás követelménye, a mindenes újságíró is ritka, egyre ritkább. Csak egyetlen változatban fogadható el, ha nem sportról, nem színházról, nem külpolitikáról, s nem divatról, hanem — látszólag minderről, de lényegében — ezek kapcsán az emberről ír. Azokról az általános vonatkozásokról, amelyek bennünket érintenek, akik nem vagyunk sem középcsatárok, sem színészek, sem miniszterek, sem divatkreálók, de a közíró meglátásai mégis ránk tartoznak. Mert magatartásunkat, gondolkodásunkat, véleményünket, emberségünket, felelősségérzetünket alakítja, irányítja. Hozzánkfordulása tehát nem stílusfordulat, hanem problémaérzékeny látásmód kérdése.

Effajta közírói magatartás, szerep a célja, ideálja Vébel Lajosnak, aki több mint három évtizede írásaiból válogatott egy kötetnyit, ezzel a sokat mondó címmel: *Írta és hitte*.

A közírónak valóban legfőbb ismérve, hogy hiszi, amit leír, de nem csak úgy, hogy fontosnak tartja, úgyis, hogy véleménye van arról, amit

tollhegyre tűzött, a jelenségről és ennek következményeiről, és ezt sajátosan, egyéni jegyeket mutató stílusban közli olvasóival, hallgatóival. Tehát véleménye mellett stílusa is legyen, bár nem feltétlenül szükséges, hogy kifinomult stilsztaként álljon előttünk, hogy írói vénával rendelkezzen. Így látja ezt Vébel Lajos is, akit saját bevallása szerint idejekorán figyelmeztettek, hogy az újságírás nem azonos az irodalommal, s aki nem is akart író lenni soha. Csak újságíró. Igaz, példaképei — helyesen — azok az író-újságírók, akik vidékünkön rangot, tekintélyt szereztek ennek a nem túlságosan jónevű szakmának, szint adtak hírlapírásunknak (Gál, Majtényi, Debreczeni, s én Herceget sem hagynám ki a sorból). Ha Vébel írásait olvasva felismerhető hatások után kutatunk, akkor elsősorban Majtényi Mihály „színesei” jutnak eszünkbe. Már azért is, mert Vébel mondatainak szintén van jellegzetes ritmusa, írásainak felismerhető a lélegzetvétele, s stílusbeli fordulatai is egyéniék. Az sem kétséges, hogy szeret csevegni, örömmel bizalmasodik olvasójával, hallgatójával, hangneme nemesgyser cseverésző, de mindezt Vébel nem majtényis színvonalon műveli. Majtényi színesebb volt, írásai már-már novellák, de legalábbis tollrajzok, Vébel pedig politikusabb, aktuálisabb, írásai zömmel kommentárok. Természetesen ezt a párhuzambaállást nem a minősítés, hanem a jellemzés szándéka magyarázza. Majtényi Mihály publicisztikájának legjava szépirodalmi színvonalú, ahogy ezt *Betűtánc* című kötete is bizonyítja. Vébel könyve viszont az újságíró sokféle figyelésének kíván lenni a bizonyítéka.

Ahány írás a kötetben, szinte annyiféle téma. Közös jellemzőjükként azokat a vallomásértékű mondatokat idézhetnénk, amelyekre az 1963-ban keletkezett *Mit ér az ember és munkája?* című írásában talál az olvasó: „Egy mikrofonlázás újonc rádiómunkatárs beszél az éterbe, egy kis figyelemre áhítózva, aki ezentúl is lehetőleg mindig olyasmiről szándékozik írni, mint eddig a Magyar Szó hasábjain, ami feltételezhetően érdeklí, bosszantja, felvilágosítja, megindítja vagy elgondolkoztatja az ezerfejú és -szívű, láthatatlan, de azért szinte ijesztően mindig jelenlevő, ítéleteiben oly kérlelhetetlen előfizetőt.”

A médiumváltás késztette valamástétel egyértelműen jelzi a Vébel Lajos-i publicisztika irányát, szándékát. S akik rendszeres hallgatói az Újvidéki Rádió vasárnap Esti híradójának, tudják, bizonyíthatják, hogy Vébel szándéka azóta sem változott. Legföljebb az írások színvonala variál, ami természetes is, mert ki képes jelentkezésről jelentkezésre — mégha ez csak heti egyszeri alkalom is — azonos formában, színvonalon írni. A könyv azonban más, mint a heti jelentkezés. A nyomtatott vagy hangos megjelenés az adott, a gyorsan enyésző pillanat terméke, az írások élettartama nagyon rövid, alig több egyetlen napnál. A könyv viszont már-már a maradandóság igényével készül. Ezért szoktak, kell változtatni az írások közül. Vébel Lajos könyve pont ezt a próbát nem állja ki. Válogatásként problematikus.

A három évtizednyi életmű válogatója ugyanis nem tudta eldönteni, hogy kötete esetében melyik elvet kövesse. Azt-e, amelyikkel bizonyítja, hogy újságíróként mindenre reagált, ami fontos volt, amit fontosnak ítélt, vagy azt-e, amelyik szerint kizárólag az egyes írások minősége, megformáltsága a mérce, az, ami a publicisztikában is az értékek záloga. Persze hogy ideális, ha a két elv nincs ellentétben. Ha viszont a válogató választani kényszerül, ahogy ebben az esetben történt, akkor semmiképpen sem az elsőnek említett elvet üdvös követni. A jelenléti meghatározó erejű szempont, tényező az újságírásban, alapföltétel. Tíz, húsz vagy harminc év után azonban csak az írások minősége lehet a döntő. Éppen Vébel könyve bizonyítja, hogy a kifejezetten alkalomszerű írások a legkevésbé időállóak. Színvonaluk, megformálásuk nincs egyenes arányban pillanatnyi jelentőségükkel. Egykor nyilván fontos volt elmondani, hogy költözik a szerkesztőség, társbérletről új, korszerűen felszerelt épületbe jutó főbérlelő lett. De ez ma már teljesen érdektelen, főleg abban a formában, ahogy Vébel megírta. Túlságosan magánjellegű, a *Rádiós lettem* vagy az *Örvenedik születésnap* c. írás is. Akárcsak az egykori tenisz-élményt megörökítő emlék (*A tenispályák zsonglőrje ellen*). De nem állja ki az idő próbáját az a néhány írás sem, amelyeket alkalmasint a bennük szereplő személyek miatt iktatott könyvébe Vébel Lajos. Pap Józsefről, a költőről, az orvosról és a családapáról már-már falvédő szintű személyeskedést enged meg magának. Ács Károly főszerkesztővé választásáról szinte egyetlen figyelmet érdemlő gondolata sincs. Gált és Majtényit búcsúztatva sem jeleskedik, láthatóan csak kötelességet végzi. Van ezenkívül több megengedhetetlenül naív (*Vámvizsgálat, Kínaiul kell írni, Hajsza a kórház után, Nemzetiségi összetétel, Tüntettek a diákok, Jön vagy nem jön*) és néhány érdektelen (*Bicskás történet, Lakáshány*) írás a kötetben. Körülbelül a válogatás harmada nem érdemli meg a könyv biztosította maradandóságot. Sajnos, közéljük kell sorolni azt a szívvel írt írást is, *Tartozásom Zsáki Józsefnek*, amelyben egy igaz élet példáját kívánja élénk állítani, de olyan sután teszi, hogy ezzel devalválja szándékát. Toldi Miklóst lát írása alanyában, s ez szép párhuzam is lenne, ha nem hivatkozna a szocrealista irodalomtörténet konstrukciójára, miszerint „Arany János költeményének hőse a nép erejének és legyőzhetetlenségének megtestesítője”. Ez már az a határ, amin túl az újságírói mindenesség nem engedélyezett, a felületesség nem tolerálható. Hasonló okból említendő az 1970 c. írás bevezetője, melyben pontatlanul idéz egy Csokonai-verset.

Nem csak arról van szó, hogy a kevesebb több lett volna, hanem arról is, hogy a koncepcióválasztás bizonytalansága mellett — ami a kötet bántóan, feleslegesen — vegyes jellegét és színvonalát eredményezte. Az időrendiség elvének követése sem bizonyul legszerencsésebb szempontnak, jobb lett volna műfaji vagy tematikai tömbökbe rendezni a biztosabban szelektált anyagot. Vébel Lajosnak nem azt kell az írásait

összegyűjtő könyvvel bizonyítania, hogy ő több, mint harminc éve igenis jelen van újságírásunkban, mindennapjainkban. Ezt tudjuk mindannyian, s becsüljük is érte. Annak lehetett volna igazolása a könyv, hogy legjobb írásai kiállják az idő próbáját. Olyan közíró, kinek régi írásait ma is érdeklődéssel lehet olvasni. Ahogy ez a kötet mintegy harmadából kiderül, főleg azokból az írásokból, amelyekben a számára közelinek látszó pszichológiai kérdések és közelítési lehetőségek a meghatározóak, s azokból, amelyeken a kulturálatlanság, a műveletlenség, tunyaságunk ellen emeli fel szavát. Az utóbbiakban mutatkozik meg Vébel Lajos hite és tollának élessége.

GEROLD László

MŰFAJAVATÓ KÖNYV — DE ...

Zabosné Geleta Piroska: *Igy zajlott az életem*. Forum Könyvkiadó, 1983

A racionális szervezettséget és tervszerűséget magáénak nem igen mondható, az egyéni kezdeményezésekre támaszkodó jugoszláviai magyar folklorisztika kétségtelen erényei közé tartozik, hogy a jobbára magukra hagyott terepi gyűjtőink a legnépszerűbb, s a kutatók körében is legkapósabb népköltészeti műfajok — a népdal, népballada és népmese — után a vidékeinken kevésbé ismeretes, olykor pedig ritkaságszámba is menő műfajok és műfaji csoportok felé fordulnak egyre gyakrabban. A dal és ballada között elhelyezkedő folklór epikus ének; a találósok; a proverbiumok; az epikus gyermekfolklór; a köszöntők; az erotikus népmesék újabb vagy közelmúlti gyűjtése és kiadása egyaránt azt az öröndetes tényt példázza, hogy népköltészet-kutatásunk meg- és meghaladja a fent említett „műfaji szentháromság” kereteit, s újabb és újabb műfajok és műfaji csoportok ugarát töri fel vidékeinken.

A külföldi kiadványok mellett az egyéni kutatók ösztönösen jó tájékozódását, műfaji irányvételét dicséretre terelhetette — csaknem másfél évtizeddel ezelőtt — dr. Burány Béla figyelmét is az egyik különleges, sőt paradox folklór irodalmi műfaj, a *paraszti emlékirat* felé.

Műfajunk paradoxális volta az írásosságában rejlik: a népi, tehát *szóbeli* irodalom *írott* formája ... Ami eleve azt is jelenti, hogy magán viseli a folklór irodalom alkotói törvényszerűségeit általában, s külön a szóbeliség, illetve szájhagyományozás tipikus népköltészeti jegyeit is. A voltaképpeni, a valódi *folklór* emlékiratot nyilván épp az különbözteti meg az amatőr, a műkedvelő, a dilettáns *írástudók* memoárjaitól, hogy írott formája ellenére is a folklór, tehát szóbeli epika ismérvei uralják világlátásban, prózapoetikában és stilisztikában egyaránt. Vagyis, ahogy az utószó *általában* e műfajra vonatkoztatva igen találóan írja: e paraszti

önéletrások szerzőinek esetében „mintegy öntudatlanul is saját közösségük szabályozó rendszere irányítja tollukat” . . .

Könyvünk utószóából komplikált fülszövege paraszti önéletrást, népi életrajzot ígér az olvasónak. Zabosné emlékiratának első lapjai azonban erősen megkérdőjelezzik, a könyv egésze pedig teljes mértékben is kétségbe vonja e műfaji besorolás jogosultságát.

Horgosi szerzőnők (szül. 1910.) memoárját mindenekelőtt alapvető folklór-szociológiai tények zárják ki a voltaképpen paraszti önéletrás népköltési műfajából.

Az apai nagyszülők szegedi származású paprikatermesztők voltak (Horgoson az elsőik közt honosítják meg ezt az új mezőgazdasági kultúrát), az apa viszont a szegedi inasévek után önálló cipézmester, majd az első horgosi mozi tulajdonosa, aki általában könyvvel vagy újsággal alszik el, s fiatal korában amatőr színi előadásokat is rendez . . . Természetes tehát, hogy Geleta Piroska gyermekkorának művelődési alaprégét nem a folklór-, hanem a sajtóságos iparos-kispolgári kultúra rakja le: az óvoda, az iskola, a tánciskola, s a tevékeny amatőr színjátszás már az iskola padjaiban is. És mindennek jelképes-beszédes betetőzéseként az első „szerenád” — ahogy szerzőnők írja — az első „imádójától”: „*Akácus út, ha végigmegyek rajtad én*” . . . Mesékkel is *könyvből* ismerkedik időközben, népdalt pedig, autentikus közegében, jobbára csak a paprikafűzőktől hall olykor. S a férj is iparos: tanyai származású szakképzett gépész, majd cséplőgép-tulajdonos — és szintén amatőr színjátész, sőt rendező . . .

Az új házások 1930-cal kezdődő közös életútját aztán ez a hivatás-számba menő tevékenység, a színi amatőrizmus határozza meg döntően, függetlenül attól, hogy időközben éppen cséplőgép-tulajdonosok, kocsmárosok vagy szőlőtermesztők-e a kenyérkereset formái szempontjából. A felszabadulás után e közös amatőr kultúrtevékenység afféle családi munkamegosztás eredményeként szakosodik is (a házaspár egyik tagja főleg rendez, a másik meg népitánc-instruktorként tevékenykedik), s az egész környéken híressé vált műkedvelő házaspár csaknem professzionáta kulturális ténykedésének szép társadalmi elismeréseként szerzőnők végül is Októberi díjban részesül.

Természetes és jogos is tehát, hogy egész könyvét a tehetséges és kiemelkedő művelődési amatőr, a falusi kultúrmunkás tudata és öntudata hatja át, s nem a kreatív folklór-egyéniségé. A „parasztoktól”, a „néptől” szerzőnők diszkréten bár, de következetesen disztinválja magát, róluk mindig többes szám harmadik (s nem pedig első) személyben szól — még akkor is, amikor igen gyakran spontánul együttérez nyomorúságukkal, s kisebb-nagyobb problémáikkal.

Zabosné Geleta Piroska és műve szempontjából azonban nem kevésbé volt fontos és meghatározó erejű az a körülmény sem, hogy — könyve tanúságaként — a mezőgazdasági foglalatosság időszaikában sem ke-

rült tartósan testközelbe egy eleven szájhagyományozó közösséggel. A folklorisztikában számon tartott ama *összekötő réteg* tagja sem volt tehát, amely nem a tipikus — földműves-paraszti — folklór-egyedekből tevődik össze ugyan, azonban a hagyományozódás, szóbeli tragédia eleven folyamatába oldódva, s az ún. hivatásos kultúrát is közvetítve a népi felé, maga is tevékenyen részt vesz a folklór irodalom életében és éltetésében. Zabosné, az immár affirmálódott kultúrmunkás tehát nem váltott kultúrát; ő már kisiskolás korában, a tízes évek végén, s a húszasok elején is ebben: az *író* kultúrában élt, s nem pedig a szóbeliben, s nem a folklórral, hanem a népi és hivatásos művelődés *közötti*, műkedvelő színi kultúrával került tevékeny és tartós kapcsolatba. S miközben ezzel a tevékenységével a felszabadulás utáni évtizedekben határozottan kiemelkedett környezetéből, a műkedvelő írástudásban, amatőr betűvetésben is tetszetős szintet vívott ki magának. Emlékirata nem a népi/szóbeli irodalom író

író lecsapódásának, hanem anyanyelvű íráskultúrának örvendetes szekularizálódásának a dokumentuma; nem az autentikus folklór-alany paraszti önéletírása, hanem a tehetséges színi műkedvelő, a sokoldalú kultúrmunkás és amatőr írástudó memoárja. Könyve ilyen értelemben csakugyan műfajt avat könyvkiadásunkban — ahogy az utószó állítja —, de közel sem népköltési műfajt, hanem műkedvelő-irodalmit, amelynek nem folklorisztikai, hanem művelődéstörténeti a jelentősége mindegyiknek. Nem utolsósorban azért is, mert anyagában hasznos adatokat szolgáltat egy faluközösség művelődési krónikájához, főként pedig amatőr színjátszásának történetéhez.

Ennek az anyagnak a *megformázása, közlésmódja* azonban semmi szerves kapcsolatot nem mutat a szóbeli epika hagyományával, s „a szóbeliség hosszan hömpölygő sodrása”, illetve „a szóbeliségre emlékeztető szövegsodrás” utószóban emlegetett erénye sem a *népi epika*é valójában, hanem a tehetséges *műkedvelő írástudó*é. Amikor tucatjával olvassuk a könyvben az ilyen kiabálóan anti-népi, már-már szakírói mondatokat: „Még egy fájdalmas epizóddal tartozom...” és „Könnyedén vettem a játékot (ti. a színpadokon, B. I.), minden fölösleges sallang nélkül”; vagy amikor a szerző arról tudósít, hogy a tánciskolából kikerülve „a simi táncot már jártuk a bálban. Aztán jött a tangó, a blúz, a rumba, a fox”; s amikor arról számol be, hogy az egyik futball-világbajnokságról, lelkes szurkoló lévén, immár a tévé-érában *naplót* vezetett — akkor nem ezen a stilisztikán, s nem is ezeken az önmagukban kedves kis élet tényeken derülünk, hanem az utószó buzgalmán, hogy e könyvet mindezek ellenére *paraszti önéletírásnak* vagy *népi önéletrajznak* minősítse. S akaratlanul is a közismert Tolsztoj-anekdotára asszociálunk, miszerint az igéit a halála óráján is élni/halni akaró nagy, civilizációtól megundorodott szőkevény a szökést sikertelenné, sőt tragikusan groteszkké is tevő tudós orvosprofesszorok láttán halálos borzongással sóhajt fel: „*Nem így hal meg egy paraszt*”... Nos, könyvünk olvastán mi sem

mondhatunk mást: *nem* így gondolkodik, *nem* így lát, *nem* így beszél, *nem* így fogalmaz egy paraszt, *nem* így „önéletr” a nép...

A sajtó alá rendező és szöveggondozó dr. Burány Bélának a kötet megjelenése után látott napvilágot egy igen tanulságos cikke (A földközelség élménye. Zabosné Geleta Pirooska... könyvéből — utólag, a sajtó alá rendező szemével. *Magyar Szó*, 1984. ápr. 7.), amely a műfaji besorolás közben jóval szkeptikusabb szerzőnőnk önéletrírásának paraszti, illetve népi jellegével szemben. Zabosné folklórszociológiai hovatartozását is óvatosabban írja körül, mint az utószó, a „paraszt vagy tán tágabb fogalommal: »népi« önéletrírások” népi jellegével szemben általában is némi ironikus/idézőjeles távolságot teremt, s alternatív fogalomként a *naiv önéletrajzot* használja, amelyet „irodalmi igényű” műfajnak tart, „a művészet pozitív és negatív jellegzetességeivel” együtt. Dr. Burány sem minősíti ugyan e saját mentorságával, ösztönző-buzdító segítségével életre hívott könyvet a „műkedvelő irodalom dokumentumának, ám nem is azonosítja a „hőmpölygő, jóízű, szinte üdítő paraszti-epikával” — csupán mellé helyezi. S leír egy mindennél tanulságosabb anekdotát a könyv keletkezésével kapcsolatban: „Zabosné önéletrírásából egyszer egy részletet (előzetes engedélyével) bemutatóként újságba adtam. A cím alá azt írtam: »Zabosné Geleta Pirooska, parasztasszony«. A megjelent munka fölötti őszinte örömmön túl egy sértődött arc várt. Zavart, kételytel teli pírral vegyített ugyan, de — háborgás. A paraszti titulus miatt.”

Mindezért csak sajnálni tudjuk, hogy e művelődéstörténeti szempontból mindenképpen hasznos és kiadásra érdemesült műkedvelő emlékirat utószavaként (Jung Károly) vagy bevezetőjeként nem a sajtó alá rendezőnek e cikke látott napvilágot. A kézirat keletkezéstörténetét, illetve a szöveggondozás módját és mértékét is vázoló adalékkal együtt. A kiadás szakszerűsége ezzel sokat nyert volna.

BOSNYÁK István

BORA VOJNOVIĆ FOTOMONOGRÁFIÁJA

Foto: Bora Vojnović. Forum Könyvkiadó — Magyar Szó, Újvidék, 1984

A *Magyar Szó* megjelenésének 40. évfordulója alkalmából, a napilap és a Forum Könyvkiadó közös kiadásában a múlt év végén FOTO: BORA VOJNOVIĆ címmel megjelent vidékünk egyik első fotomonográfiája, melynek képanyagát Bordás Győző, Ifjú Gábor, Sava Stepanov és a szerző, Bora Vojnović válogatta. A 94 fekete-fehér és 27 színes fénykép elé Sava Stepanov írt bevezetőt.

Topolya (1967), Hongkong (1971), Eberhard Schöller monoklija, az arany űrbek, a Duna... és sorolhatnánk tovább a megszokott vagy találó címeket melyekkel Vojnović fotói a napisajtóban, elsősorban lap-

jában a Magyar Szóban jelennek meg immár 25 esztendeje. „Borislav Vojnović 1931-ben született Újvidéken. Fényképezni 1959-ben kezdett, és már 1960-ban Brezsán Gyula mellett az újvidéki Magyar Szó fotóriportere lett, ma is ebben a munkakörben dolgozik. Az újság számára készített fényképeivel több hazai és külföldi kiállításon vett részt. Jelentős díjak és elismerések tulajdonosa.” A monográfia fülszövegéből idézve, legrövidebben így mutathatnánk be Vojnovićot és ezzel még alig mondtunk róla valamit, mert a fotóst mindennél jobban és pontosabban fényképei tudják jellemezni.

Bora Vojnović több mint két évtizede figyel bennünket lenscéjén. Ez idő alatt nem csak szűkebb pátriánkat járta keresztül-kasul, hanem Ausztrália kivételével valamennyi kontinensen megfordult. A kínai út képanyagát például a Tito—Hua Kuo-feng (1978), az indiai benyomásokat pedig a Képek Indiából (1983) című minikönyv őrzi.

A dolgok egyik legmegbízhatóbb mércéjét az idő jelenti. Vojnović fotóira is ilyen elbírálás vár, habár munkáját mindenkor az újság mércéihez és nem valamely magasabb ideálhoz igazította. Az a több ezer pillanatkép, tudósítás és életkép, amely aláírásával lapjainkban megjelent, csak részben osztozott a sajtó sorsával, csak részben, mert nem csak egy napig, vagy a következő szám megjelenéséig élt, hanem kiállításokon és monográfiákban tovább is. Meglesni és rögzíteni a mindennapi élet nem mindennapi vagy hétköznapi eseményeit, úgy rögzíteni azokat, hogy a pregnáns pillanat megragadásával az elmúlt és a bekövetkező pillanatot is tükrözzék ugyanakkor. Nem könnyű feladat. Manapság amikor a csodakamerák másodpercenként is számtalan főlvételt készíthetnek úgy tűnik, hogy a kifejező pillanat megragadása nem jelent különösebb feladatot. Szerencsére, nem így van. Szerencsére, még mindig az ember szeme, kreativitása határozza meg, hogy a fotó csupán dokumentum marad-e vagy műalkotás lesz.

Vojnović nem törődik túlzottan az esztétizálással, fotói inkább az anekdota hangvételéhez közelítenek és ezzel a fényképezés egyik alapvető vonása, dokumentum jellege domborodik ki.

LÉPHAFT Pál

TÁRGYILAGOSSÁG ÉS IRÓNIA

Raša Livada versei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984

Karcsú, ám figyelemre méltó kötet látott napvilágot a budapesti Európa Könyvkiadónál: Raša Livada versei magyarul. Kétségtelen, hogy Livada kötete a magyar olvasó számára betekintést enged a mai szerbhorvát költészeti törekvésekbe, de hozzásegít ahhoz is, hogy immár szélesebb

koordináták között vehessük szemügyre ezeket a verseket, s így tudatosodjanak bennünk a még fiatalnak mondható költő legérettebb alkotásainak jellegzetességei.

A műfordításkötet Livada *Karantin* című könyvének teljes anyagát tartalmazza, s csak abban tér el attól, hogy — számunkra ismeretlen megmondalásokból — elhagyja a cikluscímeket. Annak ellenére, hogy eredetiben a versek 1977-ben jelentek meg, a fordítás szerint ma is suggetívek, szinte minden elemük a polémia lehetőségét hordozza magában: motívumai, szokatlan metaforikája, a versvilág tere és ideje, a költői én és a költő viszonya tárgyához, a versbeszéd töredezettsége, valamint tipográfiai-vizuális megformáltsága.

Livada a tárgyköltészet sajátos változatát műveli, amely fennen hirdeti, hogy „... kell valami léleknél szilárdabb nekünk: / Egy darab kő, fa, egy csepp víz” (*Alkalaj rabbi levele*). A kritika ezt a tárgyiasságot úgy fogta fel, hogy faktográfiai hitelességet feltételezett a versekben: az urbánus környezet konkrét nyomait a versvilágon. S a költő is ezt suggerálja, több helyen is kimondva, hogy Zimony tereit és utcáit, épületeit verseli meg, hősei a zimonyi emberek. Livada azonban nem egyszerűen beemeli a tárgyakat a versbe. Metaforák segítségével azok lényegét próbálja megragadni. A versek hősei: a hentes, a postás, a könyvtáros, a lelkész, a mániákus (és sorolhatnánk még) nem egyszerűen aktánsai a szövegnek. Mintegy „belülről” ábrázolja őket, tudatfolyamuk hőmpolygésából ismerhetünk rájuk. Szó sincs tehát a világ mechanikus leképezéséről, tükröztetéséről, szó sincs faktográfjáról! Raša Livada a dolgok felszíne mögé hatolva látatja világunkat. Elképzeli egy várost, amely a „népek országútján” épült, különleges történelmi fontosságot tulajdonít neki, hogy egyben az idősíkokkal való manipulálást is megvalósíthassa. Hőseit a történelmi idő pokoljárására indítja. Ezért lesznek kiszolgáltatottak, rögeszmék rabjai, magányosak, képtelenek a világgal való kommunikációra. Ez a térbeli-időbeli rétegezettség az, ami Livada verseit megóvja a földhözragadástól, ami szinte mitikussá növeli a tárgyak sugározta atmoszférát, s hangsúlyozza a versvilág fiktív voltát.

Hogy Raša Livada verseit szerepjátszó költészetnek kell tartanunk, az a már említett „belső” szemléletmódból ered. Egy-egy darabjában más-más szereplő szemzőgéből nézi a világot. Emellett verseinek egy részében a költői én és a költő személyiség elkülönülve nyilatkozik meg. Amíg a költői én teljesség utáni vágyának vagy nosztalgiájának is hangot adhat, addig a költő ironikusan szemléli tárgyát. A „Livada pedig így szól” állandó formulával bevezetett poentírozó szövegzés általában az előző egységgel ellentétes tartalmakat hordoz, s azt is észre kell vennünk, hogy sem a költői én, sem a külön kiemelt költői személyiség közlései nem mutatják a szubjektivitás jegyeit. Sőt, a „költő” a lehető legelvonatbabb jelenségekről szól, állításai mindig szentenciózusak, kiélezettek. Livada a szerepjátszás módozatainak a megvalósításával nemcsak a világ

elemihez viszonyul ironikusan, hanem kételkedik a költői én megnyilatkozásának lehetőségeiben, egyáltalán.

A versek tipográfiai megoldásai szintén az ironizálás szándékát bizonyítják. A kinyilatkoztató-prófétáló szövegegységek beagyazódnak a hétköznapi, a „közönséges” világról szóló, mindennapi eseményekről szóló tudósításokba, s vizuálisan is elkülönülnek. Ezenkívül az asszociációs szintek is szétválasztódnak, a beszéd „természetes” folyamába meghökkenítő metaforák ékelődnek. A Livada-vers látószöge mindig a felülnézet. A szerző a mindentudás pózából profétál, ám a szövegek állandó tipovizuális szétszaggatásával azt ironikusnak is minősíti.

Veress Miklós érzékenyen tolmácsolja a fiatal költő verseit. Csak néhány helyen érezzük, hogy az eredeti szöveg nyelvezetének nyereségét egy árnyalattal emelkedettebb hangvételbe oldja, s az ironia helyett a profétáló közlésmódot érvényesíti inkább. Vujicsics Marietta utószavában biztos kézzel kalauzolja olvasóit, hogy befogadhassák ezt a versvilágot: Raša Livada „Átokföldjé”-t.

TOLDI Éva

A NYELV MINT CSELEKVÉS

Nenad Miščević: *Jezik kot dejavnost*. DDU, Univerzum, Ljubljana, 1983

A modern nyelvfilozófiában járatos olvasó Nenad Miščević új könyvének címéből könnyen következtethet a tematikájára is: „a nyelv mint cselekvés, illetve tevékenység” köztudottan az ötvenes években fellépő angolszász filozófusnemzedék jelszava. Az irányzatot egyaránt nevezik nyelvi pragmatikának, beszédaktus-elméletnek és a mindennapi nyelv filozófiájának, s ma már kétségtelen, hogy ez az iskola jelentette a háború utáni nyelvfilozófia egyik legnagyobb forradalmát. Nenad Miščević, a zadari Bölcsészettudományi Kar professzora, számos nyelvfilozófiai mű szerzője, e fontos bölcséleti irányzatból ebben a könyvében egyetlen filozófus, John Langshaw Austin életművét dolgozza fel. A szlovénul megjelent mű Miščević doktori értekezésének némileg átdolgozott és kibővített első fejezete, azzal, hogy a dolgozat további részében a nyelvi pragmatika többi jelentősebb képviselőjével (Grice, Searle, Strawson) foglalkozik.

Austint a szakirodalom, a nyelvi pragmatika úttörőjének, egyúttal vezéregyéniségének tekinti. A cambridge-i filozófus hívta fel a figyelmet, hogy létezik a nyelvben néhány ige, amivel a szemantika nem tud mit kezdeni, mert egyszerűen nincs igazságértéke. E különösen viselkedő igékkel — például „megígérni”, „betiltani”, „felavatni” stb. — egyes szám első személyében nemcsak mondunk valamit, hanem cselekszünk is, és igazi értelmük épp az, amit kimondásuk által teszünk, illetve végre-

hajtunk. Például az a mondat, hogy „Ezennel Nenad Mišćević, A nyelv mint cselekvés című könyvét szentté avatom” ilyen jellegű megnyilatkozás. Nem informálok az avatás tényéről, hanem a mondat kimondásával vagy leírásával elvégzem, végrehajtom az avatás aktusát. Teljesen irreleváns a kérdés, hogy igazat mondtam-e, mert azzal, hogy mondtam, már el is végeztem, amit mondtam. A nyelvnek erre a különös szócsoportjára, a performatív igék sajátos viselkedésére építette Austin a maga nyelvfilozófiáját, felfüggesztve a szemantikai és a szintaktikai kérdésfeltevést. Hogy példánknál maradjunk, Mišćević könyvének szentté avatása kapcsán nem az a kérdés, hogy igaz-e, hanem, hogy *sikeres-e* az általam elvégzett aktus. Erre pedig elsősorban nyelven kívüli tényezők adják meg a választ: jogosan avatok-e szentté egy filozófiai monográfiát, van-e felhatalmazásom az aktus végrehajtására stb. A drámai lépést azonban nem ez a megfigyelés jelentette, hanem az, hogy a látszólag kivételes performatívákat Austin az összes verbális megnyilatkozásra általánosította. Kimutatta, hogy a látszólag tényközlő mondatok is rendelkeznek performatív mozzanattal. Kései periódusában azután ezt a mozzanatot az úgynevezett illokúciós erő váltja fel, ami a nyelv kitüntetett tényezője lesz és a megnyilatkozás jelentésének azt az aspektusát jelenti, amely meghatározza, hogy az adott kommunikációs helyzet feltételei között a megnyilatkozás milyen kommunikációs szándék, illetve milyen cselekvés — ígéret, figyelmeztetés, állítás stb. — végrehajtásának számít. Austin ezzel az elméletével a nyelvet az eddig uralkodó elképzelésekkel szemben egy új, a nyelvészetben szokatlan kategória, a cselekvés és a tevékenység kategóriája alá vonta, háttérbe szorítva azokat a föltételezéseket, melyek szerint a nyelv jelrendszer, struktúra, kifejezési eszköz stb.

Austinnak ezt az elméletét — amit itt természetesen csak körvonalai-ból vázolhattunk — Mišćević a *Hogyan cselekedjünk a szavakkal?* című nyomtatásban is megjelent előadásorozat alapján vizsgálja. Ezzel már azt is elárultuk, hogy könyve a kései Austinról szól. Olyannyira, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja Urmsón szenzációs bejelentését, mely szerint Austinnak van egy sokkal jobb, fiatalkori elmélete is, amelyben a nyelvet a rituális viselkedés részeként vizsgálja. Attól függetlenül, hogy Urmsón ítélete helytálló vagy nem, a hatására kialakult óriási vita vázlatos ismertetésének mindenképpen helyet kellett volna kapnia a könyvben.

Mišćević elemzése a szó legnemesebb értelmében kritikai. Szerteágazó érvelérendszerének két legjelentősebb eredményét emeljük ki. Először is, felhívja a figyelmet, hogy Austin a performatívák vizsgálata során fel sem vetette a beszédtevékenység szerkezetének kérdését, vagyis azt, hogy például hogyan viszonyul a „Fogadok, hogy...” kezdetű mondat kimondása a fogadás aktusához. Ennek közvetlen következménye, mutatja ki szerzőnk, hogy „Austin elmélete végeredményben nyelvfilozófia nyelv nélkül”, vagyis a nyelvnek annyira csak eszköz-jellege van, hogy az angol

filozófusnál semmiben sem különbözik a cselekvés egyéb, nyelven kívüli eszközeitől. A másik nagyon jelentős mozzanat, Miščevićnek egy bonyolult logikai apparátussal sikerült bebizonyítania, hogy a beszédtevékenység sikerességének austini feltételei egyrészt nem szükségszerűek, másrészt nem is elégségesek. Az utóbbi alátámasztásához szerzőnk a maga példáit rendszerint a szépirodalomból veszi, igazolva, hogy a fiktív térben és időben zajló nyelvi cselekvés annyira aláaknázza Austin elméletének alappilléreit, hogy két lehetőség adódik: vagy hibás az angol filozófus tana, vagy ki kell zárni hatóköréből a művészi nyelvhasználatot, az emberi nyelv legkreatívabb megnyilvánulását.

SEBŐK Zoltán

A KÍGYÓ ÉS AZ EMBER

Miro Vuksanović: *Nemušti jeziki*. Slobodan Mašić és a szerző kiadása Belgrád, 1984

Alig hatvan oldalas könyvecske, a lapok félig teleírva; látszatra verseskötet is lehetne, mégse az. A tíz-húsz soros szövegek egyértelműen nem versek, s nem is történetet mondanak el, tartalmuk a néphagyományhoz fűződik, de más közülük nincs a folklórhoz, erkölcsi mondandójuk pedig inkább a szerző gondolatait fejezik ki, s nem filozofikus meditációkat. Ezt a furcsa tartalmi-formai kísérletet, jobb híján, feljegyzéseknek nevezhetjük csupán.

A kötet egyetlen témája a mitikus szimbólummá lett *Kígyó* és az *ember* kapcsolata — mindazok alapján, amit a néphit, a hagyomány, a babona, a megmagyarázhatatlan megértése iránt érzett ősi igény létrehozott. A mítosz szerint ugyanis az ember és a kígyó első találkozására mindjárt a teremtés kezdetén került sor. És éppen ez a találkozás ébresztette rá az embert emberi mivoltára. Emlékezzünk csak vissza a Genézis könyvére: az akkor még egyáltalán nem gonosz és elvetemült bibliai kígyó felkínálja a Tudás fájának gyümölcsét az Ősanyának, aki ezt elfogadja, sőt továbbadja az Ősapának, és ők élvén a tiltott gyümölccsel a Teremtőhöz válnak hasonlatossá, szembesülnek a *megismeréssel*. A kígyó büntetése, hogy elveszti lábait — örökös porban-csúszóvá lesz, minden gonoszság megtestesítőjévé, mert bosszúból ott igyekszik ártani az embernek, ahol csak alkalma nyílik rá. A tárgyalt kötet szempontjából ez az egyik lényeges motívum, a másik pedig az, hogy a szintén megtorlálként foganatosított paradicsomi kiűzetés kiszakítja az embert passzív állapottából és áthelyezi az aktív, teremtő létbe, ahol fő irányítója a megismerés és a tudásvágy lesz. A megismerés lehetősége tágra nyitotta a szellem kapuit, de ezek az újonnan feltáruló látóhatárok elrettentőek — itt már a szerző gondolatmenetét idézem —, mert (többek között) a gonoszságot

is felfedezte magában az eszmélő ember. A téma már évezredek óta jelen van az irodalomban, kezdve a Gilgames-éposztól a Biblián keresztül Saint Exupéry *Kis hercege*ig, a népköltészeti alkotásokat nem is számolva.

Vuksanović „kígyó-könyvében” kizárólag a néphagyományra építkeznek, nyelvterületünkön ismeretlen, vagy legalábbis nem gyakori hiedelmekre, mert hiszen őseink gyakrabban találkoztak siklóval, mint mérgeskígyóval. A könyvből azonban sejthetjük, hogy milyen létfontosságú mitikus szerepe volt/van ennek a hüllőnek, a Crna Gora-i ember életében. Éles egybehangzás csak egyetlen motívum esetében ismerhető fel a magyar nép- és műköltéssel, mégpedig a népmesei kígyóvölégény esetében, amit nálunk utoljára minden bizonnyal Tóth Ferenc dolgozott fel. Ez azonban csak a dolog folklórtudományi oldala. Vuksanović inkább a költő szemével szemléli a mitikus kapcsolatot. Módszere abból áll, hogy enciklopédikus rövidegességgel közöl egy babonatóredéket, egy tévhitet, egy hagyományt, amihez ugyanilyen tömörséggel hozzáfűzi kommentárszerű reflexióit, sajátos megfogalmazást és kifejezésmódot adva ezzel a jóról és a gonoszról. Megjegyzései mindig a morális szférájában maradnak, és a gyermekkori átélés lírai jegyeit hordozzák magukban. Kifejezésmódja majdhogynem puritán, minden szándékos költői cicomát kiiktat, és a végsőkig tartja magát az ősök megfontoltságot rejtő, célratörő szűkszavúságához.

FEKETE J. József

KONZERVNYITÁS

Márton László: *Nagy-budapesti Rév-üldözés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984

A magyar prózairodalomban Esterházy, Hajnóczy, Nadas és Bereményi nyomán meghonosodó új elbeszélésformák követője a fiatal Márton László. Tökéletesen elsajátította a technikát és magabiztosan alkalmazza. Elbeszélés-kötetére a modern próza minden jellemzője érvényes. Nagy figyelem-összpontosítást igénylő asszociációk, több síkon futó és egymással alig, vagy egyáltalán nem érintkező epizódokból összeálló „cselekmény”, gyakran mindezzel ellentétes, már-már erőltetetten hagyományos nyelvhasználat jellemzi prózáját. Az időnkénti anakronisztikus nyelvet nemcsak mai használatának kigúnyolása indokolja, hanem az is, hogy a „történetek” egy része (*Aalvilaag*, *Csípőfogócska*, *Keresztvadász*, *A tornác*) bizonytalan régmúltban játszódik, esetenként középkori hangulatot idézve. Tudatunk az író csapongását követve végigszárnyal az eddig olvasott és emlékezetünkben nyomot hagyott irodalmi művek fölött, be-be:ap tapasztalatunk legfélreesebb üregeibe is, és ezeket gazdagítja, de gyakran tagadja, sőt nevetségessé teszi.

Az *Aavilaag* című elbeszélés főhősének személyében a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság hőstípusait odáig torzítja, hogy a konvencionális jellemzőkön túl — gyenge testalkat, magatehetetlenség, kegyetlen szülőktől való függés — „az” Albínó (végig így, határozott névelővel lépteti fel hőstét az elbeszélő, ezzel mindannyiunk régi ismerőseként jelölve meg) átlátszó bőrrű, akibe a szó szoros értelmében bele lehet látni, szemlélni belső szerveit. Ezt környezete számtalan módon ki is használja: „Litz és Bialow egy öket részvényekkel bőségesen honoráló kereskedelmi társaság megbízásából fürkésztek az Albínó belsejét; adeptus tudományus révén könnyűszerrel megállapíthatták az Albínó fényt áteresztő zsigereiből, hogy a földgolyó távoli zugaiban lesznek-e viharok, mikor, hol és mekkorák.” Ahogy eszközként szolgál a művön belül, ugyanúgy eszköz „az” Albínó Márton László kezében is, amikor a szenttelen hangon, érzelmek nélkül elmesélt epizódokon keresztül gondolkodásra késztet és érzelmeket vált ki belőlünk.

Népköltészetre emlékeztető motívumok (a veszélyhelyzetben vadrózsabokorra változó ember), bibliai képek, világirodalmi művekre, személyekre való utalások (Vergilius) tágitják az értelmezés lehetőségeit. Sokszor megismétel apró epizódokat, kiemelve így őket, és egyúttal kapcsolatot teremtve ezzel a teljesen független történetek között (vagy a kapcsolatot illúzióját ébresztve bennünk).

Szembetalálhatjuk magunkat realizztikus olvasmányaink ismerős képeinek kiforgatásával: egy faluban az orvos, a temetkezési vállalkozó (!) és egy bizonyos von C. kapitány péntek esténcént rendszeresen találkozik, kártyacsatákat vív és vitatkozik a falu és a világ sorsáról. Kártyajátékuk alaptörvénye, hogy azt sem elveszíteni, sem megnyerni nem lehet. Az emelkedett nyelvhasználat még komikusabbá teszi a „hatalmas” dolgokról folyó, „világmegváltó” vitákat. Figyeljük meg a temetkezési vállalkozó gondolatait: „A Nagy Thezauroszt kell megalkotnom — szóltam. — Kevesebbel, mint a világ, nem érhetem be. Feladatom, hogy eljussak az emberek, események, dolgok és művek őforrásaihoz. Mindez hexameterekben. A hősi mérték rendet visz a kuszaságba. Az egész világot kell ilyenképpen megverselni, és a helyében létező, számunkra láthatatlan világokat.” Rátalálunk a legendás történetek paródiájára is: „A legenda szerint Joachim Willamowtznak szemhéja sem rebent, amikor a szörnyeteg megpillantotta. Még idézik is, amit állítólag akkor mondott: „Amely istenség néked megengedi, hogy félelmetes légy, nékem azt engedte meg, hogy félelmetlenül éljek.” A szörnyeteg homlokán, úgy mesélik, ez a nagybetűkkel írt, parázsló szó világolt: ÜRDÖG; ám a bölc: odalépett hozzá, mielőtt még Pokoli Próteusz más alakot ölthetett volna, s az első két betűt letakarta; s valóban, a szörnyetegből egyetlen szempillantás alatt puffadó DÖG lett, amelyet a tenger vadul csapdosó hullámai máris magukkal sodortak. A fény fia, hangzik a történetke vége,

győzelmet vett a sötétség erőin.” Ez a „történetke” az írott szó erejébe vetett hit ironikus megfogalmazása is lehet.

A *Keresztváltás* egymással oksági viszonyban alig lévő, vagy teljesen különálló epizódok füzére. Az olvasó várja a választ a mű olvasása közben felhalmozódó kérdésekre, de ezeket az író nem adja meg. Az apró, szétszórta események magyarázata az olvasóra vár. Egy olyan dektívregényre emlékeztet az elbeszélés, amelynek szálai sohasem találkoznak.

A kötet *És vagy* című darabjában (amelynek már a címe is viszonylagosságot fejez ki) az író az arc föltérképezéséről értekezik (!), de már a kezdet kezdetén lehetetlennek és egyszersmind nélkülözhetetlennek is tartja azt. Mindezt a tudományos nyelv felségtöbbszámában írja. Eközben a szabad képzettársítások folytán figyelme a legkülönbözőbb jelenségekre siklik: gyerekkori emlékekre, a rádió politikai kabaréjának „kidekázott, élcközi” nevetésére, egy tizenöt éves, gyomorrákos lány néhány kórházi pillanatára; apró eszmefuttatásokat tűzdel meséjébe: „amit térképés előtt megtehetünk, az ez: ‚végig’-csinálni svagy ‚végig’-láttatni a mégéppent ésvagy a még-éppen-nemet, tologatni téren, időben, életkorban és emberben...” A „tudományos munka” fiktív írója az arc föltérképezése kapcsán „ésvagy” ürügyén a legkülönfélébb emberi tulajdonságokat, viszonyokat kísérli meg „föltérképezni”. Az élet megannyi jelensége (amely nyomot hagy arcunkon) természetesen kicsúszik a föltérképezés lehetősége alól.

A kötet legegényibb és legelgondolkodtatóbb darabja a *Nagy-budapesti Rém-üldözés*. A legkülönbözőbb irodalmi műfajok hatását — nagy részüknek kifigurázását — ismerhetjük fel. Szerkezetét tekintve a boccaccói keretes elbeszélésekre emlékeztet, ugyanakkor parodizálja a bűnügy és kalandos történeteket: „kicsinyt se félj nyájas olvasó kémek afrikai barbárok és más effélék mégiscsak ante portas”. Kigúnyolja a fontoskodó, művésziesskedő, az alkotók mindenáron a szó mestereként bemutatni akaró irodalmat. Többek között erre is utalnak a következő sorok: „Rém-üldözésnek a / „zért neveztetik a jelen Sociétás tücsökbogá / „r beszéde, mert agyaskodását szenvedjük átkoz / „ott szörnnyasszociációknak, akikkel szárnyaló / „zsvívkinyomás-expresszióink harcbaszállni kés / „zek. Csak-hogy a szárnyalás nem akármindig a / „nemesség pecsété.”

A szöveg folytonosságát megszakító, mottószerűen használt idézetek — amelyek tartalmilag alig érintkeznek szöveggörnyezetükkel — kitágítják az értelmezési lehetőségeket, ugyanakkor viszonylagossá teszik nemcsak ezt a művet, hanem az írott szót, a beszédet, a gondolkodást általában... A nyelvhasználat, a helyesírásra csak alapjaiban emlékeztető írásmód a legkülönfélébb asszociációk felé irányítja a befogadó figyelmét. Az elbeszélő személye néha többszörösen áttételes és állandóan váltakozó, ami az olvasótól is új nézőpontot követel. Az esetleges összefüggéseket keresők számára is kész az ironiába burkolt válasz. „Mert ország- és / vilá-

gunkat balzsamüvegecsként rázták össze forró lá / ngörvények és nyirkos-hideg zsarnok-agyvelők, hogy a / ztán elfelejtett is ülepedni, s ki tudja, rajzol-e va / laha még erővonalakat az összefüggések princípiuma?"

A *tornác* című kisregény a legendás életrajzok, a személyi kultusz és a szocrealizmus irodalmának paródiája: „Különösen arra kell vigyáznunk, hogy a rágalmazó, hazug és dekadens művek, amelyek a magyar néptől amúgy is idegenek, és idegbeteg, zavaros formák martalékkává lesznek, nyilvánosságot ne kapjanak,” Utalásokat találunk az alkotás folyamatára is. Miközben a képzelt író, Lakatondy János Albert főherceg erényeit ecseteli, az író barátja beszél az alkotóról, magáról a műről, az alkotási módszerről, sőt dialógust folytat az elképzelt olvasóval. E tekintetben emlékeztet Esterházy *Termelési regényére*.

Különböző idősíkok variálása, átbujkálás; egyikből a másikba, jellemzi a kötetzáró *Konzervcsukó* című „vignovellát”. Az egymásba fonódó-tekeredő epizódokban számos életjelenségre reflektál az író, és amig boncolgatjuk történeteit, derülünk a finom ironiától a vaskos gúnyig terjedő humorán, észre sem vesszük, hogy magunkon nevetünk, hogy az író mindannyiunk „Öszesűrített konzervmagányát” igyekezett megzavarni.

Márton László könyve a megújhódó magyar prózairodalom egyik, figyelmet érdemlő láncszeme. Figyelembe véve, hogy a kötet az író egyetemista éveinek terméke, ez nem kis dolog.

LADÁNYI István

MÁSNAP

Bernard Malamud: *Isteni kegyelem*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984

Bernard Malamud 1984-ben volt hetvenesztendős. Ebből az alkalomból Zentai Péter telefoninterjút készített az íróval, aki többek között a következőket mondta: „mintha a létünkhöz szükséges körülmények folyamatosan romlanának, a legeslegnagyobb gondok megoldására gyengülnének az esélyek, egyre több ok halmozódik fel az emberek közötti szembenállás élesedésére.” A szemben álló nagyhatalmak az *Isteni kegyelem*ben a dzsenkek és a druzskik, akik között termonukleáris háború tört ki. Az önmagukért beszélő elnevezésekhez aligha kell kommentár. Nem firtatja a regény, hogy miért tört ki az özönvizet, világhatasztrófát okozó háború; arról sem történik említés, hogy ki kezdeményezte.

A napi politikai események nyugtalanítják és aggodalommal töltik el az emberiség sorsáért aggódó írókat. Számos megrázó kísérlet született addig, amely megjelenítette az atomkatasztrófa vízióját. Ezek sorában az *Isteni kegyelem*: arra figyelmeztet, hogy világunk sorsa az ember kezében van. A napi sajtóból visszaköszönő tényállás nem hagy kétséget

afelől, hogy nagyon is valós veszélyek fenyegetik az emberiséget. Az sem kétséges, hogy egy esetleges katasztrófának nem lennének győztesei. Joggal irányul tehát az írók fantáziája, figyelme és aggodalma arra, hogy mi történne azután. Másnap. Vajon folytatható lenne a civilizáció egy nukleáris háború romjain, egy lepusztult föld porában? Ugyanezeket a kérdéseket veti fel a nálunk is nagy érdeklődéssel kísért *The Day After* című film. Nyilvánvalóan nem évtizedek kellenének az újjáépítéshez, mint a korábbi háborúk esetében; a természeti-biológiai változások pedig úgyszólván beláthatatlanok. Helyénvalónak látszik az írók aggodalma, amikor felteszik a kérdést: folytatható volna egyáltalán az emberiség története?

Tömören és sarkítva így fogalmazható meg Malamud regényének alapkérdése is. Esméket és filozófiai tartalmakat ütköztet, a cselekménybonyolítást pedig ezek aláhúzására vagy cáfolására használja. Tavaly jelent meg New Yorkban az író válogatott elbeszéléseit tartalmazó kötet, ennek ars poeticaként ható, önéletrajzi ihletettséggű előszavában olvasható: „nincs jó író, aki mindig úgy ír, ahogy épp kedve tartja. Valamilyen cél, eszme, hatás kedvéért ír; azért ír, hogy valamit megértessen, megéreztesen. Pártolom a gondolatszabadságot, de meggyőződésem, hogy nem okvetlenül azonos a művészettel. A kötetlen gondolkodás könnyen visz az önámítás mezsgyéjére. Nagy árat fizetünk a rosszul értelmezett kötetlen gondolkodásért, mert beférkőzik, beavatkozik a nyelv és a szerkezet logikájába, akár a pöröly, lesúlyt a fejünkre, mikor írni próbálunk. Ennek fényében inkább vitairatnak és töprengésre készető, filozófiai rendszer építgető műnek kell tekintenünk az *Isteni kegyelmet*, mintsem hagyományos regénynek.

Miután a nagyhatalmak kölcsönösen elpusztították egymást, az emberi nemből csodálatos módon mégis fennmaradt egyetlen példány. Calvin Cohn, aki kísérleteket végzett kutatóhajóján az óceán mélyén, s csak így menekült meg. A regény elején Isten elmondja Cohnnak, hogy „ezúttal nem lesz Noé, nincs több kivétel”, tehát az utolsó emberre is pusztulás vár, mert „az ember elárulta önmagát”, mivel nem megfelelő célra használta fel képességeit, és visszaelt az Isten jóindulatával, elpusztította önmagát. Malamud azáltal teszi autentikussá a vallásos eszméket regényében, hogy magát Istent is szerepelteti meséjében. A szöveg egyes részei bibliai szövegekkel alkotnak párhuzamot.

A Második Özönvíz a mérnököt egy „második senki szigetére” veti, ahol csimpánzokkal találkozik. Megtanítja őket beszélni. Nem lehet kétsége számára, hogy rá is hamarosan pusztulás vár. Mégis ott bujkál teteben és gondolataiban tovább a remény, munkál benne az életöszton, az élniakarás. A negyven felé járó férfi a mostoha körülmények között is önmagát akarja megvalósítani, tudatában van annak, hogy egyedül képviseli az emberi nemet; méltósággal viseli sorsát, és nagy ambíciókkal kezd hozzá egy új civilizáció megalapozásához. Tudását és tapasztalatait

megpróbálja a majmoknak átadni, miután azok elsajátították a kommunikáció alapfeltételét: a beszédet.

Nyilvánvalóan az emberi társadalom szolgáltatta a mintát a megváltozott körülmények között létrejött csimpánztársadalom létrehozásához, melyhez az a majom nyújtja az első lépcsőt Cohnnak, amelyet óceánográfiai kutatóhajóról hozott magával. Minden állatnak bibliából vett nevet ad. Hiába kutatja át a bozótokat, átvizsgálva az üregeket is, egyetlen hangyát, csótányt sem talál. Nem marad más élőlény a növényzetben és a majmokon kívül. Egy terebélyes eukaliptuszfat Cohn kinevez Iskolafának, amin naponta rendszeresen előadást tart a csimpánzoknak az emberiség kultúrájáról, mindenekelőtt a bibliáról. Egy alkalommal éppen a szent könyv logikátlanságára mutat rá, és többek között kijelenti: „miért hagyta az Úr, hogy tökéletlen teremtménye elrontsa az Ő eredetileg oly pompás ötletét? Miért nem olyanok teremtette az embert, amilyenek elgondolta, hogy lennie kell?” Cohn tehát Isten felé küldi nyílvesszejét, amire az Úr egy lángoszloppal válaszol. Már a regény első lapjain nyilvánvalóvá válik, hogy kettőjük elvei összeegyeztethetetlenek. Cohn saját emberi logikájára hivatkozva száll szembe az Úrral. Éppen a világhatasztrófa döbbsenti rá arra, hogy Isten kegyelmére az ember nem számíthat, csak kizárólag önmagára.

Bart István, a regény fordítója ugyancsak a bibliai párhuzamra hívja fel a figyelmet a könyv utószavában: „Cohn természetesen mégiscsak Ádám, aki — mi egyebet tehetne? — újramezdi az emberiség történetét. Félve, riadozva, esendően és ostobán, nevetségesen — pörölve, vitatkozva »Istenével«, lázongva és átkozódva — naivul, hősiessen és persze el is bukva.” Bernard Malamud szinte valamennyi korábbi művének szimbólumai és motívumrendszere az ősi zsidó tudatot, a jiddis hagyományokat éleszti újjá; erkölcsisége azonban túlnő a forrásokon. Logikus folytatása az életműnek az *Isteni kegyelem* ebből a szempontból is. A kötet végén, a Jegyzetekben többek között visszakereshetők a szövegben előforduló jiddis kifejezések magyar megfelelői is.

Malamud lebilincselő, olvasmányos regényt írt: élményszerű és elgondolkodtató. Leírásai tömörek, pontosak. Seholy egy fölösleges mondat, elkalandozó kitérő. Mellékesen tesszük csak hozzá: a New York-i egyetemen évtizedek óta írásművészetet és fogalmazást tanít az amerikai írójelölteknek.

KONTRA Ferenc

SZÍNHÁZ

DON JUAN

Bevezetőként a rendező rövidke előjátékban „elmondja” koncepcióját, előjátssza saját *Don Juan*-értelmezését. Miután a nézők elfoglalják helyüket, a még kivilágított nézőteret tömjén illatot árasztó füstölővel körüljárja az ördög, és időnként Apage, Satanas! (Távozz tőlem, Sátán!) felkiáltással — ördögűzést végez. Igen, az ördög űzi az ördögöt! Mi ez, ha nem pimasz képmutatás, mégpedig felsőfokon?! Ugyanaz, amiről Ljubša Georgievszki *Don Juan*-rendezése „szól”. Molière hőse a rendező olvasatában pontosan azt teszi, amit az előjáték ördöge. Fő-főképmutatóként űzi a képmutatókat. Mivel felismerte az emberek és a világ kétszínűségét, a leghatásosabb fegyverrel, kétszínűséggel küzd ellenük. S ennek a magatartásnak még az az előnye is megvan, hogy Don Juan az embereket játékszernek tekintheti. Eljátszhat velük, mert nem tartja értéknek sem a szerelmet, sem a házasságot, sem a barátságot, sem a becsületet. Don Juan számára az életben csak a játék a fontos. Játék másokkal, játék az elvekkkel.

Ha ennek a magatartásnak a mélyére gondolunk, gyorsan kiderül, Don Juan, a nagy, a gátlástalan játékos végtelenül szerencsétlen, boldogtalan ember, aki ezt a *kívülkerülését* mindenben, ami emberi, vagy legalábbis az emberek számára fontos, igyekszik leplezni, s ezért ölti magára a képmutatás álarcát. Szerepjátszással harcol a szerepjátszás ellen, s közben ugyanannak lesz áldozatává, amit le akar leplezni, amiből gúnyt űz.

Az előadás azonban, még ha *Don Juan* is a címe, nem Don Juanról szól, hanem azokról, akikkel Molière művének szereplője a mozaikosan szerkesztett történet során kapcsolatba kerül. Georgievszki olvasata szerint Don Juan *tükör* a feleség, az apa, a lányok, a pénzt kölcsönző kereskedő, a bosszúálló sógorok, a koldus, a parasztleány, a szolga számára. Mindannyian megláthatnák benne magukat, ha erre képesek lennének. S ha egyáltalán ez fontos lenne. Mert a tükör lényegében nem miattuk, hanem miattunk, nézőként létezik. Az előadás közönségének kellene önmagára ismernie, ahogy erre a semmiképpen sem víg játéknak nevezhető vígjáték súlypontját jelentő, képmutatásról szóló nagymonológjának elmondása figyelmeztet. „Nincs már ebben ma semmi szégyellnivaló: a képmutatás divatos bűn, és minden divatos bűn erény számba megy...” — mondja monológja bevezetőjében Don Juan, de nem szereplőitársaihoz, hanem a közönséghez fordulva, mintegy kilépve az előadásból adja elő elveit és ezek bírálatát is tartalmazó kitérőkodó-leleplező magánbeszédét. Előrejön a rivaldához, s hozzánk szól, mint Shakespeare III. Richárdja, mikor a közönségnek vallja meg, hogy mivel hősszerűen nem lehet, gazember lesz. A rendező Don Juan gazemberségét tárja elénk — tükörként,

hogy benne esetleg önmagunkra ismerjünk. Közben Georgievskinek gondolja van arra, hogy a nagymonológ ne pusztá kinyilatkozás legyen, hogy a színész (Irfan Mensur) köznapian, egyszerűen — deklamálás nélkül — közölje elveit, s jellemezze önmagát a monológ cinkosan tanácsot adó zárómondata szerint: „Így erősödik mások gyengéjétől az ember; akinek van esze, az alkalmazkodik korának bűneihez.”

Ezzel a pimasz, de hasznosnak és célszerűnek mutakozó gesztussal azonban Don Juan csak látszólag nyer elégtételt. Ő, aki mindig a szabadságot kereste, mindennél jobban szerette, behódol és rabja lesz egy játéknak — a képmutatásnak —, amely épp szabadságától fosztja meg; gátlástalanul játszik az emberekkel, de számára ez csak a szabadság lát-szatát jelenti. S ő ezt tudja. Halála, Don Juan önmegadása, ennek felismerése.

Keserű, emberien igaz mű Molière *Don Juanja*, s ilyen szándékú Ljubiša Georgievski rendezése is. Molière-nek nagyon rossz véleménye volt kortársairól, a Molière-művet színpadra állító rendezőnek sincs külön véleménye saját kortársairól — rólunk. (Georgievskinek legalább harmadik *Don Juan*-rendezése az újvidéki!) De hogy szándéka nem valósult meg, annak okát a szerepek legtöbbször jellegtelenségében kell látni, abban, hogy a színészek vagy felmondják a szöveget, vagy egy-egy elv szócsöveivé egyszerűsödnek, anélkül, hogy önmaguk lennének. A görgő-csapágyos lapon a színre guruló apa jelenése, a kabarészámmá egyszerűsödő hitelező-epizód, a színtelen feleség-jelenet, a sógorok üres retorikája — olyan helyei az előadásnak, amelyek tartalmatlanságáért főleg a rendező, de részben színészei is hibáztathatók. Néhány ötlet, megoldás azonban így is a Szerb Nemzeti Színház legérdekesebb előadásává avatja a *Don Juant*.

Georgievski rendezői gyakorlatában nem először történik meg, hogy a síkban játszódó, vízszintesen elrendezett eseményeket függőleges projekcióban, „talpraállítva” mutatja meg. Így jelent meg a színen a Plevneš-dráma, az *Erigon* betegszobája, s ezt a célt szolgálja a *Don Juan*-előadásában a rivaldától a nézőtér mennyezetéig feszített óriási háló, amelyen Peti és Sári, illetve a két szereleméhes parasztlány (Sári és Mari) és Don Juan szolgáljának, Sganarelle-nek szerelmi jelenete játszódik. Ami elveszne vagy megmutathatatlan lenne a síkban, az a függőlegesen feszülő hálón nemcsak hogy látható, hanem a különös „talajon” új szint is kap.

Jelentős eleme az előadásnak Miodrag Tabacki díszlete. A szinte kellemetlen nélküli játékeret felülről egy hatalmas kereszt borítja be. Közél sem azért, mert az előadás szerint a vallás annyira lényeges tényező lenne az emberek életében, mint egykor, s szerepjátásaink forrását kellene benne keresni. Ahogy a bevezetőjelenetben fellépő ördög nem a keresztény misztika, a túlvilág megtestesítője, úgy a kereszt szerepe is csak jelképes. Ezt bizonyítja, hogy az előadás végén a márvány rajzolatú fekete kereszt hosszanti szára lenyílik, és díszes aranykorlátos, piros szőnyeges lépcsősor

ereszkedik le belőle a magasból. Ezen a lépcsőn érkezik Don Juanhoz vacsorára a megölt Parancsnok szobra. És egy újabb rendezői fintor következik: a félelmetes szobor csak egy törpe. Don Juan tudatosan vállalja a szerepjátszást, s ugyanakkor boldogtalan. Sportot űz az alakoskodásból, s közben keresi a veszélyhelyzeteket, amelyben belepusztulhat. Ezért hívja meg a párbajban megölt Parancsnok szobrát is vacsorára. Csakhogy — fölöttébb jól tudja a rendező — Don Juan ma nem pusztíthatja el „nagy dörgéssel és villámcsapással a mennykő”, nem nyíthat meg alatta a föld, s nem csaphat fel emésztő láng a föld torkából. Más befejezés kell, más halálnem. Lényeges azonban, hogy Don Juan pusztulása ne legyen felemelő, nagyszerű. Mivel a híres parancsnok is csak egy törpe, Don Juan halála sem lehet különb, mint amilyen az ellenfele. Kisszerű, észrevétlen. Így is történik. Előbb teátrális életformájának megfelelően egy széles gesztussal lesöpör mindent a vacsorához terített asztalról, majd lefekszik rá, és meghal, mintha csak elaludna. Így olvad funkcionális egészé egy rendezői ötlet, egy díszlettervezői megoldás és a koncepciót lezáró véleménynyilvánítás.

Kár, hogy a néhány markáns megoldás nem épül egységes színvonalú előadásba. A színészek nagy része észrevétlen, kivétel, a Sganarelle-t játszó Vladislav Kačanski és a címszereplő. Irfan Mensur gesztusaival kiválóan érzékelteti Don Juan tudatos szerepjátszását és kívülállását, meg boldogtalanságát is. S azt a néhány monológot, melyekben Molière hőse ritkán őszinte, azt mondja, amit gondol, egészen más intonációval formálja vallomássá. Georgievszki utasítása szerint Sganarelle nem egyenlő vitapartnere urának. Ő is éppen olyan eszköz számára, mint a többiek. Amikor Donna Elvirának, az elhagyott feleségnek kell megmondani a kegyetlen igazságot, akkor Don Juan Sganarelle-re hárítja a feladatot. Hasonlóképpen jár el, amikor a felhevült parasztlányok, Sári és Mari összekapnak rajta. Félreáll, és Sganarelle-t „dolgoztatja”, neki kell a követelőző lányokat lecsillapítania, kielégítenie. Don Juan nemcsak unja az életet, hanem játékszabályai szerint egy ponton túl meg is veti, összes örömeivel együtt, akárcsak azokat az embereket, akikkel találkozik. Kačanski Sganarelle-je akkor meggyőző, amikor emberi méltóságában megsértve apró furfangokkal küzd emberségéért, megbecsüléséért.

GEROLD László

Z E N E

CARMEN

ELSŐ VISSZATEKINTÉS

Majdnem száztiz évvel ezelőtt történt. 1875. március harmadika igéretesen kezdődött: Georges Bizet-t Becsületrenddel tüntették ki. S nem véletlenül: ugyanaznap este kellett megtartani Bizet *Carmen* című operájának ősbemutatója. És az ősbemutató a párizsi Opera comique-ban, kétségkívül bukással — megtörtént. Így szokott lenni: jóból is megártana a sok.

Ez volt a kezdete Bizet végének. Pontosán három hónap múlva, június 3-án, elhunyt a sikertelenséggel sújtott zeneszerző. Szerencsétlenül és vigasztalanul.

De a rosszból is megárthat a sok. Mert, bár igen korán szülei nélkül maradt (anyja valóban nem is volt, de azért volt négy apja is — P. Merimée, az író, H. Meilhac és L. Halevy, a librettisták, és az igazi, a már említett G. Bizet, a zeneszerző), Carmen hamarosan Bizet Carmen lett — az operaszínpadok igazi és nagy hősnője. Világszerte.

MÁSODIK VISSZATEKINTÉS

Serge Vafiadis, athéni rendező önéletrajzi jegyzeteiben körülbelül ez áll:

Ugyanabban a párizsi Opera comique-ba, sokkal később, egy estén, most már a huszadik században, jegyet vált a tízéves Serge, és először találkozik az említett Bizet Carmennel. Az első pillanatban szerelemre lobban, mert, hogy idézzem: „Elkápráztatott... Csodálatosságával... Érzékiségével... És ez a káprázat máig tart.”

Nem tudom, eddig hányszor és hol tüntetett vakságával Serge Vafiadis, de tudom, hogy Újvidéken eddig kétszer volt módom ezt látni. Kétszer láttam őket — együtt. Nem tudom, hogy érezte magát Serge, de a szemem sarkából láttam és a lelkem mélyén éreztem: Carmen nem volt boldog.

ELSŐ RÁTEKINTÉS

Szerelmesnek és vaknak lenni, szeretni, akár ilyen sokáig is — nem bűn. Ellenkezőleg. De bűn, ha szerelmesen nem érezzük az idő múlását és a vele járó változásokat.

És időközben, attól a végzetes estétől, amikor Serge Vafiadis a párizsi Opera comique-ban, megismerte és megszerette Bizet Carmet, egé-

szen napjainkig, a szenvedélyes és szeszélyes Carmensita nőtt, fejlődött és komolyodott. Maradjon köztünk, hallottam, így beszélük, miért tagadjam — láttam is: Bizet Carment egy bizonyos Otto Premingerrel, Carlos Saurával, Francesco Rossival, Franco Zefirelivel, Peter Brookkal... Ezek nem ellenőrizhetetlen tények — ezeknek az együttléteknél a nyomát film- és magnetofonszalag őrzi. Elhíhetik.

MÁSODIK RÁTEKINTÉS

Serge Vafiadis vak volt és semmit sem látott. Így szokott lenni: néha utolsóként tudjuk meg azt, ami velóban velünk történt.

És, íme, mi történt Serge Vafiadisszel.

Amikor 1976-ban először láttam együtt Carment és Serge-t, feljegyeztem és közzétettem: „Serge Vafiadis megelégedett a legkonvencionálisabb megoldásokkal. A színpadi cselekvés háttéréből előtűnő kisrealista részletek csak jobban felhívják a figyelmünket a rendezői elgondolások ürességére és következtelenségére.”

Most, 1985-ben, újbóli találkozásunk alkalmából, ugyanezeket a mondatokat jegyzem fel és teszem közzé.

HARMADIK RÁTEKINTÉS

Az idő múlik, minden változik.

Carmennek ma nincs szüksége sem kórusra, sem balettre, sem zenekarra, sem statisztákra. Carmen gitár- vagy zongorakísérettel is énekelhet.

Carmen kasztanyetta helyett üvegdarabokkal is csattogtathat. Carmennek megfelel bármelyik színpad. Carmen mindenható és igénytelen. Carmen szabad! Tőle mindent el lehet venni, kivéve — szeszélyes szerelmét és szeszélyes féltékenységét. Mert — ilyen az élet!

Aki ezt elfelejti, az elveszti Carment. És Serge Vafiadis megismételte régebbi hibáját, ez megbocsáthatatlan.

ELSŐ BETEKINTÉS

Azért foglalkoztam ennyit a rendezővel, mert a *Carmen* már régóta nem csak zene. De akik hatáskörébe a zene tartozik, azok megbízhatóak voltak. Miodrag Janoski karmestertől és Juraj Ferike karnagytól a vendég (Anastazija Muhić, Jovo Reljin) és a házbeli (B. Oklješa, Biszák J., G. Kojadinović, S. Mardešić, M. Milanović, B. Jatić, S. Kocić, B. Vukosavić) énekeseken át a kórusig, a gyermekkórusig, és az énekkarig. Az időnkénti lassúbb tempó, a ritka hangzásbeli zavarok és a gyakori ritmushibák a *Carmen* hangversenyelőadása esetében komolyan kifogásolhatók lennének. Így, a színpadon, mindez megtörténhet, megmagya-

rázható és megérthető. Mint az életben. Persze azzal a feltétellel, hogy a színpadon élet legyen.

De így... és ismét a rendezés kérdésével és a rendezővel kellene szembenézni.

MÁSODIK BETEKINTÉS

Mirjana Stojanović-Maurits jelmeztervező és Lidija Pilipenko (a balettkarral) teljesítménye az előadás legértékesebb tényezőjének, a zenének a megszólaltatóival azonos, átlagos szinten mozgott.

A rendező munkatársai közül egyetlen kivétel a díszlettervező, Mileta Leskovic. Rá nem lehet Serge Vafiadisznak panasza, ott rokkant, ahol csak lehetett. A színlap szerint a díszletet a Szerb Nemzeti Színház műhelyében *készítették*. Helyesebb lenne csak, hogy *el kezdték készíteni*. Mert a díszlet a bemutatón még *nem volt kész*.

ELŐRETEKINTÉS

A bemutató utáni téli éjszakában, úgy tűnt, mintha Don José és Carmen utolsó párbeszédének néhány töredékét hozná felém a szél:

— Carmen, velem jössz?

— Inkább a hálált választom, de többé veled nem élek!

— Kérlek, légy okos... Engedd, hogy megmentselek téged és megmentsem magamat is.

— José, lehetetlent kérsz tőlem... Már nem szeretlek... Köztünk mindennek vége!

Ezeket a mondatokat vélem hallani, s közben arra kell gondolni, hogy soha többé nem látom együtt Serge Vafiadisz és Bizet Carment. És ezen a szomorú és üres estén ezt szívből is kívánom nekik. Jobb lesz, mindkettőjüknek.

Az első szerelmet sohasem felejtjük el, csak vége szakad. Szerencsére.

Bogdan RUŠKUC

TARJÁNI FERENC KÜRTMŰVÉSZ SZABADKAI HANGVERSENYÉRŐL

Szabadkán, bár hangversenyek gyakorisága szempontjából nincs okunk panaszra, meglehetősen kevés maradandó zenei élményben részesülhetünk. Tarjáni Ferenc budapesti kürtművész vendégszereplése az igényesebb zenekedvelők számára a kevés kivételhez sorolható. Mivel az aránylag fiatal művész nem egy nemzetközi verseny győztese, művészi rangja már nem lehet vita tárgya. Nevét és játékát ismerik a világ legnagyobb koncerttermeiben. Bejárta Ausztriát, Belgiumot, Franciaországot, Olasz-

országot, Svájcot, a Szovjetuniót, az Egyesült Államokat, s többek között Jugoszláviát is. Tarjáni kitűnő szólólista, de ugyanakkor zseniális kamaramuzsikus is, a szintén világszerte ismert magyar fúvósötös tagja és nélkülözhetetlen tuttistája a Magyar Állami Hangversenyzenekarnak.

Szabadkai műsorában Beethoven: *Szonáta kürtre és zongorára* (F-dúr bp. 17), Mozart: *Es-dúr kürtversenye* (K. 447) és Hidas Frigyes: *Concertoja* (1968) szerepelt.

Mindenekelőtt meg kell említenem, hogy a kürtirodalom nem gazdag. A múltban valószínűleg a hangszer mechanizmusbeli tökéletlensége okozta a zeneszerzők idegenkedését, bár a ventilszerkezet megjelenésével a kürt lehetőségei ugrásszerűen megnövekedtek, úgyhogy századunkban, főleg az intercontemporain zenében egyre nagyobb teret hódít.

Beethoven szonátája a kürtirodalom gyöngyszemei közé tartozik; a zongora ezúttal nem a kísérőhangszer szerepét játssza, hanem inkább a „párbeszédét” a szólóhangszerrel szemben.

Mozart négy kürtversenyt komponált, valamennyi Ignaz Leutgeb nevéhez fűződik. A 447-es Köchel jegyzéket viselő *Es-dúr kürtversenye* (ezúttal a zenekart zongora helyettesítette) Bécsben íródott. A témák megalkotásánál nyilván a kürt meleg bársonyos hangja ihlette a zeneszerzőt. A lassú tétel a mozarti versenyművekre jellemző mély érzelmeket feltáró románc, a finálé pedig „chasse”-típusú zenék közé tartozik, melyre a kürt oly kiválóan alkalmas.

A bársonyos mozarti hangvétél, a megformálás, a témák karakterbeli szembeállítás, a telítettség és a virtuóz technikával rendelkező Tarjáni lenyűgözte a közönséget.

A kortárs zene nagy előszeretettel karolja fel ezt a csodálatos hangszert. Dávid Gyulát, Durkó Zsoltot, Hidas Frigyes, Kocsár Miklóst, Láng Istvánt Tarjánin keresztül ez a hangszer inspirált versenyművek, koncertók írására.

A műsor második felében Hidas Frigyes: *Concertóját* hallottuk. A zeneszerző 1965-ben írott versenyművét és hangversenytermünkben elhangzott *Concertóját* is Tarjáninak ajánlotta. Hidas Frigyes nemcsak a hangszer szinte maximális technikai lehetőségeit aknázza ki, de hangszínének valamennyi árnyalatát élénk tárta Tarjáni tolmácsolásában. Többnyire idegenkedünk a kortárs zenétől. A *Concerto* azonban első hallásra is végtelenül megnyerő mű, ezt elsősorban tüzes, zakatoló ritmusának és magával ragadó hangvételének köszönheti. Merészkedem megjegyezni, hogy hangvétele és ritmusfordulatai Gershwinre emlékeztetnek.

A művet Tarjáni Ferenc bravúrosan szólaltatta meg.

Valamennyiünk számára ismeretes az a megállapítás, hogy a rezek családjából a kürt az egyik legkényesebb hangszer nemcsak technikai, de tónus és intonáció szempontjából is. Tarjáni ezen a hangszeren elbűvölően bársonyos tónusával fuvolázik a fortetől a pianissimóig.

Szelecsényi Norbert kiváló partnernek bizonyult; a „Kísérő” minden rezzenésében követte Tarjánit.

Ezen az estén egy időre valóban feltöltődünk, hiszen kivételes zenei élményben volt részünk.

HUSZAR Elvira

TELEVÍZIÓ

OPTIMISTÁK

Főnnállása óta a legjelentősebb művészeti vállalkozása az Újvidéki Televízió Sinkó Ervin *Optimisták* című regényének ekranizálása. Az még akkor is, ha a hét részes sorozatban a kétségkívül nagyobb feladat (forgatókönyv, rendezés, kivitelezés, vágás stb.) a Magyar Televízióra hárult. Hogy mégsem pusztán közreműködésre egyszerűsödött az újvidékiek koproducenti szerepe, hogy jelenlétük nemcsak formális jellegű volt, igazolható azzal is, hogy stúdióink dramaturgja, szerkesztője és gyártásvezetője szintén résztvevője volt a munkának, de leginkább azzal — és ezt nyomatékkal kell hangsúlyoznunk —, hogy az egész produkción érezni a munkában szaktanácsadóként résztvevő Bosnyák István keznyomát. Pontosabban az ő regényértelmezését veszi át a rendező. Nem véletlenül említjük Bosnyák nevét, mert nyilván ő ebben a filmes csapatban az, aki nemcsak a regény, hanem az egész sinkói életmű minden pórúsát ismeri. Dömölky János rendezőnek is biztos támpontja lehetett amikor az *Optimisták* cselekményének mélyrétegeibe hatolt, vagy amikor a sokszálú mű rejtettebb összefüggéseinek labirintusában próbált eligazodni. Bosnyák István forgatókönyve alapján készült az az egy órás dokumentumfilm is, amely érdekes dramaturgiai megoldással, az *Optimisták* hőseit megszemélyesítő színészekkel mondatja el, mi történt a regény szereplőivel a re-

Sinkó Ervin: *Optimisták*. Rendező: Dömölky János. Forgatókönyv: Schulze Éva, Szántó Erika, Dömölky János, Sükösd Mihály. Dramaturg: Schulze Éva, Végel László. Szaktanácsadó: dr. Bosnyák István. Történelem-szakértő: dr. Barsányi György. Szerkesztő: Liszakay Tamás, Saffer Pál. Főgyártásvezető: Gergő Péter, Kárpáti László. Operatőr: Zentai László. Díszlet: Vayer Tamás. Jelmez: Jánoskúti Márta. Zeneszerző: Tamássy Zdenkó. Vágó: Hertzka Vera. Hang: Hegedűs László. Fővilágosító: Marton József, Varga Zoltán. Főbb szerepekben: Eperjes Károly, Takács Katalin, Andorai Péter, Hernádi Judit, Udvaros Dorottya, Haumann Péter, Jordán Tamás, Paál István, Bán János, Koltai Róbert, Blaskó Péter, Egri Márta, Reviczki Gábor, Sinkovits Imre, Fazekas István, Óze Lajos, Papp Zoltán... Soltis Lajos, Ferenczi Jenő, Földi László, Ábrahám Irén, Páthy Mátyás, Faragó Árpád. Készítette a Magyar Televízió és az Újvidéki Televízió a MAFILM közreműködésével. Újvidéki Televízió és a Belgrádi Televízió egyes csatornája, 1984. október 18.—december 3.

gény megírása után. Báti József és Cinner Erzsi, azaz Sinkó Ervin és felesége, Rothbart Irma életútja ez, a „ráadás” annak a majd ötven évnek a története, ami 1919 és Sinkó Ervin 1967 márciusában bekövetkezett halála, illetve feleségének nem sokkal későbbi öngyilkossága között játszódott le. Egyfajta nyilvános irodalomórának tekinthető ez a regényhez szervesen nem kapcsolható, de az író életét és munkásságát vizuális eszközökkel is bemutató adás. De felismerhető ebben a sorozatzáró nyolcadik részben az Optimisták teljes szellemiségére visszautaló mozzanat is: az a bizonyos, néha talán már túlhangsúlyozott, etikus magatartásforma. „...már a gyerek Sinkó is etikusként viszonyul az irodalomhoz... — írja Bosnyák a *Vázlatok egy portréhoz* című könyvében. — Az etikus fantázia hatalma, mely birtokosát felfokozott intenzitású azonosulásra, együttérzésre, stigmatizációra kényszeríti alkotás közben is: ez magyarázza a tényt, hogy Sinkó legsikeresebben megformált prózaszereplői kivétel nélkül etikus emberek, kisebb-nagyobb mértékben pozitív vagy negatív moralitású lények, akiknél a *külső* dinamizmus a kompozícióban másodlagos szerepet kap, szemben a *belső* cselekményességgel, a moralitás szférájában zajló mozgásokkal. Sinkó prózájának (...) a szereplők etikai konfliktusai, erkölcsi problémákkal és magatartáskérdésekkel való nyílt vagy inkognitóban történő vívódása ragadja magával az olvasót...”

Ezt az etikus, sinkói, pontosabban Báti József-i magatartást hangsúlyozza legerőteljesebben a film is. Tekintettel arra, hogy az *Optimisták* eszmeregény, amelyben nem a történelem, inkább az egyéni sorsok elevenednek meg, a rendező feladata nem volt sem könnyű, sem egyszerű. Ha történetileg kellett volna végigjárni azt az utat, amit Báti tesz meg Tisza István meggyilkolásának időpontjától a Tanácsköztársaság bukásáig, akkor a történelmi dokumentumfilmek sablonjába illeszthetnénk az ekranizált *Optimistákat*, de a sorozat a sokkal bonyolultabb, a regény történetiségét eszmeiségét egyszerre adó feladatot vállalta magára, úgy hogy középpontba a hit és cselekvés kérdése került.

A sorozat műfaji kérdése azonban nem dönthető el egyértelműen, mindvégig a társadalmi és történelmi dokumentumfilm mezsgyéjén áll. Többnyire Bátin, azaz az egyénen keresztül, az egyén oldaláról látatja a világ eseményeit, másrészt a regényben többnyire csak a háttérben játszó konkrét történelmi események itt korabeli, eredeti dokumentumfilm-be tékek révén elevenednek meg, felerősítve így a tévéfilm dokumentumjellegét. A film tehát átveszi a regénynek a valós és fiktív elemekkel történő építési módszerét, azzal a különbséggel, hogy a tévésorozat dokumentumbe tékeit inkább hangulatfestő jellegűnek érezzük.

Regényekranizálásnál sokszor komoly buktató a cselekmény átültetése is. Kíváltk, ha a forgatókönyv szigorúan ragaszkodik valamennyi jelentősebbnek vélt eseményhez és hűségesen követi a regény epikus cselekményét. Akkor a film könnyen az egyszerű újramesélés hatását keltheti. Ha pedig túl merészen szelektálva nyúlnak az irodalmi alap anyagához, meg-

történhet, hogy elvágják a góckhoz vezető idegszálakat is, s ezzel a mélyebb összefüggések válnak érthetetlenné. Az *Optimisták* esetében a forgatókönyvnek a regény iránti alázatát látjuk, ugyancsak ezt tapasztaljuk látván a rendező lassúbb tempóját, amellyel a lélek és az értelem mélyén zajló eseményeket kívánta érzékeltetni. Csakhogy ezek az események jobbára nem filmszerűek, s így óhatatlanul is a vontatottság érzését keltik, és úgy tűnik, mintha a regénynek sem lenne nyolc órányi filmcselekménye. A nagyobb, körülményes nekifutások egyben eséseket is jeleznek. Érzésünk szerint a regény Báti figuráját egyszerűbben építi, mint a film. Ezen kívül a regényben lehet oldalakon át gondolkodni, töprengeni úgy, hogy az az olvasó számára is élményszerű legyen, a filmben viszont nem. A film a cselekvés műfaja, regényoldalakat helyettesíthet, egy-egy kifejező mozdulat vagy tekintet. Ilyenkor szükségtelen sok szöveggel „megtámogatni”, mert oda vezet, hogy több lesz a kelleténél, veszíti belső töltését. Hogy ezúttal is történt.

Az *Optimisták* tévéfilm változata mindenekelőtt egy következetes magatartásforma vizsgálatát tűzte ki céljául, s hogy ezt példaképpül állítsa nézői elé. Ennek érdekében körbejárja a problémát, azt, hogyan viselkedik a forradalmár, elsősorban a maga fogalmazta helytállási normák között. A filmsorozat is jól érzékelteti, hogy egy írócsoport eszmei lázadása zajlott le, s ezen belül Bátit etikus magatartása, pontosabban etikusabb magatartása különböztette meg társaitól. Talán a kecskeméti epizóddal sikerült ezt a legjobban érzékeltetni.

A forgatókönyv és a rendező is ügyelt arra, hogy az egyes folytatások zártak legyenek, de ugyanakkor tartalmazzák a következő részbe vezető motívumokat. Ilyen vonatkozásban jól kihasználták a regény adta lehetőségeket. Gondoljunk csak Báti és Eisinger szabadkai, majd pesti találkozására, vagy a főhős és Cinner Erzsi, majd a Vértes és Báti közötti viszony képezte továbbvezető hidak adta lehetőségek kihasználására. Ha kissé terjengősen is érezzük a filmsorozatot, mégis azt kell mondanunk, sikerült készítőinek földarabolni és újból összefogni a művet, s közben a konfliktusok is kellőképpen érzékeltethők maradtak. Nem látványos film az *Optimisták*, mint ahogy a regény sem a látvány lehetőségét kínálja föl, hanem a szereplők cselekedeteinek és lelki világának elemzését.

Színészilleg szerepe összetettségénél fogva a legnehezebb feladata a Bátit megszemélyesítő Eperjes Károlynak volt. Rendkívül széles skálán kellett játszania. Szinte gyerekfejjel hirdeti meg a szabadkai kávéházban „a most már mindig a nép fog ítélni”¹ eszméjét, melyről később be kell látnia utópia volt csupán. Pesten a Szovjetházban sorsdöntő események pergőtüzében áll, a nagy társadalmi, történelmi feladatok közepette őrlődik, s közben szerelmi ügyei is összekuszálódnak. A nagy és igaznak vélt cél felé haladva hatalmas csapás amikor rájön, hogy éppen ezt az igazat kell kiírtani magából. Bonyolult csak vázlatosan is fölrajzolni mindazt, ami Bátival nem egész egy év alatt történik. Ehhez a feladat-

hoz Eperjes Károly sokszor erőtlennek bizonyult, főleg akkor, amikor a morális konfliktusokkal küzdő, töprengő és dönteni nehezen tudó Bált kellett adnia. Gondolkodóként nem eléggé mély, viszont meggyőző forradalmi lelkesedésében, agitátorként, vitapartnerként, s autentikus a vereség utáni megtörttségben is.

Takács Katalin Cinner Erzsijének fő erénye, hogy a pontosan megfogalmazott szerepre azonnal ráérez. Játékának nincsenek eszései, mindvégig hiteles, egyszóval a film legstabilabb színészi alakítása. A szavaknak súlyt, a cselekedeteknek hitelt tudott adni. Jordán Tamás Vértes, azaz Lukács György szerepében és Hernádi Judit Flamm Jutkaként. Bán János szőke Lányija és Haumann Péter Fluckja mondható még jelentős teljesítménynek. Kár, hogy Andorai Péter Lénártja darabosra sikerült, görcsben játszott. Egy nagy jelenete azonban neki is volt, és ezt azért emelnénk ki, mert a film egyik legjobb jelenete is, az amikor egy este Cinner Erzsinnél összetalálozik Báti, Flamm Jutka, Lénárt és felesége, s kialakul a szerelmi ötszög, amely oly érzékletesen mutatja valamennyiük nyomorát.

Sajnálhatjuk, hogy az újvidéki és szabadkai színészek nem jutottak komolyabb szerephez, bár epizódszerepben is meggyőzően hatott Soltis Lajos Sásdi Bandi festője, s rendkívül magabiztosan irányította a mozaikokból összállító nyolcadik részt Jónás Gabriella.

Az *Optimisták* filmsorozata nyilván sokkal részletesebb elemzést érdemelne, de nagyképűség lenne egyszeri látás, s az ellenőrzés lehetősége nélkül részletekre kitérni. A sajtóvetítés pedig felénk még mindig nem gyakorlat. Elemzőbb, részletekbemenőbb vizsgálathoz várjuk ki a sorozat ismétlését.

BORDÁS Győző

POSTARABLÓK

A véletlen közrejátszása folytán éppen akkor sugározták Gion Nándor *Postarablók* című ifjúsági regényének filmváltozatát a Magyar Televízióban, amikor idehaza az új kiadásnak köszönve aktualizálódott ismét a könyv. Mégpedig azzal, hogy annak az öt ifjúsági regénynek a sorában kapott helyet, amelyek az elmúlt másfél évtized legsikeresebb alkotásaiként második kiadásban jelentek meg. Felfrissített ismeretekkel és élményekkel vártuk tehát az újév napján a tévéfilm bemutatóját. Utána sem kellett lapozni, hogy azonnal érezzük: a rendező eléggé szabadon bánt a regénykerettel, olyannyira, hogy már-már tartópilléreit is megmozgatta.

Gion a *Postarablók*ban is pontosan definiálható társadalmi, sőt történelmi szituációba helyezi a regénycselekményt és hőseit. A helyszín minden kétséget kizáróan szűkebb pátriánk, a maga színeivel, hangulatával, jellegzetességeivel. Gion hősei is itt ebben a mi világunkban él-

nek, ez az ő természetes közegük, olyannyira, hogy talán cselekedeteik is csak itt nyerik el értelmüket. Gion emberei, utcái, kocsmái, hőseinek gondolatai és magatartása már-már rendszert alkotnak. Rendszert, mert bizonyos törvényszerűségekre épülnek, s ezeknek a törvényszerűségeknek ismérvei vannak.

Íróknak regényeinek világa, tudjuk, kegyetlen világ: tele félegzisztenciákkal, csavargókkal, részekekkel. Nyilván ebből a világból érkezik a két kamasz, Margith Jani és Jász Gábor is, akik eltervezik, hogy megfúriák a kisvárosi posta kasszáját. A pénz és az izgalmas kaland reményében indulnak a gyerekszínynek már egyáltalán nem nevezhető feladat végrehajtására. „A postarablást Margith Jani tervezte ki, és nem is akartunk semmi mást, csak egyszerűen kirámolni a vaskasszát, és csendben lelépni a pénzzel. De aztán az egész másképp történt.”

A tévéfilmben is. A rendező ugyanis azzal az önképzőkori előadással indítja a filmet, amelyről a regényben csak mint két évvel ezelőtti eseményről történik említés majd a későbbiek folyamán. A filmváltozatban tehát folyik a gyermekszínjátászok előadása, amely után a két kamasz összekap egy lányon. Dulakodás támad közöttük, majd bunyózás közben eloltják a villanyt, a gondnok pedig mit sem sejtve rájukzárja az ajtót. Így lesznek a szövetkezeti otthon foglyai és miközben a kijáratot keresik, mintegy véletlenül, bejutnak az ugyancsak ebben az épületben levő postára. Az alkalom szüli a tolvajt alapon kerülnek a kassa közelébe, majd a telefonközpontba, ahonnan is egész éjjel irányítják az eseményeket a kisvárosban. Ettől kezdve a történések többé-kevésbé a regénynek megfelelően peregnek, és csak apróbb, persze megint csak lényegeset is kifejező, nyilvánvalóan tudatos eltérésekhez folyamodnak a tévéfilm készítői. Markulik elvtárs a filmen társasestet rendez, holott a regényben a húsvéti ünnepekre hazatérő vendégmunkásainkat fogadja. A sötét képű Laczáról sem derül ki, hogy franciaországi kintdolgozó. A Balkán nevű kocsmából Pelikán lesz stb.

Mindezek után úgy érezzük, hogy a filmen látottak nem tükrözik Gion regényének világát, levegőjét változtatták meg, a filmen sterilebb és idillikusabb lett minden. Szerintünk kár volt az általános szintjére visszavezetni az egyedit. Célt tévesztő a regénykeret megváltoztatása is, annál is inkább, mert a keret itt tartalom is. Éppen ezért hiába vannak szépen pergő, látványos képsorok, amikor minden úgy hatott, mintha az eset bárhol, bárkivel megtörténhetett volna. Az elképzelés nyilvánvalóan az volt, hogy a gyermeknézőket nem kell terhelni olyan társadalmi kérdésekkel, amelyekhez esetleg nem nőttek föl, vagy amelyeket nem értenének meg. Csakhogy az ilyen érvelésnek ellentmond az a tény, hogy tíz-egynéhány évvel ezelőtt a Forum és a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó éppen közös kiadásban jelentette meg többezés példányban a *Postarablókat*, tehát az olvasók ismerhették a regényt, s őket aligha zavarta az, ami a film készítőit dilemma elé állította. A Pos-

tarablók tévéfilm változata — szemben a múlt év folyamán bemutatott ugyancsak András Ferenc rendezte Gion-regény, *A kárókatona még nem jötték vissza* cíművel — azt bizonyítja, hogy olykor író és művét igazán csak olvasva lehet megismerni.

B. Gy.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

NÉGY ÉVTIZED KÉPZŐMŰVÉSZETE SZABADKÁN (1944—1984)

Az elmúlt négy évtized Szabadka képzőművészeti életének figyelemreméltó korszaka. Ha nem is mélyedünk el nagyon a múltban, akkor sem hagyhatjuk említés nélkül a vizsgált évtizedeket megelőző, a háború előtti időszakot sem. Mindenekelőtt azt kell megemlíteni, hogy századunk harmadik évtizedének végén Szabadka Balázs G. Árpád (1887—1981) kiállításával az országban az elsők között jelenti be a *szociális művészetet*, amelyet Cseh Károly értékel a *Szervezett Munkás* hasábjain. Majd feltűnik a fiatal és tehetséges Hangya András (1912) is, akinek szociális témájú műveire odafigyel a műértő közönség. Így a szociális művészet a város képzőművészetének jellemző vonásává válik, Hangya pedig a legnépszerűbb festő lesz. Oláh Sándor (1886—1966), Szabadka és a közeli Palics krónikása, képviseli a másik, a polgári irányzatot. Tekintélyével ő is a fiatalok példaképe és tanítómestere. De nemcsak ez a három művész határozza meg a háború előtti képzőművészeti életet. Sokkal dinamikusabb időszak volt ez, mint gondolnánk. Sem Szabadkán, sem Vajdaságban nem volt ekkor képzőművészeti tespedtség — ahogyan az a felszínes ismeretekkel rendelkezőknek tűnik. De ezúttal nem ez a lényeges.

Említettük, hogy a képzőművészet szociális irányát a fiatal tehetségek kiállítása reprezentálja, amelyet 1938 októberében a *Híd* köré csoportosulók kezdeményezésére rendeztek meg a szabadkai Népkörben. A háború előestéjének nyomasztó légkörében ez a tárlat időszerű és angasztó. Sokkal ismertebb és befolyásosabb alkotók nem hallották meg az idő szavát, és nem fejezték ki tiltakozásukat. Ezek a fiatalok annál inkább!

Nyilvánvaló, hogy a *Híd* köré csoportosult alkotók közvetítettek a kiállítás részvevői és a *Život* képzőművészeti csoport között, amely a JKP-tól azt kapta feladatul, hogy a művészet eszközeivel mozgósítsák a tömegeket és a munkásokat. A szociális művészetnek, mint említettem, már voltak hagyományai, s ezért is lehetett a népkörbeli kiállításnak addig példátlan visszhangja és hatása. A kiállító, a legnépszerűbb Han-

gya András, a jogfosztottak és kisémmizettek festője és a többi haladó szellemű fiatal alkotó, a felszabadított Vajdaságban és Szabadkán a képzőművészet újjászületésének a megalapozói lesznek.

A szervezett képzőművészeti élet kibontakozását Hangya András, Almási Gábor (aki szintén részt vett az említett kiállításon) és Petrik Pál irányítja. Mindhárman az Agitpropban dolgoznak, a napi politika feladatait végzik: jelszavakat írnak, falújságokat rajzolnak, és portrékat festenek, amelyekkel a szocialista jövőt, az elnyomottak álmait idézik.

A felszabadulás évfordulóján, 1945 októberében monumentális, 11 méter magas szoborkompozíciót állítanak fel a Városháza előtti téren. A szoborcsoport három alakból áll: egy munkás, egy parasztszönyör és a „becsületes értelmiségi” együttesen emeli a magasba egy ötágú csillagot, amely este vörös fénnel világít. Ez a háború utáni első „szobor” (Hangya és Almási műve) deszkából készült, anyaga szerint „kubistának” hatott. Egy modern szobor jelezte tehát a háború utáni képzőművészeti élet kezdetét. A háború utáni első esztendőben szocialista realizmus itt nem volt, ám elkötelezett művészet annál inkább! Ez a művészet magán viselte a háború előtti örökség jegyeit, főleg Oláh hatását. Kezdetben azonban a *Figurális rajztanfolyam* éreztette hatását. A tanfolyam Hangya András kezdeményezésére indult meg, aki a háború előtt hasonló tanfolyamra járt Belgrádban Petar Dobrović (1890—1942) festőhöz. Ezekon a szabadkai esti találkozókon baráti, meleg, feledhetetlen légkörben folyt a munka hivatásos festők irányításával. Szinte valamennyi későbbi szabadkai alkotó, továbbá amatőrök, építészek, tanítók és iparosok, későbbi kirakartrendezők stb. hosszabb-rövidebb ideig ehhez a körhöz tartoztak. Közülük sokan folytatták tanulmányaikat.

Az iskolázottak visszatérése után rétegződés következik be. Megalakul a képzőművészek szakosztálya (a Művelődési Egyesületek Szövetségének keretében), valamint a munkásfestők klubja (amely ma is működik a Veljko Vlahović Munkáscsoportban).

Igen korán, már a tanfolyamon, egy kisebb csoport érdeklődni kezd az európai központok képzőművészete iránt, és kétségbe vonja a realizmus és a háború előtti irányzatok „újszerűségét”. A dinamikus, előítéletektől mentes, expresszionista hevülésű Sáfrány Imre (1928—1980) lesz hamarosan a fiatalok vezetője. Önálló kiállításai a viharos és kreatív hatodik évtized meghatározó jegyeivé válnak, s ezek fejezik ki a legértelmezesebben a város vezető festőcsoportjának a törekvéseit. E csoportnak (Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor, Petrik Pál, Vinkler Imre, Faragó Endre, Kalmár Ferenc és mások) a *művésztelepek* nyújtanak ösztönzést és támogatást.

A szabadkaiak 1950 nyarán Palicsra egybegyűjtötték a festőket, később azonban a találkozó nem ismétlődött meg. Az első vajdasági művésztelepet Zenta alapította meg 1952-ben. A kezdeményező Ács József

Balázs G. Arpád: Felvonulás, fametszet

festő, volt a népköribeli kiállítás egyik részvevője. A következő művésztelep Topolyán alakult meg, majd Becsén, Zrenjaninban stb.

A szabadkai képzőművészeti fejlődés hatodik évtizedét kétségtelenül a művésztelepek határozzák meg, annak ellenére, hogy Szabadkának nem volt művésztelepe. Azzal, hogy a szabadkai alkotók más városok művésztelepein részt vettek s hogy a környező művésztelepeknek volt Szabadkán kiállításuk, itt is a művésztelepek szelleme befolyásolta a képzőművészeti folyamatokat.

Az első művésztelep megalakulásának évében, 1952-ben már több kedvező körülmény segíti a modern művészet kibontakozását, és serkenti a képzőművészeti folyamatokat ezen a tájon. A szocialista realizmus többé már nem szent és sérthetetlen irányzat: addig nem sejtett dinamizmus ragadja magával e vidék alkotóit. A kultúrmunkások 1952-ben a palicsi Magyar Ünnepi Játékok keretében nagyszabású képzőművészeti szemlét rendeznek; Belgrádban, a Művészeti Pavilonban 1952. február 17-én megnyílik a Mai francia művészet című kiállítás, amelyet a szabadkai kultúrmunkások és a tanfolyam hallgatói közösen látogatnak meg. Milan Konjović hatása döntően befolyásolja, különösen a művésztelepek első éveiben, szinte valamennyi vajdasági alkotó munkáját. Az évtized közepén többen már Párizsba utaznak. Így formálódnak az önálló poétikák, amelyek majd a következő évtizedben érnek be, és amelyek az első modern nemzedéket tartósan jellemzik; anélkül azonban, hogy megkövesednének, inkább a kísérletezések alapját képezik.

A város gyümölcsöző együttműködése a környező művésztelepekkel a hetedik évtized elején abbamaradt. Megalakult a szabadkai *Képzőművészeti Találkozó*, Palicson pedig megtartották a művésztelepek részvevőinek „első találkozóját”, akiknek a műveit a vajdasági művésztelepek fennállásának és működésének tizedik évfordulóján megrendezett jubileumi kiállításon mutatták be (Palics, 1962. augusztus 26-ától szeptember 30-áig). Az újonnan alakult intézmény és a már meglévő művésztelepek közötti összeütközésről a vajdasági művésztelepekről szóló tanulmányoknak kell majd egykor értékelést adnia.

A Képzőművészeti Találkozó megalakításával s az 1962 szeptemberének végén, a Városháza nagytermében A Jugoszláviai Festők Első Összejövele elnevezésű rendezvénnyel, majd a következő években szervezett tanácskozásokkal, a szabadkai képzőművészek az érdeklődés középpontjába kerültek. *A város jelentős képzőművészeti központtá vált.* Az eseményeket, az eredményeket és az elismeréseket tekintve a hetedik évtized e város képzőművészeti életének addigi legjelentősebb időszakává válik. Ekkor alakul meg a naív művészek csoportja Tavankúton, amelyet 1962-ben említenek először. Torok Sándor vezetésével 1965-ben létrejön a Csurgói Ifjúsági Művésztelep, amely mindinkább zártkörű lett; 1969-ben néhányan kiváltak belőle, és Bosch + Bosch néven külön cso-

Hangya Angrás rajza

portot alakítottak. 1970 nyarán megalakult a Szabadkai Expresszionisták elnevezésű csoport is.

A hetedik évtized folyamán a kerámia rendkívül népszerűvé vált. Az 1959-ben létrejött kishegyesi kerámiai művésztelep megalakulása után, továbbá Kalmár Ferenc, Togyerás József és Kalmár Magda úttörő munkája révén megnőtt a keramikusok száma. A városnak ez a bontakozóban levő művészeti ágazata lényegesen közrejátszott abban, hogy 1968-ban, a Képzőművészeti Találkozó keretében, megrendezték az Első Kerámiai Triennálét. A „kis szintézis”, amelyet főleg a topolyai művésztelep népszerűsített, a keramikusok révén Szabadkán is meghonosodott. Az építészet és az alkalmazott művészet e formája azonban főleg a kész épület rátétes kerámiai díszítésére korlátozódik.

A következő, nyolcadik évtized nem hozott lényeges változást. Talán a nemzedékváltás időszakának nevezhetnénk. Az első, a háború utáni nemzedék már idősebb, a Bosch + Bosch csoportnak pedig nem akadtak követői, viszont az akadémiákról egymás után érkeznek vissza a végzett fiatalok, akik magukkal hozzák a jugoszláviai művészet új, időszzerű áramlatait. A váltás csendesen zajlik le. Nincs olyan szenzáció sem, mint amilyent 1955-ben Sáfrány Imre Párizsi csavargások című kiállítása keltett.

Néhány évtized nem jelentheti e környezet képzőművészeti életének sem a kezdetét, sem a végét. Az 1984. november 18-án, a Képzőművészeti Találkozó felújított épületében (Reichle-palota) megnyílt kiállítás egymás mellett sorakozó művei végigvezetnek bennünket az elmúlt időszak törekvésein. Szemmel látható, hogy a paletta világosabbá, az alkotók érdeklődése pedig sokoldalúbbá válik. A kezdeti expresszionizmust, a vajdasági táj és ember iránti elragadtatást, a szenvedélyes gesztust, a vastag festéket, valamint a háború előtti örökségtől való elszakadás hangsúlyozását felváltja a kifinomultság, a tökéletes tájékozottság és a mesterségbeli tudás, továbbá az a törekvés, hogy a művész ne vidéki, helyhez kötött, hanem a határok nélküli művészvilág tagja legyen.

Az elmúlt negyven év alatt a szabadkai képzőművészek a díjak egész sorát érdemelték ki. Az értékek azonban nem a díjak számában, hanem az alkotásokban rejlenek. Némelyek ezek közül ma már a vajdasági háború utáni festészet egyedülálló darabjai, mint például Sáfrány *Fehér kancsója* (1952), a *Vinkler arcképe* (1953), a *Kobalthajú* (1955) vagy a híres *Szamártövis*-sorozat (1956/7). Az utóbbi jelképezi a szerző kócos nyugtalanságát és szívósságát, s ugyanakkor a háború utáni vajdasági képzőművészet születésének explozív éveiről is tanúskodik. Almási Gábor *Fatörzs* című alkotásáról (1946) ma is sugárzik az a lendület, amely a szabadság első éveiben jellemzi a művészeket. A véső energikus hasításai nyomán a fatörzsből előbukkanó portrét 1948 februárjában mutatták be a Figurális rajztafolyam első kiállításán. A terembe lépő látogatók ezzel találták magukat szemben, a nem konvencionális jövő hírnöké-

vel. Ez az alkotás belső töltésével ma is korszerűen hat, egyáltalán nem csak a múlt dokumentumát jelenti. Almási *Oláh Sándor portréja* kétség-telenül a vajdasági szobrászat egyik legjobb arcmása. A *Patkányvadász* (1951), amely Mihajlo Dejanović (1913—1982) festőnek és a tanfolyam egyik vezetőjének az alkotása, az elsők között jelenti be a hagyományokkal való szakítást, akárcsak az 1954-ből származó *Moulin Rouge* című ismert képe, amely már megszabadult a vidéki festészet kötöttségeitől. Szilágyi Gábor *Tisza* című alkotása (1957) a figuratív geometrizmus korai példája, amely a konjovići expresszionizmust követi, és a szenvedélyes lendület után a nyugodt racionalizmusban állapodik majd meg.

A hetedik évtized tartós emlékei Petrik Pál „homokjai” — informel kísérletei, Faragó Endre *Félszemű lánya* (1962), a kétségbeesés e keserű tündére, továbbá az első vajdasági informel szobor, Kalmár Ferenc *Ragály* (1964) című műve, Glid Nándor *Akasztottak balladája* (1967) és sorban a többi. Ezek közül az alkotások közül sok még emlékezteti a nézőt a keletkezésükre vagy az első bemutatóra, s ezáltal vált ki érzelmeket. Azonban valamennyi fölött az idő fog ítélni, s azok értékelik majd őket, akikre örökségként hagyják.

Mihajlo Dejanović: Birsalmák, 1952.

A kiállított művek jelentős részéhez azonban már most is visszavisszatérünk, leggyakrabban a retrospektív kiállítások összeállításakor. Néhány feledésbe merült, holott nem kevésbé értékes, néhány viszont rendkívül népszerű. Valószínűleg sohasem látjuk majd valamennyit együtt. Az alkotások egy része, szerencsére, képtárba vagy magángyűjteménybe került, ahol az őket megillető gondossággal óvják. Több alkotás eltűnt, vagy megsemmisült. Sajnos, vannak olyan művek is, amelyeket tulajdonosuk nem enged kiállítani, vagy egész sor követelménnyel visszariasztja a retrospektív kiállítások szervezőit. Így hát egyes műveket csak emlékezet tart számon. Az értékes dokumentumok jelentős része a művészek műtermében hever: érdemes volna megvásárolni ezeket a képtárak számára, remélve, hogy a múzeumi raktárakban nem porosodnak majd időtlen időkig.

Fölmerül itt az összeírás, feljegyzés szükségességének kérdése is. Kiállítások nyílnak, és kiállítások zárulnak. A katalógusok többé-kevésbé tartalmasak. Anyagiak hiányában azonban mind kevesebb a színes reprodukció, ez a tartós és könnyen hozzáférhető másolat, amelynek alapján hiteles fogalmat alkotnánk az elérhetetlen eredetiről.

Mindez a már említett retrospektív kiállítás mellett megrendezett tárlatot juttatja eszembe. A képzőművészei újjászületés kezdeményezője Szabadkán Hangya András festő volt, aki hamarosan Zágrábba ment, ma is ott alkot. Szabadkai népszerűsége, alkotásainak itteni jelenléte és a szülőföldhöz való kötődése tartós. Kétségtelenül ennek a környezetnek a festője volt és maradt.

A kiállítást a Hangya-képek tulajdonosai szívélyességének köszönhetően nyithatták meg. Csupán *A velencei Szent Márk templom* (1954) című festmény tulajdonosa utasította vissza a szervezőket, arra hivatkozva, hogy a kép — értékes! Sajnos, így ez a jelentős mű nem kerülhetett a közönség elé. A kép azonban mégis látható (!) a katalógus 8. száma alatt, a Forum által 1984-ben megjelentetett Hangya-kismonográfiában. A tárlatot részben éppen e monográfia megjelenése alkalmából rendezték meg. A könyvet Hangya kiváló színes képei díszítik. A bevezető interjúban, amelyet Borda Győző készített, a festő többek között az 1938-ban megrendezett kiállításról is megemlékezik. Így zárul be a kör, amikor a szabadkai képzőművészeti élet négy évtizedéről beszélünk. A Hangya-kiállítás önmagában is ennek az időszaknak a kezdetét vagy a végét jelenti.

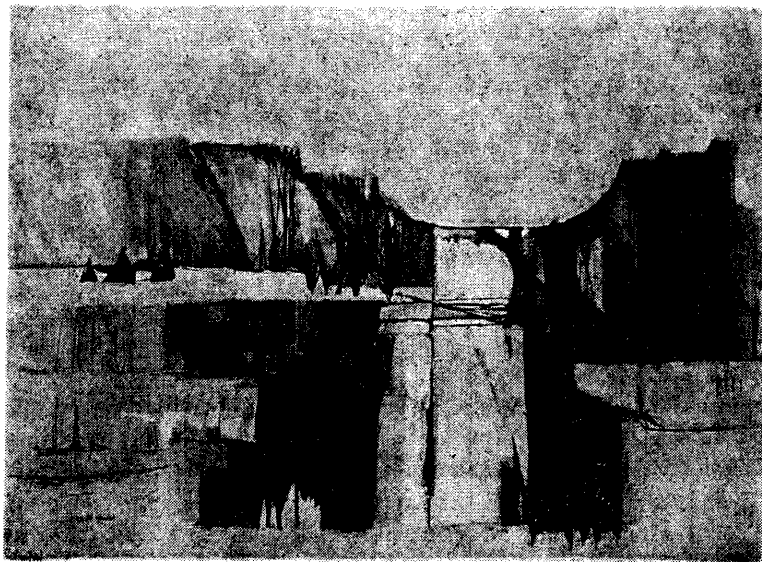
A tárlatot úgy szerkesztették meg, hogy az első részben tíz-egynéhány mű hitelesen idézze fel Hangya művészetének kezdetét. Jogosan írtak róla a legnagyobb elismeréssel. Akár úgy is ítélnénk meg, hogy kezdeti korszaka volt a legtermékenyebb, őszintén elkötelezett és értékes. A második rész a háború utáni időszakban keletkezett, mintegy ötven művét foglalja magában. A háború előtti harcias, könyörtelen kihívást, ahogyan a jogfosztottak nyomorúságát a közönség elé tárja, itt nem

találjuk. Másmilyen képek ezek; mintha ugyanazon a napon, egyetlen lélegzetvétellel festette volna őket. Értelmetlen volna őket keletkezésük évének korlátai között vizsgálni, mert ezek csupán annak a fanyar és drámai párbeszédnek a részei, amelyet a szerző önmagával, a festő az emberrel folytat. A megfestett alakok az ő ében álmodásának képtárából valók, saját személyének megjelenítései a lélek tükreben. Képeit nem állíthatjuk időrendbe, nem sorakoznak „ettől eddig”. Mindannyiszor, újra meg újra kifejezik a művész belső kényszerét, hogy szívósan fessen, hogy elmerüljön a „kép mögötti” végtelen, a színek drámai-ágában, amelyek inkább szorongástól, semmint nyugalomról árulkodnak, ritkán derűsek, a legtöbbször a bánat méltóságát sugározzák. Hangyának a festés nyilvánvalóan létszükséglet, saját megértésének eszköze, az embereknek szánt ajándék megrendítő felkínálása, amelyet mindig téves szavak kísérnek — ezért inkább hallgat és fest. A kiállított művek sugározta szuggesztivitást a szerző személyiségében is meg lehet találni. Talán ennek köszönhetően sikerült neki a tanfolyam annyi részvevőjét a képzőművészeti kaland vállalására rábírnia.

Végezetül: Hangya András ezzel a kiállítással is újra meggyőz arról, hogy a művészet az élet, a létezés lényege és ösztönzője, olyan fonal, amely összefűzi az embereket, mindig: 1938-ban, 1944-ben, 1984-ben...

Bela DURANCI

(Kartag Nándor fordítása)

Szilágyi Gábor: Betyárvölgy, 1964.

HÁROM FOTÓÉRTELMEZÉS

Jozef Klátik, Lidija Srebotnjak és Predrag Šidjanin munkái az újvidéki Fotógalériában

A különféle alkalmakra önként csoportosuló alkotókat általában közös művészeti felfogás és elhatározás jellemzi; közös a kiindulópont, közösek a célok és ideálok. Ez a definíció — úgy tűnik — nem vonatkoztatható arra a három szerzőre, akik ezen a kiállításon mutatkoznak be először csoportként. Nem is csoport ők valójában, inkább alkotói érdekközösség, akiket nem írott vagy íratlan programok foglalkoztatnak, nem a fotónak napjainkban kiteljesedő művészeti szerepvállalása fűz össze, hanem egy olyan globális koncepció, amely a problematikát médiumbeli dimenziókba vetíti ki. Közös vonásuk talán csak az, hogy nem a fotóművészet elkötelezettjei, hanem annak a kísérletező irányvonalnak a továbbvivői, amely a hetvenes évek folyamán eresztett gyökeret a nemzetközi terminológiában a *fotó mint művészet*, illetve *művészek fotói*. Sőt, ha egészen precízek akarunk lenni, akkor ezt a kijelentést is árnyalnunk kell olyan értelemben, hogy az egyik kiállító — *Jozef Klátik* esetében — már ez a terminus is irreleváns.

De menjünk sorjában. A kiállítók legrangosabbika és nemzetközileg is affirmálódott egyénisége, *Predrag Šidjanin* (1953), mostani munkáival még hatványozottabban arról győz meg bennünket, hogy a koncepcuális fotózás bizonyos aspektusait kívánja a továbbiakban is kultiválni. A tautologikus, önreflexív konceptualizmus szellemében fogant az a négy szegmentumból álló képi vizsgálódása, amelyen „A FOTÓMŰVÉSZET REMEKMŰVE” című feliratot vászonnal takarja le. Az idea realizációjának kettős az utalása, hiszen nem tudjuk biztosan, melyik változatot tekintjük „igazi” műnek: a vászonnal letakart feliratot, avagy a róla készült fotót? Ha a felirat alapján következtetünk, akkor a fotó (dokumentum) a mű, a végtermék, ha viszont arra gondolunk, hogy a fotó ténylegesen csak dokumentum, akkor maga az installáció tekinthető műnek. A sorozatbeliség hatványozottan érvényesül a színes fotók esetében, amelyek a tér- és időmehatározás fordított felépítését reuelálják. A fotók sorrendbeli felépítése olyan, hogy cselekményük menete a zárt térből a nyitott tér felé — balról jobbra — mozog, míg a női láb elhelyezése valamennyi felvételen a jobbról balra irányt sugallja, illetve ily módon állítja fel ok és okozat kapcsolatát, visszahatását. Az egyik menetirány a fizikai cselekményé, a másik pedig a mentális folyamatoké.

Ugyancsak a processzuális fotózás kategóriájába sorolható másik sorozata, ahol a tapsoelő kéz mozgását prezentáló fényképek különböző magasságban rögzítődnek a falra, amivel a taps hangbeli intenzitására utal-

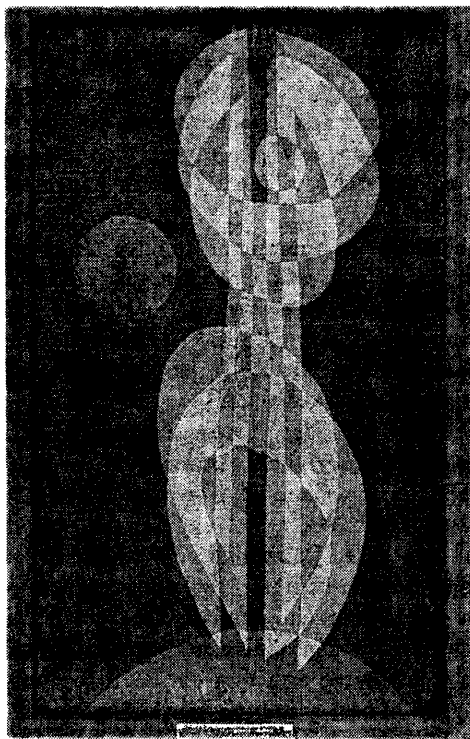
nak. Ezekkel a részvételre szólító, a nézőt is cselekvésre — tapsra — ösztönző alkotásokkal zárul le az a szerkezeti egység, amely a szeriális-processzuális fotózás aurája köré szerveződik. Šidjanin fotómunkáinak gondolati mélységét és látványbeli szűkszavúságát hangsúlyozza az a nyolc darabból álló ciklus is, amely természetét illetően jóval elűt az előzőektől, sokkal közvetlenebb üzenetet hordoz, és egy sajátos angazsáltságot fejez ki. Ezekről a képekről éhező biafrai, etiópai stb. gyerekek rémülten tekintenek le ránk. Jellemző, hogy Šidjanin ezeknek a szomorú sorsú emberpalántáknak a tragédiáját nem a képi kontextus — mondjuk a háttér aktivizálása — révén érzékelteti, hanem egy olyan szövegidézettel, amely megfelelően ellenpontosza a képi látványt és teremt értékformáló feszültséget.

¹²² Úgyszintén egy fajta szerializmusra, folyamatszerűsége épülnek *Lidija Srebotnjak* (1961) felvételei. Ezek a képek meditatívak, légiesen könnyedek, sőt költőiek. Egy derékban metszett női test gesztikulációinak, pantomimjátékának, mimikájának folyamatszerűségét szemléltetik; lényegében magatartásfeladványok. Srebotnjak nem elégszik meg az adott fotóeszközökkel, hanem kézzel apró, szagatott, pikkelyszerű vonalakat — a keleti írásmódra utaló jeleket — visz rá a fénykép felületére. Az egyfajta individuális írásrendszerként funkcionáló jelhalmaz konnexiót képez a két kéz és az arc, illetve a test és a környezet (az üres tér) viszonylatában. Srebotnjak mindegyik felvétele egy-egy képi metafora, melyeknek írásos gestaltjai a lélek belső állapotát, annak hangulati-érzésbeli átváltásait tükrözik vissza.

Jozef Klátik abban a lényeges momentumban tér el a másik két kiállítótól, hogy számára a fotó csak nyersanyagul, félkész termékül szolgál az összetettebb képi szerkezetek megkonstruálásához. Ő maga nem foglalkozik fotózással, hanem összeválogatott sajtófotókra, hírügynökségi képekre építi alkotói eljárásának mikéntjét. Imént láttuk, hogy például Šidjanin nem avatkozik be erőszakosan a képi szerkezetbe, Srebotnjak viszont bizonyos fokig már igen. Ez az intervenciós irányvétel — összhangban napjaink képzőművészeti tendenciáival — Klátiknál teljesebbé válik ki, aki gyűri, szabdálja, firkálja a képi anyagot, s hol rendezettebb, illetve átgondoltabb mozaikgyűteseket, hol spontánabb, eruptívabb és kaotikusabb képzőművészetet hoz létre. Klátikot nem egy meghatározott mondanivaló, egy adott tartalmi kinyilatkoztatás foglalkoztatja; fotóassemblage-aival sokkal inkább a képi világ eluralkodására és potenciális erőtartalékára a mindennapoknak arra a képzőnére utal, amely szinte már elmossa az öröm és a bánat, a boldogság és a tragédia közti fogalmi-értékbeli határt. A kis dolgok nagyra nőnek, a nagyok kicsikké zsugorodnak, s ez valahol kiegyenlítődik a különféle képi kontextusok összedarált elegyében.

Klátik sok esetben másodlagos képterméket, újságpapírt alkalmaz, melyből tárgyszerű, térkiterjedésű jelegyütteseket ötvöz össze. Kísérleteiben a kép globálisan, fogalmi szinten és sorskérdésének vetületében jelenik meg.

SZOMBATHY Bálint

Sáfrány Imre: Könnyű, fehér ruhában, 1960.

KRÓNIKA

A FORUM 1500 KIADVÁNYA. 1957 és 1983 között a Forum Könyvkiadó 1438 könyvet jelentetett meg. Ha ehhez hozzáadjuk az 1984-ben napvilágot látott 62 kiadványt, kiderül, hogy az elmúlt 27 év alatt kerekén 1500 mű jelent meg a Forum jelzésével. Csendes ünnepre jogosít fel ez a szám, hisz kultúránk, szellemiségünk 1500 művel gazdagodott. Olvasóink kezébe tehát hetente több mint egy könyvet adott a Forum Könyvkiadó. Ez még nagyobb lélekszámú közösség esetében is tekintélyes mennyiség. A mi körülményeink között írónk, tudósaink munkáját dicséri, és kultúránk szilárd alapját jelenti. A részletes felmérés kimutathatná, hogy a szépirodalom minden műfaja mellett tudományos és ismeretterjesztő könyvek is megjelentek a Forum kiadásában, hogy jó ideig tankönyvekkel is ellátta a Kiadó a jugoszláviai magyar tanulóifjúságot, hogy felnőttekre és gyerekekre, fiatalokra egyaránt gondolt terveinek készítésekor és megvalósításakor, hogy egyaránt ápolja a szépirodalmat és az irodalmon kívüli műfajokat, hogy tudósainkat új könyvek, íróinkat új regények megírására ösztönzi, hogy olvasóinkat megismerteti mind a hazai magyar irodalommal, mind pedig a jugoszláviai nemzetek és a többi nemzetiség alkotóinak műveivel, sőt a világirodalom némely kiemelkedő alkotását is kiadta, hogy foglalkozik politikai, történelmi, társadalomtudományi, jogi, nyelvészeti, néprajzi, természettudományi művek megjelentetésével, az irodalomtörténet, a pszichológia és pedagógia kutatói, valamint a képzőművészek is számíthatnak a Forum támogatására műveik közreadásában, hogy vidékünk jellegére és lakossága egy részének foglalkozására való tekintettel — de nem ke-

vésbé a gazdasági élet fellendítése, megsegítése céljából — mezőgazdasági kézikönyvek kiadására is sort kerít, s időről időre szerbhorvát nyelvű kiadványok megjelentetésére is vállalkozik. Egy kis ház nagy teljesítményének nevezhetjük tehát a huszonhét év alatt megjelent ezeröttszáz művet. S az idő komolyságának megfelelően: csendben ünnepelünk.

T. L.

DÍJAK, ELISMERÉSEK. Odaitélték az 1984. évi NIN Irodalmi Díját. Az év legjobb regényévé Milorad Pavić *Kazar szótárát* (*Hazarski rečnik*, Prosveta, Belgrád) nyilvánították, amelyből az 1984 szeptemberi és az 1985 januári számainkban közöltünk részleteket. A publicisztikáért járó Dimitrije Tucović-díjat Aleksandar Flaker *Az orosz avantgarde* (*Ruska avangarda*, Globus—Libera, Zágráb) és Vladimir Goati *Mai politikai pártok* (*Savremene političke partije*, Partizanska knjiga, Belgrád) című könyvével érdemelte ki.

A közművelődés terén elért eredményekért a Tartományi Közművelődési Közösség díját, a *Kultúra Szikráit*, 1984-ben többek között Petar Latinović filmrendező, Eugen Gvozdenović zeneszerző és karmester, dr. Milan Vranic történész és muzeológus, Virág Mihály színházi rendező, az újvidéki Sonja Marinković Művelődési Központ és az újvidéki Művészeti Akadémia Promena színjátszó csoportja kapta.

JELENTŐS KIÁLLÍTÁS. Zágráb és Ljubljana után Újvidéken is megtekinthetik a tárgyi néprajz iránt érdeklődők a Népművészet Magyarországon elnevezésű kiállítást. Az 1985. január 11-én a Vajdasági Múzeumban meg-

nyílt kiállítás anyagát használati tárgyak, ünnepi népviseletek, bútorok és dísz tárgyak képezik.

KINKA RITA HANGVERSENY-SOROZATA. Belgrádban a Tudományos Akadémia Galériájában 1985. január 3-án önálló hangversenyt adott Kinka Rita szabadkai zongoraművész-nő. A nagy sikert aratott esten Mozart- és Chopin-műveket játszott. Január 9-én szintén Belgrádban az ausztráliai Sydneyben megtartandó nemzetközi zongorahangverseny selejtezőjének keretében Liszt-, Mozart-, Rachmaninov- és Sztravinszkij-darabokat adott elő. Játékát a Sydneyi Operaház művészeti igazgatója is meghallgatta. A művész nő januárban a salzburgi Mozart-zongoraversenyen is fellépett.

SZÍNHÁZI SZEMLE ÚJVIDÉKEN. A Fialatok 11. Színházi Szemléjére az Ifjúsági Tribün szervezésében került sor január 12-e és 17-e között Újvidéken. Ez a rendezvényt sorozat első-sorban a kísérleti színpadoknak nyújt lehetőséget a bemutatkozásra. Többek között a következő előadásokat láthatta a közönség: a kovačicai Vladimir Hurban Vladimirov amatőrtársulat Jelisaveta Bam esetei c. kollázműsorát, az Újvidéki Színház Látomásnak ajtót nyitni c. multimedialis előadását, a ljubljanei Glej Kísérleti Színház Ella c. produkcióját. A Zágrábi Egyetemista Központ társulata Daniel Ivanovics Harmsz-előadással, Sonja Vukičević Popović pedig koreodrárával mutatkozott be.

A MATICA SRPSKA KIADÓI TERVE. Az újvidéki Matica srpska

Kiadóvállalat 1985-ben több jelentős kiadvány megjelentetését tervezi. Kiadják többek között hét-hét kötetben Jovan Sterija Popović, Milorad Pavić és Boško Petrović válogatott műveit. A közeljövőben lát majd napvilágot a Jugoszláv Írók Lexikonának harmadik kötete, a jugoszláviai magyar költészeti antológia, valamint Toma Momirovski elbeszélései.

AZ IRODALMI SZEMLE HERCEG JÁNOS KÖNYVÉRŐL. A Pozsonyban megjelenő Irodalmi Szemle című irodalmi és kritikai folyóirat 1984 decemberi számában méltatást közöl Koncsol László tollából Herceg János *Távlatok* című könyvéről, melyet a Forum adott ki 1983-ban. „Az idős (...) jugoszláviai magyar író fiatalokat megszegényítő szellemi nyitottsággal, mozgékony és elemző elmével, kritikusan, s persze, gazdag tapasztalataihoz illő bölcsességgel figyeli a világ kultúrájában végbemenő eseményeket — írja Koncsol. — *Távlatok* című könyvébe folytatásos naplójegyzeteinek, műfajuk szerint kisesszéinek négy évfolyamát (1979—1982) gyűjtötte össze.” Miután részletesen ismerteti Herceg könyvének tartalmát, Koncsol így fejezi be cikkét: „Kitűnő, színes, fűszeres könyv a *Távlatok* s a nemzetiségi magyar irodalmak ilyen pompás termékeit olvasva igazán fáj, hogy inkább csak véletlenül jutnak el hozzánk pályatársaink dolgai. A helyzet, a kultúra természete, irodalmaink nagykorúsága és minden külső-belső megfontolásunk az értékek közvetlen vagy közvetett cseréje után kiált.”

T. L.

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Gerold László: Jelenlét vagy minőség (*Írta és hitte Vébel Lajos*)
257

Bosnyák István: Műfajavató könyv — de ... (Zabosné Geleta Piroska: *Így zajlott az életem*) 260

Léphaft Pál: Bora Vojnović fotomonográfiája 263

Toldi Éva: Tárgyilagosság és irónia (*Raša Livada versei*) 264

Sebők Zoltán: A nyelv mint cselekvés (Nenad Mišćević: *Jezik kot dejavnost*) 266

Fekete J. József: A kígyó és az ember (Miro Vuksanović: *Nemušti jezik*) 268

Ládányi István: Konzervnyitás (Márton László: *Nagy-budapesti Rév-üldözés*) 269

Kontra Ferenc: Másnap (Bernard Malamud: *Isteni kegyelem*)
272

S z í n h á z

Gerold László: Don Juan 275

Z e n e

Bogdan Ruškuc: Carmen 278

Huszár Elvira: Tarjáni Ferenc kürtművész szabadkai hangversenyéről 280

T e l e v í z i ó

Bordás Győző: Optimisták; Postarablók 282

K é p z ő m ű v é s z e t

Bela Duranci: Négy évtized képzőművészete Szabadkán 287

Szombathy Bálint: Három fotóértelmezés 296

KRÓNKA

A Forum 1500 kiadványa; Díjak, elismerések; Jelentős kiállítás; Kinka Rita hangversenysorozata; Színházi szemle Újvidéken; A Matica srpska kiadói terve; Az Irodalmi Szemle Herceg János könyvéről

Illusztrációinkat a *Négy évtized képzőművészete Szabadkán c.* kiállítás anyagából válogattuk.

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1985. február. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 300, fél évre 150, egyes szám ára 30, kettős szám ára 60 dinár; külföldre egy évre 600, fél évre 300 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 150 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.